

VABADUSSÕJA TÄHISTEL 5

1940

AXEL ROOSMAN

A/S. «EESTI METSATÖÖSTUS»

Tallinn, Falkpargi 4.

Metsa- ja saetud materjalide valmistamine, müük ning eksport.

Üle riigi müüakse metsamaterjale metskondades.

KÜTTEPUUDE VÄIKEMÜGILAOD:

Tallinnas, Laeva tn. 6, tel. 316-84

Tallinnas, Juurdeveo 10, tel. 444-16

Tartus, Soola 23, tel. 7-28

Valgas, Kungla ja Maleva tn. nurgal, tel. 1-73

Viljandis, Pärna tn. 4, tel. 13

Võrus, Vaksali tee, tel. 10

Petseris, Tuletõrje plats, tel. 77

Tapal, Kesk tn. 9, tel. 18-a

Jõhvis, raudteejaam, tel. 1-09

LAUAMATERJALIDE MÜGILAOD:

Tallinnas, Küti t., tel. 441-16

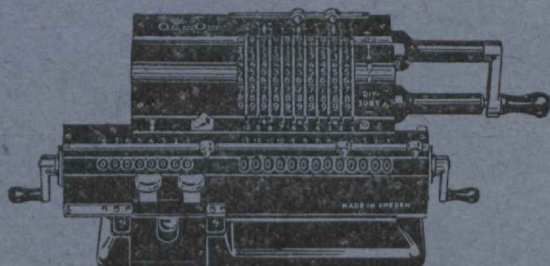
Tartus, Saekoja 1, tel. 17-52

Pärnus (Fröhlingi ja Livonia laopl.), tel. 3-12

Sarus (Valgamaal), tel. Taheva 5-d

Kilingi-Nõmmel, Taheval, Jõgeval, Otepääl ja metskondades, kus teostatakse palkide läbi-saagimist.

Tehniliselt viimistletuim ja käsitusviisilt lihtsaim on tuntud ROOTSI ARVUTUSMASIN

ORIGINAL ODHNER

Nõudke ostukohustuseeta demonst-ratsioone ja prospekte!

K/M.

LIER & ROSSBAUM

TALLINN, VIRU TÄNAV 7.

SIEMENS

elektri- pliidad, kolded, tolmuimejad, külmetuskapid, keedunõud, triikraud, põrandapoonijad, tee- ja kohvikannud

on ületamatud kvaliteedilt, säästes aega ja elektrivoolu

Tarvitage ainult
SIEMENS'I
tooteid

Eesti Kaubandusline Aktsiaselts

S I E M E N S

Vabadusväljak 7, Tallinn, Tel. 428-03

Kaanepeilt: Väljapatari nr. 16 Landesvehri sõja ajal Riia all Mühlgrabenis.

VABADUSSÕJA TÄHISTEL

M A I 1940

N R. 5 (45)

Vastutav- ja tegevtoimetaja — kolonelleitnant O. Kurvits VR 1/3.

Väljaandja — Vabadussõja Mälestamise Komitee.

Toimetus ja talitus: Tallinn, Viru 13—4. Tel. 477-20/158 ja 477-20/195. Postkast 286.
Posti jooksev arve 625.

Ilmub kord kuus. Tellimishind 1940 a.: aasta peale — Kr. 4.—; 1/2 aastaks — Kr. 2.—; 1/4 a
Kr. 1.—; üksiknumber 35 senti. 1936. ja 1937. aastakäigud kokku (15 numbrit) Kr. 4.50.—
1938. ja 1939. aastakäigud à Kr. 4.— Tellimisi võtavad vastu kõik postiasutused.

SÕJATEGEVUS KADRINA RAJOOINIS DETSEMBRIS 1918. A.

Rakvere Kaitse Liit rindel 4. ja 5. polkude tiibade vahel.

Narvast Rakvereni liikus taanduv 4. jal. polk peamiselt suure Tallinna—Narva maantee rajoonis. Rakvere eel Kunda jõe üldjoonel kaitsele asudes sai polk oma naabriks paremal tiival Rägavere ümbrusse rindele tulnud 5. jal. polgu. Nii püüdsid mõlemad väeosad vastase edasitungi takistada külj-külje kõrval, üks põhja ja teine lõunapool raudteed, saades seejuures mõlemad abi raudtee ääres teotsevalt soomusrongelt. Rakvere kaitse ebaõnnestumisel ja linna vaenlasele loovutamisel muutus aga olukord. Rakvere ümbrusse taandumisel juhtis 4. polgu linna juures raudtee äärde suur Tallinna—Narva maantee. Pärast Rakveret viis aga sama tee polgu jälle põhja poole, kaugele raudteest. Kuna 5. polk jäi edasisel taandumisel püsivalt raudtee äärde, siis oli kujunemas mõlema väeosa tiibade vahel tühemik, mis tuli täita.

15. detsembril Rakverest taandumisel määrati 4. ja 5. polkude tiibade vahele Rakvere Kaitse Liit, keda juhtis al.-leitn. Ager. Ta asus Karivärava külla, eelpostidega Risul. Paremal tiival oli 5. polk Torma—Lepna—Tobia joonel ja vasakul 4. polk

ja viimase käsutuses teotsev 5. polgu I pataljon Kloodi—Päide—Pödruse joonel.

Asudes 15. ja 16. detsembri ööl Karivärvale paiknes ümarguselt 60—70-meheline meeskond järgmiselt: eelpostid Risu kõrtsi ja Risu raudtee ülesõidukoha juures, peaosas ühes juhtidega Kariväraval ja majandus Huljal. Meeste arv ei olnud nimekirjas olnute arvuga võrreldes küll mitte suur, kuna osa mehi, kes võttis osa Rägavere lahingust, oli varem kistud eemale ja teine osa ei suutnud ühineda Rakvere kiire evakueerimise tõttu. Kuna kiirel taandumisel ei jõutud kaasa võtta ka toidu tagavarasid, siis toitaineid koguti ümbruskonna taludest. Ka käidi esmaspäeval, 16. detsembril enne lõunat veel Rakveres, kust toodi Hubeli kauplusest peale toitainete veel ka vaat veini.

Kuni hilisõhtuni möödus 16. detsember vaikseltselt. Umbes kella 22.00 või 23.00 ajal ilmus aga ootamatult Risu raudtee ülesõidukoha ette vaenlane. Meeskond asus positsioonile Risu ülesõidukoha juures raudtee tammi põhjapoolse veere taha kahes grupis. Osa oli ida pool ülesõidu koha juures olevat vahimaja, osa aga lääne pool. Vas-

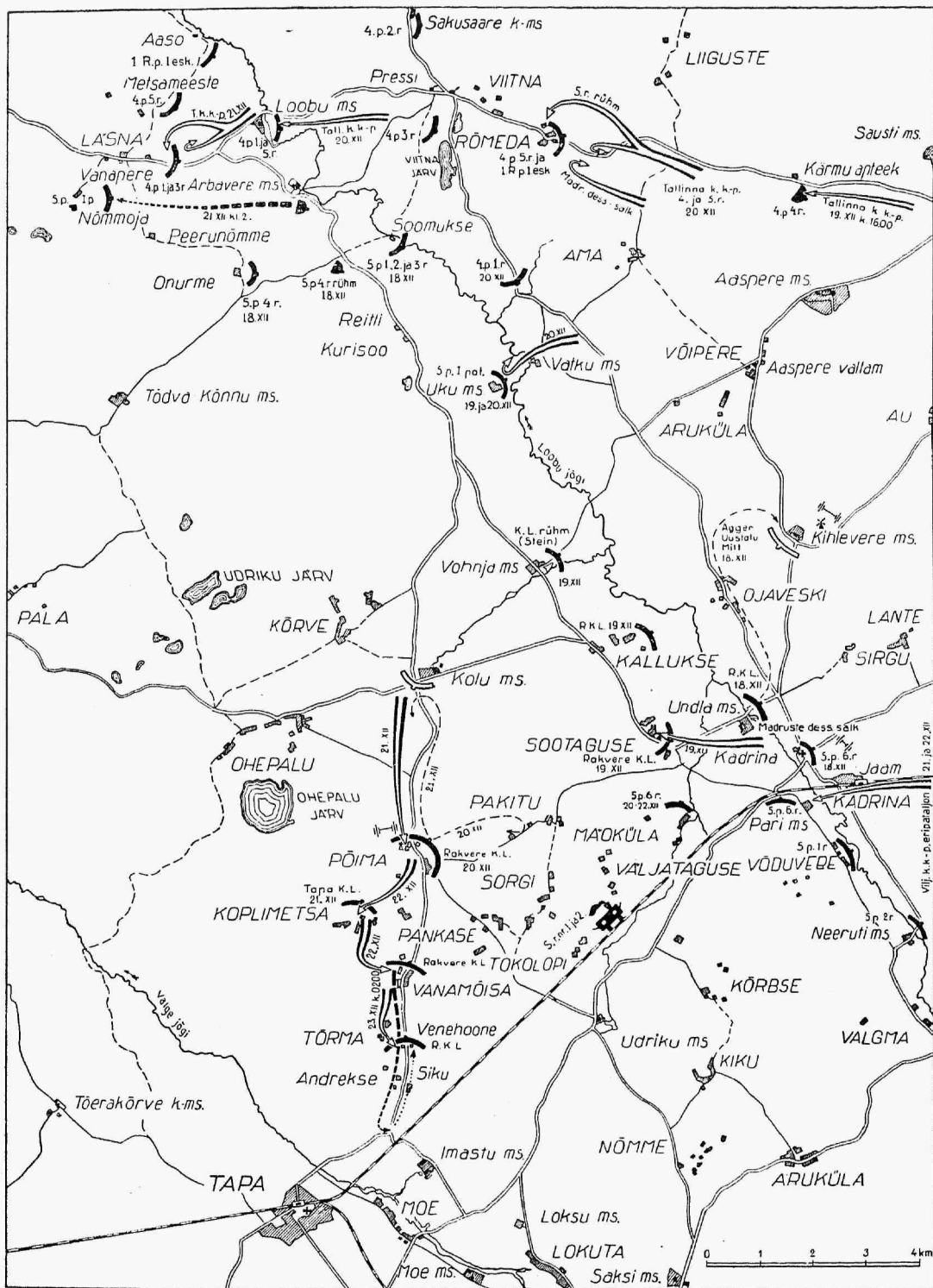
tane lähenes ülesõidukohale kirde poolt kahe ahelikus, üks ahelik mööda võsastikku raudtee ja maantee vahel ja teine lõuna pool maanteed, mööda Lepna mõisa välja. Ahelikkudest avati lähenejatele tuli. Laskmine kestis üldiselt mõnikümmend minutit. Tulevahetuse algades selgus, et läänepoolisel kaitseliitlaste grupil oli halb seisukoht, kuna vahimaja segas tulistamist. Nad liikusid lõuna poole raudteed, kus leidsid soodsad laskekohad ja hea laskevälja. Seal avati äge tuli. Endisele asukohale jäänud grupp aga ei teadnud ümberpaigutusest ja, arvates uues kohas tekkinud ägeda tule avajaid vaenlaseks, jättis oma asukoha ning taandus Kadrina poole. Kogu tulevahetuse tagajärjena tõmbus aga ka vaenlane tagasi ja ülesõidukohta jäi kaitsjate kätte. Kohale jäänud osa püüdis küll veel taandujaid üles leida, kuid see ei õnnestunud. Taandujad jõudsid kesköö paiku Kadrinasse, kus oli diviisi staap. Seal saadeti nad kohe tagasi, kuid tagasimineku ei edenenu enam nii kiiresti. Teel õõbiti Lante küllas. Hommikul jäi tagasiminejate arv õige väikseks ja Kadrinast väljasaadetud 15 meest jõudis teisipäeva enne lõunat Kariväravale kõigest 3 meest.

Esimese nurjunud lähenemiskatse järele püüdis vaenlane veel teist korda Risu ülesõidukohale läheneda. See oli umbes pool tundi pärast esimest. Seekord lähenes vaenlane jälle mööda Lepna välja. Järeljäänud grupp tõrjus vaenlase aga tagasi, seekord üksi oma tulega. Vastasel oli nendes kokkupõrgetes kaotusi olnud 1 surnu ja 1 haavatatu.

Teisipäeval, 17. detsember, möödus Rakvere Kaitse Liidul vaikselt. Samuti ka 18. detsember. Peeti hoolega valveteenistust, korraldati meeskonda ja toitlustamist. 18. detsembri õhtul tuli aga käsk taandumseks. Võrreldes naabritega oli käsu kättejõudmine tublisti hilinenud. See taandumine oli mõjutatud tiibadel arenenud sündmustest. Vastane oli eriti aktiivne olnud vasakul, 4. polgu juures.

16. detsembri hommik möödus 4. polgu juures üldiselt vaikselt. Roodud asusid uutele seisukohtadele ja kokkupõrge vastasega tekkis seejuures alles õhtupoolikul. Kadrina poolt Rakvere suunas liikus salk, mis oli moodustatud 4. polgu juures teotseva 5. polgu I pataljoni 1., 2. ja 3. roodu osadest. Siin Päide juures satuti ootamatult vaenlase madruste dessantsalgale. Meie salk tõmbus tagasi Kisuverre. Vastane jäigi Päidesse püsima ja surus seejärel veel samal õhtul omalt seisukohalt välja sama pataljoni 4.

roodu, kes asus Kloodi mõisas. 17. detsembri hommik möödus samuti vaikselt, kuid õhtupoolikul suruti välja 4. polgu 1. roodu valvetõke Põdruselt ja õhtul lähenesid seal vastase osad Haljalale, võttes asula suur-tükitulo alla. Vaenlase poolehoidjate tegevus ja tema kiire lähenemine tegid 4. polgu le paigalejäämise võimatuks. Õöl vastu 18. detsembrit taandus polk varem kindlaks määratud Onurme—Viitna—Sakusaare joonele. Selle joone ette paigutati 4. roodu suurele teele Kärnu apteegi juure. Tema seljaltaha Rõmeda külla määrati koos polguga teotsev 1. ratsapolgu 1. eskadron. Polgu paremal tiival paigutati 5. polgu I pataljon: Soomusele koondatud 1., 2. ja 3. roodu salk, Onurmele 4. rood ja nende vahele teederistile 4. roodust üks rühm. Pataljoni kõrval asus 4. polgu 3. rood umbes kilomeetripikkusel rindel Viitna järve taga, vasaku tiivaga kuni maanteeeni. Polgu vasakul tiival paigutati 2. rood Sakusaare ümbrusse, kuna 1. rood jäi ka suurele teele Viitna kõrtsi juure. Positsiooniga lähemal tutvunemisel selgus, et ümbrus oli metsane ning 19. detsembril keskpäeval peaposition nihutati edasi. 5. polgu I pataljon jäi endiselt paremale tiivale, võttes seisukohad kungastel, Uku karjamõisast alates, põhja poole Rõmeda sihis kuni Loobu jõeni. 4. polgu 1. roodule anti lõik jõest kuni Rõmeda küalani (maantee välja arvatud). Ratsapolgu 1. eskadron jäi endiselt Rõmedale, kaitselõiguga alates maanteest kuni 1 km põhja poole. Endisele kohale jäid ka 2. rood Sakusaarel ja 3. rood Viitna järve taga. Vastane oli juba 18. detsembril koondunud oma suuremaid jõude Sausti mõisa ümbrusse. Sama päeva õhtupoolikul oli seal liikunud umbes pataljoni suurune osa üle Aaspere Kadrina poole. 19. detsembri hommikul tõmbus tagasi eelsalk Kärmost, äralõikamise kartusel Aaspere suunast, ja asus teederistile Ama-Liiguste teel suur maanteega. Kuna oli märgata vaenlase haaravat liikumist ka mere pool Palmse peale, muutus seisukord tõsisemaks. 19. detsembri õhtul käinud Palmes juba vastase jala- ja ratsameestest koosnev luuresalk. 20. detsembri hommikul saadeti sinna 4. polgu 4. rood. 4. polgu rinde ees avas vastane 19. detsembri hilisõhtul suur-tükitulo, mis oli märgiks 20. detsembri hommikul algavale suuremale pealetungi tegevusele. Rõmeda külla paigutati 4. roodu asemele seni reservis olnud 5. rood ja 1. rood nihutati peamiselt teele Vatku suunas, kuna sinna oli koondunud vastase suurem salk. Kell 8 avati Rõmedale vastase suurtükitulo ja kell 10 ilmusid Liiguste poolt nähtavale

Sõjategevus Kadrina rajoonis detsembris 1918.

esimesed ahelikud. Need peatati kaitsjate püssi- ja kuulipildujatulega ja aeti peagi laiali. Sama kordus vastase teisel lähene-miskatsel. Kell 12 ilmus vastane kolmandat korda ja jäi nüüd juba peatuma temale sood-

satel küngastel. Samal ajal märgati vasta-se haaravat liikumist vasakul küljel. Ka kagu poolt l. roodu rajoonis püüdis vastane haaravalt läheneda Rõmedale. Pealetungi-jad olid Tallinna kommunistliku kütipolgu

roodud ja mingi madruste-salga osa. Kuna eriti hädaohtlikuks muutus varjatud haaramine vasakult, siis umbes kell 15.00 olid meie osad sunnitud Rõmedalt lahkuma. Meie patarei lasi katteks välja viimased lasud. Taanduti ahelikus kuni Viitna kõrtsini. Kogunenud seejärel Pressi kõrtsi juure, liikusid allüksused rännakkorras uuele kaitsejoonele, mis võeti kava kohaselt Loobu jõel: Arbavere mõisa, Loobu mõisa, Aaso talu joonel. Suure tee kaitseks Loobu mõisa määrati: rajoonis paremat kätt teed ja Loobu mõisa 1. rood, temast vasakule 5. rood.

paremal tiival 5. polgu I pataljonil uuele Nõmme (Vanapere ja Nõmmoja) joonele taandumise järel valvetõkke esialgu veel Arbaverre. Uuel positsioonil paiknesid 4. polgu roodud järgmiselt: Läsna külas lõunapool suurt teed ja teel 1. rood, põhja pool teed, Metsameeste sihis, 3. rood, Metsameestel 5. rood, Aasol eskadron. Vastase hoogne pealetung aga ei olnud veel raugenud. Juba 21. detsembri keskpäeval algas vastane pealetungimist Läsnaale. Ta lähenes külale otse ja kagust ning kirdest. Suurel teel suudeti küll vastane esialgu tagasi lüüa,

6. Jalaväepolgu osad taandumisel Ruhjast aprillis 1919.

Õhtul varsti pärast kohalejõudmist oli Loobu mõisa juures vastase luure juba järel. See aeti aga tagasi. Kasutades metsast maastikku ja mõisa hoonete varju, lähenesid vastase suuremad jõud keskööl mitmest küljest ootamatult mõisale. Lähenemine õnnestus ning 1. ja 5. rood sunniti kiiruga taanduma. Vastase kätte jäi üks postil olev haavatud allohvitser. Vastase suurema pealetungi korras oli juba varem ette nähtud uus positsioon. 21. detsembri õöl ja varahommikul liigutati ootamata taandumisel sinna. Vasakul tiival olnud 2. rood eksles aga selle taandumise järel pikemat aega eraldi. Uus joon läks Nõmmelt üle Läsna Aaso peale. Seega jäi vasak tiib käsu kohaselt püsima eelmise positsiooni joonele. Samuti jäi ka

kuid ohtlikuks muutus ta haaramine kirdest. 21. detsembril kell 16.00 algas pealesunnitud uus taandumine. Liiguti ettemääratud Valgejõe joonele, kus seekordne peatus oli juba pikem ja kestis kuni 24. detsembri lõunani.

Lõuna pool raudteed, 5. polgu juures, arenesid samal ajal sündmused järgmiselt: Rägavere alt 15. detsembri õhtul taandunud roode korraldati 16. detsembri hommikul Tamna—Tõrma—Tobia joonel. Tiivakaitse paigutati Lasila joonele. Päev möödus siin vaikselt ja kulus kohanemisele uutele seisukohtadele. Võeti ette üksikuid luurekäike vastase lähenemise jälgimiseks. Siin-seal oli seejuures kokkupõrkeid. Järgmisel päeval, 17. detsembril pärast lõunat, vallutas

vastane lühema tulistamise järel Tõrma küla, kus asus jooksikutest moodustatud valverühm. Elavnes polgu rindel ka luuretegevus. Ööl vastu 18. detsembrist tuli polgule taandumiskäsk, mis oli tingitud 4. polgu taandumisest. Käsu kohaselt tõmbusid roodud tagasi Lasila—Jõepere—Neeruti—Kadrina joonele. Jaotus rindele oli järgmine: Lasilasse paigutati 5. rood, temast vasakule Järtu ümbrusse 8. rood, Jõeperre 3. rood, Neerutisse 2. rood ja Kadrina kirikumõisa 6. rood. Raudtee kaitset teostasid soomusrongid. 18. detsember möödus uuel joonel üldiselt vaikselt.

H. Kangro. Kuna vastane oli asunud Loobu jõe läänekaldale, siis 1. rood võttis seisukoha kungastel lääne pool Pärit. 19. detsembril päeval märgati vastase jalaväe osade kogunemist Mädapea mõisa ja Vandu külla. Öhtupoolikul pommitas vastane ka Jõepere mõisat. Kuna 19. detsembrile määratud Tapa vallutamise ei õnnestunud, siis algas 20. detsembril vastase uus üldine pealetung. Öösel juba märkas luure vastase liikumist Jõepere suunas. Hommikul võttis 1. rood uuesti oma alla Võduvere küla. 6. rood asus Mäokülas. Hommikul kell 10.00

Dolgaja-Niva küla varemed Narva lähedal Vabadussõja lõpupäevil.

Öhtul videvikus aga ilmus üks vastase eelosa juba Jõepere ees asuva 3. roodu valvosa ette. Tule avamisel langes üks vastase ratsanik ja temalt saadud dokumentidest selgus, et vastas teotses Tartu kommunistlik kütipolk. Ööl vastu 19. detsembrist avas vastane kella 01.00 paiku suurtükitle Kadrina jaama ümbrusele, mis kestis vaheaegadega pikemat aega. Suurtükitle mõjul taandus 6. rood üle raudtee Riistamäe suunas. Tiiva kaitset raudteel aitas siin korraldada meie Soomusrong nr. 2. Polgu vasaku tiiva kõvendamiseks saadeti sinna uuestiformeeritud 1. rood, kes asus Neerutis oleva 2. roodu paremale tiivale Võduvere külla. Öhtul tekkis 1. roodu luurel Päri kõrtsi juures vastase eelosaga kokkupõrge, kusjuures sai raskesti haavata van.-allohv.

algasid vastase ahelikud lähenemist Jõeperele ja Neerutile. Esimesele tungisid peale Tartu kütipolgu II pataljoni ja teisele sama polgu I pataljoni osad. Tekkis pikem tulevõitlus, mille tulemusena vastane tõrjuti tagasi. Tulevahetuse ajal jõudis Lasila mõisa sinna saadetud baltlaste ratsakuulipildujate rühm. 5. rood pidas ootamatult küljele ilmunud salka väenlaseks. Ta jättis maha oma seisukohad ja taandus Saksi mõisa. Sealt käsutati rood endisele kohale, kuhu jõudis alles öhtul. Nurjunud pealetungikatse järel avas vastane Jõeperele suurtükitle. Sellega purustas vastane lossi ja selle torni. Raudtee ääres sundis vastane keskpäeval taanduma 6. roodu Mäokülast, kuna Võduvere eest 1. rood surus vastase tagasi. Soomusrongi nr. 1 toetusel suruti vas-

tane Mäokülast aga välja ja sinna asus uuesti 6. rood. Kuna lõpuks rinne jäi siiski püsima, siis avaldati rinde juhatuselt polgule tänu (eriti 2. ja 3. roodule). Vastase Tartu kommunistliku kütipolgu pealetung seega ei õnnestunud ja 20. detsembri õhtul vahetasid tema rindelt 46. polk ja Viljandi kommunistliku kütipolgu eripataljon. Need uued väeosad pidid täide viima Tapa valutamise ülesande, mis Tartu kommunistlikul polgul jäi teostamata. Oodatavate uute pealetungide tagasitõrjumise soodustamiseks paigutati 21. detsembri varahommikul jalamaakuulajate k-do Neerutile. 21. detsembril kell 10.00 algasid uuesti vastase lähenemiskatsed, seekord Neeruti mõisale, Võduvere küllale ja Mäokülale. Esimeses kahes punktis löödi see tagasi 2. ja 1. roodu tulega, viimases aga Soomusrongi nr. 1 ja 6. roodu tulega. Soomusrong saatis oma luure seejärel veel Sootaguse ja Kallukse suunas. Keskpäeval hakkas vastane läheneda Jõeperele kuulipilduja- ja suurtükkitule toetusel, kusjuures üks kuuettollise mürsk purustas mõisa peahoone. Vaatamata korvivatele katsetele löödi ta siingi tagasi. Jõepere juure toodi toetuseks ka üks kiirlaskja suurtükk Arukülast patarei juurest, mis jäi eelpositsioonile terveks päevaks. Kell 15.00 rauges ka siin tegevus. 21. detsembril oli vastane ootamatusega sundinud taanduma samuti polgu lõuna naabri baltlaste ratsakuulipilduritekomando Avanduse mõisast, mis mõjutas ka ratsarühma meeleolu Lasila mõisas. Kõige ägedam lahingupäev sellel positsioonil saabus aga 22. detsembril. 3. roodu luure selgitas, et öösel oli märgatud vastase suuremate jõudude koonustumist Järni külla, s. o. polgu parema tiiva ette. Varahommikul saadeti varust Jõeperre veel uuesti formeeritud 7. rood, kuna jalamaakuulajate k-do paigutati tiiva kaitseks Udriku rajooni. Ootamatult oli hommikul Lasila mõisast taandunud aga seal asunud ratsakuulipildurite rühm. Vaatamata polguülemate puüetele rühma tagasi tuua, ei saadud seda, ega suudetud ka auku teisiti kinni toppida. See kujuneski hiljem hädasohtlikuks. Ka 6. rood raudtee ääres oli jätnud maha omad seisukohad. Siin teotses vastasel Viljandi kommunistliku kütipolgu eripataljon, kelle patarei asus Kadrina kirikumõisa juures. Kuna siin võis vaenlasele vastu panna Soomusrongide nr. 1. ja 2. kõvemad jõud, siis suruti vastane Mäokülast uuesti välja. Eriti energiliselt teotses siin Soomusrong nr. 2. dessant al.-kapt. K. Pauluse juhtimisel, kes vallutas küla keskpäeval. Dessandiga kaasa liikus ka 6. roodu

mehi. Samal ajal vallutas Soomusrongi nr. 1 dessant Sootaguse küla. Kõige tõsisemaks muutus olukord aga Jõepere juures. Vastase lähenemispüüdeid toetasid siin tõhusalt patareid. Üks kuuettollise mürsk langes pärast lõunat küüni, kus osa sõdureid end varjas tuule eest ja soojendas tulede juures. Mürsust sai surma 4 sõdurit ja 4 ohvitseri, viimaste seas 3. roodu ülem al.-kapt. J. Hünerson. Vaatamata 3. ja 7. roodu rasketele kaotustele jäddi siin siiski püsima. Kõige edukam oli vastase tegevus paremal tiival. Ta sundis enne keskpäeva juba omalt kohalt lahkuma Lasila mõisa läheduses asuva 5. roodu valvetõkke eelposti. Sellega avanes Lasila juures vaba võimalus liikuda takistamatult Saksi mõisa suunas polgule seljataha. Seda teed kasutati vastane. Vaatamata sellele, et polk jäi üldiselt püsima oma seisukohtadele, anti õhtul käsk polgu taandumiseks Saksi mõisa-Udriku joonele. Käsk oli arvatavasti tingitud üldisest rindejoone etteulatuvatest polgu seisukohtadest, polgu päevasest tegevusest saadud teadetest ja soovist kolmepäevase vahetpidamata võitluse järele anda meeskondadele vähegi puhkust. Uuele joonele liiguti õhtul. Vaevalt suudeti öö jooksul paigutada uut seisukohtadel, kui juba 23. detsembri varahommikul tuli uus taandumiskäsk. Ka seegi käsk oli tingitud rinde üldisest olukorrast. Selle käsu kohaselt asuti kaitsele Tapa külje alla Valgejõe joonele, kust oldi sunnitud taanduma 24. detsembri pärastlõunal pärast poolepäevast võitlust. Nii jätsid 4. ja 5. polk ühel ajal maha Valgejõe seisukohad.

Viimasena jättis maha Rakverest lääne pool oleva esimese kaitsejoone Rakvere Kaitse Liit. Ta algas taandumist 18. detsembri õhtul ja jõudis videvikus Undla mõisa. Kuna olukord oli segane ja teadmata kus asub 4. polgu parem tiib, läks al.-leitn. Ager veel samal õhtul luurele. Kaasa läksid lipn. T. Uustalu ja küüdimees, kaitseleitlane Mikk. Nad langesid Kihlevere juures vastase kätte. See oli arvatavasti sama salk, kes liikus eelmisel õhtul üle Aaspere Kadrina poole. Elanike teatel olla vangidele toimetatud piinarikas ülekuulamine. Peale ülekuulamist tapeti vangid arvatavasti järgmisel hommikul 0,5 km ida pool Kihlevere mõisast asuva tuuleveski juures koplis. Seal oli seisnud sel ajal vaenlase patarei. Nii oli nende tublide eesti meeste lõpp. Uueks Rakvere Kaitse Liidu ülemaks jäi lipnik D. Ustalo. Kohe öösel avas vastane suurtükkitule Undla mõisale, mis kestis pikemat aega. Lasti Kihlevere tagant tuuleveski juurest.

Meredessantpataljoni rood L.-r. Soomusrongil nr. 5 märtsis 1919.

Võib arvata, et vangidelt saadi siiski mõningaid teateid meie asukohtade üle. Lähemaks naabriks Rakvere Kaitse Liidule sel ajal oli 5. polgu 6. rood Kadrina kirikumõisas. Hommikupoole ööd taandusid mõlemad naabrid. Rakvere Kaitse Liit liikus Undlast Kalluksele. Eelvalve aga jäeti Sootagusele. Samal hommikul saadeti Kallukselt side 6. roodu juure, kes sõitis läbi Undla mõisa ja Kadrina kirikumõisa, leides mõlemad tühjadena. 6. roodu aga leidis side Riistamäelt, kus seisis ahelikus. Tagasi minnes 6. roodu juurest 19. detsembri õhtupoolikul läks sama side otse üle Mäoküla Sootagusele ja sealt Kalluksele. Sootagusel oli Rakvere Kaitse Liidu eelsalk. Undlas käinud luurajate teatel olnud mõisa ka päeval veel vaenlasest tühi. Sama 19. detsembri õhtupoolikul tuli nähtavasti vastane Undlasse sisse. Siin teotes vastasel madruste dessantsalk. Sootagusel taandus eelvalve vaenlase survele 19. detsembri õhtul kiiruga oma seisukohtadelt. Suurem osa mehi liikus sealt Pakitu kaudu otse Põimale. Üksikud pääsesid aga Kalluksele ja taandusid sealt koos salga peaosaga Kolu mõisa kaudu samuti Põimale. 18. ja 19. detsembril oli Rakvere Kaitse Liidul põhjapoolseks naabriks Vohnjas lipnik F. Steini juhatusel olev kaitseliitlaste koondatud salk. Enamus neist arvatavasti Pada kaitseliitlased. Vohnja salk pami 19. detsembri hommikul postid välja Undlasse, Vatku ja nende punktide poolele vahemaa. Salga koosseis oli umbes 15 meest.

Taandus see salk 19. detsembri õhtul kui selgus, et vastane asunud Kihleverre ja võtnud oma alla juba Sootaguse. Ta liikus Loobu juure ja ühines seal 4. polguga. 20. detsember möödus Põimas Rakvere Kaitse Liidu juures rahulikult ja kulus ära korraldamisele uutel seisukohtadel. Õhtul jõudsid tagasi kaitseliitlased, kes olid taandunud omavoliliselt Tapale. Nad saadeti veel samal õhtul Pakitu külla luurele. Küla oli aga tühi. 21. detsembri hommikul saadeti Tapalt tulnud mehed järele luurekäigule, seekord Kolu mõisa. Enne mõisa jõudmist avanud vastase post ootamatult neile tule. Mehed hüpanud kiiresti reelt maha ja pistnud jooksu Põima poole. Hobune aga tormanud mõisa sisse. Vastase tuli oli siiski tabav olnud. Sel luurekäigul sai 1 kaitseliitlane (Mäe) surma ja 2 haavata (Uming ja Leiber), kuna 1 jäi teadmata kadunuks. Sama 21. detsembri lõunapaiku juba lähenesid vastase osad Kolu poolt Põimale ja Rakvere Kaitse Liit taandus Vanamõisa külla. Sinna jäädi peatuma. Õhtul jõudis Tapalt sinna abiks salk Tapal kaitseliitlasi, 10—15 meest. Need paigutati Koplimesa külla. Üldiselt oli 22. dets. lipn. Ustalo käsutada 67 meest. Selles rajoonis käisid abiks ka soomusrongide luuresalgad. Järgnev öö möödus rahulikult. Samuti ka 22. dets. hommik. Sel päeval tulid Tapalt abiks veel mõned kooliõpilased. 5. polgu osadel oli 22. dets. pealelõunal kavatsus vallutada vastase patareid, mis oli üles seatud Põima küla tuuleveski

juures. Selle kavatsuse täitmiseks oli välja astunud vähem salk II pataljoni ülema abi kpt. Saali juhatusel. Salk jõudis kuni metsani põhja pool raudteed Imastu männiku juures. Seal astus Rakvere Kaitse Liit tema-ga ühendusse. Sündmuste kiire arenemise tõttu asi sellega aga lõppeski. 22. det. õhtul algas vaenlase tegevus uuesti. Ta tungis esiteks Koplimesa peale ja siis Vanamõisa peale. Tapa kaitseliitlased olid taandunud juba poole õhtu ajal. Nad ei teatanud sellest aga Vanamõisa ja seal oli vastase pealetung üllatuseks. Sellest jutustab 5.

ratsanikku, kes tulid teele paremalt küljelt, kus teest eemal oli üks maja (Andreksse?). Ratsanikud näitasid meile ette meie 1. diviisi staabi dokumendid ja rääkisid, et nad on saadetud diviisi staabi ülema poolt vaatlema rinde seisukorda. Nad sõitsid muidugi vabalt edasi. Hiljem aga selgus, et need olid olnud punased ratsanikud. Metsavahi maja juurest sai saadetud kohe teade staabi meie taandumise üle. Sealtsi tuli käsk: tagasi minna Vanamõisa külla. Mäletan tagasimineku juures oli teejuhiks lipnik Ustalo, meie veltveebel või „staabiülem“ Karl

L-r. Soomusrongi nr. 1 varustamine laskemoonaga kevadel 1919.

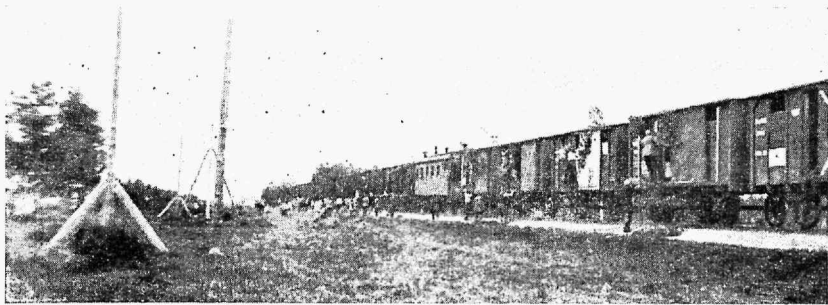
polgu juurest lähedusest sel momendil tagasi jõudnud Rakvere kaitseliitlane B. Stein (praegu Vainokivi) järgmist:

„Pimedal tulekul jõudsin Vanamõisa. Mehed olid juba äraminekuks seal valmis. Vaenlane oli Tapa meestele Koplimesa juures (varsti peale lõunat) peale tunginud ja need olid juba ära läinud. Meie mehed olid Vanamõisa küla Tapa pool otsas. Mäe all, mis põhjapool küla, olid postid väljas. Kui kuuldi, et põhjapool küla asuvat mäeahelikku mööda tuleb Põima poolt vaenlase ahelik, lahkusime külast. See oli õhtul 22. detsembril. Oli kart, et vaenlane läheb seda mäeahelikku mööda meile seljataha ja lõikab ära meie taandumise tee Tapale. Liikusime Tapa poole umbes 3 km kuni metsavahi majani ja seal peatusime. Enne maja juurde jõudmist kohtasime teel kahte

Sirotkin ja kaks venda Raudsikut, mõlemad rühma ülemad. Läksime tagasi kohe öösel (peale keskööd, s. o. siis juba 23. detsembril) taandunud teed mööda Vanamõisa poole. Koha peal kus tee äkki mäest alla läheb, tuli meile vastu kaks ratsanikku ja nende taga saan. Saaniga sõitjad said ümber keerata ja kihutasid Vanamõisa poole tagasi. See koht on kõrtsi juures, kus suurelt teelt läheb külavahe tee Tõrma küla poole (Venehoone juures?). Need ratsanikud ütlesid samuti, et nad on diviisi staabist. Nad olid väga agarad ja andsid juhtnõure kuidas ahelikku asuda ja kuidas paremini liikuda Vanamõisa poole. Seekord paistsid ratsanikud kahtlasemad olevat. Nad saadeti kõrtsi, et nende dokumente järgi vaadata. Neil kästi raha ette näidata. Raha järele vaatamisel selgus aga, et neil on

ainult vene rahasid. See andiski mehed välja, et nad on punased. Vanem Raudsik ja veel keegi Palu nimeline kaitseliitlane viisid mehed diviisi staapi. Seal selgus, et üks on neist punane ohvitser ja teine liht punaväelane. Ohvitser oli tunnistanud isegi

üles, et ta on eskadroni ülem, perekonnanimi-mega Vaher, pärit Tartumaa. Tagasi minnes eelnimetatud ootamata kohtamise juure, arenes tegevus teeristi ja kõrtsi juures järgmiselt. Meie jäime kõrtsi hoone juure ahelikku. Salkkond mehi saadeti Tõrma küla järgi vaatama. Kaasa läksid noorem Raudsik ja kuulipildur Kilm ning vene lipnik ka (Trubatskov?). Kokku läks sinna 10—12 meest. Osutus, et külas asusid punased. Nende post oli lasknud meie salga lähenedes pauku ja peitnud siis end ära. Pauku peale on arvatavasti magavad punased üles ärganud. Meie mehed läinud akna taha, kuna samal ajal punased rehealt välja olid joosnud. Nii olid meie omad sattunud punaste kätte. Raudsik olla aga maha lastud läbi akna ja varisenud sealsamas akna all kohe maha. Meie samal ajal ootasime suurema osa meestega kõrtsi juures. Oli teada, et 5. polgu üks rood pidi sinna appi tulema (1. rood. G. S.). Kuna Tõrma külas väikese sagina peale kõik vaikseks jäi, siis mõtlesime, et seal oli omavaheline laskmine ja see lõppeb kohe, kui eksitusest aru saadi. Kui hiljem seal poolt meile kolonn lähenes, arvasime, et need on oodatavad 5. polgu mehed. Mõned meie mehed aga kahtlesid ja tahtsid hakata isegi laskma. Lipn. Ustalo aga keelas laskmast. Ligi kõrtsi juure jõudnud hakkasid lähenejad ootamatult ise laskma. Siis oli asi selge — need olid siiski punased. Meil oli vist kolm hobust. Mõned said hobuste peale ja kihutasid teed mööda Tapa poole. Väike osa mehi koos Sirotkiniga jooksis ka teed mööda Tapa poole, nagu ta hiljem seletas. Teised jooksid aga poolviltu raudtee poole. Mina jooksin ka sinna. Maapind raudtee suunas on kahjuks aga tõusev. Esiteks punaste kuulipilduja lasi üle, hiljem aga taha maha. Laskis lõhkevate kuulidega. Algul vähe ronisime, siis saime juba jooksta ning jõudsime

1. jalaväepolgu ešelon-rong Landeswehrisõjast tagasitulekul Viru rindele.

kiiremini kaugemale. Karl Sirotkini jutu järgi sai selles lahingus surma üks Tapa koolipoiss (Järv) ja peale selle olla käest läbi lastud üks hobusemees. Mõlemad, niihästi surmasaanu, kui ka haavatu olnud nende hulgast kes taandusid maanteed mööda Tapa poole."

Nii liikusid 23. detsembri hommikul Rakvere kaitseliitlased Tapale. Vaenlane oli neil kannul ja ilmus varsti nende järel Tapa sildade ette. Nädal aega oli peetud rinde teenistust. See oli sama raske kui seda on täitnud üksikud Kaitse Liidu üksused Lõunarindel. Üldiselt olgu aga märgitud, et vähe Kaitse Liidu osi võttis osa otsesest rinde teenistusest. Rakvere Kaitse Liit oli oma ülesande sooritanud nii hästi kui suutis, tuues pealegi ohvriks peale teiste kaasvõitlejate oma juhi al.-leitn. R. Ageri. A. Vaga raamatus „Viru väerind Vabadussõjas I“ lk. 88 avaldatud rinde staabi ülema hinnang selle tegevuse üle ei ole küll mitte kiitav, kuid me teame, et see ei ole olnud parem igakord ka mitte naabritele. Rinde teenistusele järgnesid uued ülesanded. 4. polk nõudis 19. detsembril tungivalt abiks jõude seljataguse korraldamiseks. Korrahoidjaid oli vaja ka mujal ja nii rakendatigi Rakvere Kaitse Liit teenistusse raudtee kaitsel.

Lõik, kus teotses terve raske nädala Rakvere Kaitse Liit, oli pikk ja raskesti kaitsstav. 4. ja 5. polgu tiibade vahe kaitsmine tekitas ka edaspidi rinde juhatusele veel palju muret. Mõni päev pärast Rakvere Kaitse Liidu lahkumist rindelt moodustati selleks 5. polgust eriline põhja-grupp, või n. n. al.-kapt. Kivilo grupp. Kuid ka sellega ei olnud asi lahendatud. Selles rindeosas liikus kuni murdejoone võitluste lõpuni mitmesuguseid üksusi, üks lühemat, teine pikemat aega ja juhi küsimus oli kõik aeg segane, tekitades eriti palju muret rinde staabi ülemale al.-polk. Rinkile.

G. S.

I. TALLINNA KAITSEPATALJONI ÕPETAJATEROODU

sõjateekond Tartust Marienburki.

(Algus „Vab. Tähistel“ nr. 4 — 1940. a.)

Edasiliikumine Võru suunas.

Tilleoru sündmusi.

Liikusime jala ja küüdimeestega edasi mööda talveteid ja mäeveerge, kuni õhtu hilja jõudisime ühte koolimajja (vist Karaski). Tõime seal ise lähedast talust õlgi, panime klassi põrandale ja magasime nagu väsinud mehed kunagi. Vahikord oli sel korral teiste rühmade käes ja meie uni selle tõttu häirimatum. Kuid vahest sähvatas siiski muremõte — kas nad on ka hoolsad valvajad, kas ei poe mõni jälle vahipostilt enne-aegu tuppa. Vaenlase „front“ ei olnud sealt aga kaugel. Öö möödus siiski rahulikult. Varahommikul saadi kätte keegi tähtis tegelane. Ta oli väga iseteadev. Kui tema käest küsiti, mis ta teeb nii suure summaga, mis tal kaasas, siis ütles ta, et see olevat rahva raha. Ta pani väga imeks ja pahaks, et teda tülitati ja usutleti. Ta viidi pataljoni ülema juure ja mis temaga seal tehti, ei tea. Pääkesetõusul lahkusime koolimajast; läksime üle tee talusse, kus asus pataljoni ülem. Ta oli väga heas tujus ja ütles naljatades, et õhtuks olgu Võru võetud!

Edasi liikusime mööda maanteed, laetud püssid õlal ja kotid seljas. Hele päike paistis meile just silmi. Tee viis lagedal vastu müge. Meie ees, paremal, metsas lõhkesid šrapnellid. Vaenlane tulistas kahest suurtükist — ikka kaks pauku järjest. Meile tuli vastu umbes kümmekond naist ja last — enamasti juudid. Nad haletsesid, et Võru olevat tehtud maatasa. Nad olevat veel pääsenud eluga. Lasksime neil sammuda oma kimpude ja kompsudega meie seljataha. Jõudsime mingisuguse mõisa juure (vist Varbuse mõisa, kui õieti mäletan). Läksime lauda müüride varju, mis maantee kaldal. Puhkasime seal vist minutit kümme, siis lõhkes granaat just lauda katusel, purustades ka rüüsta. Korraga olime kõik pikali maas. Terveks jääme aga kõik. Vaenlane oli seega meid mürganud. Kauemaks püsima jääda enam ei võinud. Meid käsutati kohe ahelikku, umbes viis sammu iga mehe vahet. Pidime igokõrrele laageda õlgi metsa varju. Vaenlane ei jõudnud veel oma kuulipildujat suunatagi, kui olimegi üle välja. Metsas mäekünka taga tõmbasime vähe hinge, siis ronisime kõrgemale männitüvede vahele.

Meie peade kohal vingusid püssikuulid, purustades puuoksi, mis langedes tekitasid väikest hämmatissadu. Selles metsas oli juba enne üks meie rood varjul, kelle pihta need šrapnellid olidki sihitud. See rood ei avaldanud sel silmapilgul mingisugust tegevust, vaid oli metsas laiali. Hiilisime metsaservale, männitüvede taha. Sinna seati kuulipilduja üles. Püssimeestele mingisugust korraldust ei antud. Üle lageda paistis punane telliskivihoone. Kui kuulipilduja pisut aega selle pihta oli täristanud, vaikus vastase tuli. Tagapool põles Tilleoru mõisa. Vaenlane oli taganedes selle pistnud põlema. Hakkasime liikuma selle mõisa poole. Mets ulatas selle lähedale, nõnda saime tarvitada esiotsa puude ja põõsaste kaitset. Siis hakkasid püssikuulid kuskilt kõrvalt meie pihta sadama. Päike kaldus juba õhtule ja vaenlasel oli alla päeva hea meid tabada. Umbes pool kilomeetrit oli veel mõisani lagedat maad; vaenlase kuulid riivasid lumepinda, nii et see aina rabises, mis tuletas meele, nagu oleks keegi astunud nõrgale jääle, mis jalge all praguneb. Esimest korda tuli tarvitada labidat, mis rippus puusal. Kõhuli edasiroomates ja labida abil ennast jälle lume sisse kaevates tungisime kuni mõisani. Seal saime juba teede ääre ja kapsapeenrate vahele. Viimaks pugusime kuhugile vana poollagunenud keldrivõlvi alla. Kõik olime õnneks terved, ainult higi voolas kõigil, ehkki oli õige käre pakane. Kuulide vingumine jäi nüüd vähemaks, vahetevahel kuuldus veel mõni üksik lask. Päike hakkas juba veerma. Olime jõudnud oma eesmärgile. Aga mis edasi? Miks pidime siin midu külmetama, kui kõigil oli tuju minna edasi. Et üksikud kuulid ikka veel vingusid, seadis Rumma kuulipilduja lauda otsaluuki. Ta täristas paar korda majade sihis, kust meid tülitati — ja vaikus tuligi. Läksime kuhugile kööki; seal põles tuli katla all, soojendati vett loomadele. Põrand oli mürg ja mudane. Kõik muud hooned olid inimestest tühjad ja külmad. Süüa ei saanud kusagilt. Öömajast polnud juttugi. Ootasime ikka veel uut korraldust, kuid see jäi saamata. Ümmäsi pööki külapoissi kuskilt. Ütlesime, et nad läheks koju. Juba liikus naised ja mehed üle jõe härrastemaja auravate tukkide poole. Sõjakära oli sedakorda siin mööda, algas jälle harilik elu.

Ootasime. Oli midagi nagu teha, midagi uut ette võtta. Kõrvalt, teiste roodude lõikudest kostusid veel mõned üksikud paugud. Otsustasime omal algatusel ja loal minna ka sinna poole — läbi oru, suurele teele välja. Leidus keegi külamees või kaitseliitlane, kes hakkas teejuhiks. Tuli veel teisigi meie roodu mehi lisaks. Nii hüüsisime üksteise järele võimalikult tusa kui hüüred, läbi sügava oru kallaste puude vahelt kuni jõe kääruni, kus pidi olema sild. Kuid vaenlane oli lõhkunud silla, ainult paar palki oli peal. Need olid aga jätunud ja libedad. All aga voolas lahtine jõgi, pimedas ei näinud, kui kohutav ja sügav see oli, kuid seda saladuslikum see paistis. Pidasime aru, kuidas saada üle. Jala palgi

majade suunas. Hoidsime endid üksteisest võimalikult kaugemale, umbes kümme sammu iga mehe vahet. Seda tegime ettevaatuse pärast, et kui vaenlane paneb kuulipilduja tööle, siis see meid ei taba nii kergesti. Aga kõik jäi vaikseks. Vahest ehk oli see vaenlase kavalus?

Maantee üüres oli Puskari kõrts. (Väga koha-
ne nimi!) Kas on vaenlane ehk seal? Paar meest hüüsisid sinna. Nad tulid tagasi teatega, et kõrts on tühi, vaenlane olla lahkunud sealt paari tunni eest. Oleksime võinud minna vaenlase soojade asemete peale, aga enne pidi tehtama kindlaks, kuidas on lugu nende taludega, mis kõrtsi lähedal üle tee. Luurajateks määrati kolm meest, nende hulgas ka mina. Oli kokkulepitud, et kui

Vastase suurüükitulest aprillis 1919. a. kannatada saanud Rõuge kirik.

peale astumisest polnud juttugi. Panime siis püssid selga ja kaksiti palgil istudes nihutasime endid üksteise järel pikkamisi jõe vastaskaldale, kust viis edasi mäe sisse kaevatud tee. Mõned meist ronisid kõrgele kahele poole teed, et iga ohtu kohe märgata. Ilm oli pakane. Kuud ei olnud, ainult tähed vilkusid kõrgel taevavõlvil. Mehed lõdisesid külma pärast, kuid kohusetunne hoidis kõiki ärkvel ja tujus. Eespool mustasid hooned, kust vaenlane meid tülitaski. Tee ääres oli väike talu, vist mõni kandimehe koht. Sinna läksime sooja. Sisse mahtus vaid umbes paar-kümmend meest korraga, muist jäi välja. Tuba oli palav, mille tõttu sedamaid hakkas avalduma väsimus ja vaevama uni. Aga puhkamiseks polnud nüüd aega ja alustasime varsti liikumist

juhtub midagi, siis antakse sellest märku püssipauguga. Talu õues oli kõik vaikne, ei koeri ega inimesehinge. Kuulatasin pisut ja astusin ukse poole. Pimedate akende ees rippusid kardinaad, trepiastmed ja muu välimus avaldasid jõukust, küllust. Avasin välisukse ja tõmbasin tikust tuld. Avasin ka toa ukse. Kuuldus ainult tuuletõmbust. Katsusin pottahju: see oli soe. Tõmbasin jälle tuld. Voodi oli tühi, toolid olid korratult süü-seal, aknaruudud olid katki — sealt see tuul puhuski. Kummuti peal oli lina ripakile ja kõik asjad segamini. Kõik näitas põgenemise jälgi. Tahtsin minna oma teed, kui kerkis üles põrandalaik — ja välja ronis naisi ja lapsi — kõik üllirüdeis. Nad võtsid mind vastu kui kauaoodatud tuttavat: „Ah, teie oletegi! Meie

ei võinud olla enam toas: teie kuulid lendasid seinast läbi!“ Keegi neiu tõttas näitama akna all seinas neid auke, mis meie kuulid olid tekitanud. Siin oli tegemist inimestega, kes hoidsid avalikult meie poole. Senini uuriti meid ikka tummalt. Aga kes purustas aknad, seda ei küsinud ma enam, vaid tormasin järgmisse tallu, kus pistsin pea purustatud aknasse. Pimedas toas oli kõik vaikne. Sain teiste luurajatega kokku; need tõendasid, et tühjus haigutab igal pool, inimesed on oma eluasemed jätnud maha, vaenlast siin pole. Kuulatasime veel: kuskil eemal töötas kuulipilduja, mille sekka kostsid tumedad mürtsud. Läksime rühma juure tagasi teatega, et vaenlast kõrtsi vastas olevates taludes ei ole. Panime valve välja ja võtsime kõrtsiruumid oma alla. Vaenlase õled olid veel põrandal, mis olid muutunud mustaks sasiks. Kõrtsipidaja oli erapooletu ja ametlik. Vist tundis ta sõjaväinikutele veel oma nahal. Vahepeal oli ka pataljoni ülem tuletanud meid meele. Kõrtsi tuli teade, et õpetajate rood mingi öömajale Varbuse postijaama. See teade ergutas — oli ta su meie raske vaeva eest. Teadsime seda jaama: seesama punane telliskivihoone teiselpool Tilleorgu, kust lasti meie peale ja kus meie vastasime metsast oma kuulipildujaist. Kütudimeeste hobustel kihutasime nüüd kohe postijaama. Tõime seal puhtamad õled tuppa. Öö möödus rahulikult. Järgneval hommikul oli hale vaadata kõike seda risu, majakraami ja mööblit, mis oli loobitud tubades ja õuel hunnikusse. Olid segamini loomad ja inimesed; häälitsemine tuletas meele laata.

Samal päeval tulid meile pakid ja kirjad Tallinnast. Minulegi oli naine saatnud sääresaapad. Senini käisin „kamassides“. Aga ega nendegagi polnud viga, nn. „keetrid“ hoidsid püksisääre üsna jala ümber — ja lumi ei pääsenud ligi. Mõtlesin hakata saapaid jalga katsuma, kui tuli käsk kiiresti edasi minna. Sidusin ruttu saapad kimpu seljakoti külge. Teekond viis jälle Tilleoru mõisast mööda. Päike paistis heledasti. Võisime silmitseda nüüd ka ümbrust: see oli isegi talvel ilus, milline võis see aga olla veel suvel. Puskari kõrtsis olime terve ööpäeva. Kange külmaga muutus valves olemine päris piinaks. Pidime aga hoolega valvama ümbrust, sest mägise maa ja metsa tõttu olid vaenlase peal tungivõimalused soodsad. Silmitsesin nende asukohti läheda metsa serval, kust meid tulistati, kui Tilleoru mõisa all enestele kaevasime auke. Ühe männi all oli padrunikesti päris kuhi. Ka olid seal lume peal õled — kas lamamiseks või seismiseks, et jalad ei külmetaks. Nõnda siis kaunis õrn rahvas. Männi otsas oli mingisugune pesa okste vahel — ja jälle õled. Vist siis oli neil kuulipilduja olnud ka männi otsas.

Lükkusime jälle mööda maanteed Võru poole.

Käisime vahel taludes sees soojendamas. Igal pool olime nagu kodus. Ja inimesed askeldasid, nagu poleks meid olnudki. Nooremad ja kesk-alised inimesed ei tulnud palju meie jutule. Ainult eided ja taadid kasutasid seda võimalust. Kord küsis minult keegi pika halli juukstega vanake õige väriseva häälega: „Mis, kas te olete valged või?“ Vastas, et meie kuulume Eesti Vabariigi sõjaväkke. See oli mehele võõras ja uudis. Aga „valgeid“ tundis ta küll, need olevat „punaste“ vastased. Oma poolehoidu või seisukohti ei avaldatud meile kuskil; ettevaatuse pärast peeti täielist „erapooletust“.

Olime umbes 15 km Võrust kaugel kuskil talus. Seal anti minule käsk minna sidemeheks pataljoni ülemale juure.

Pataljoni ülem asus kusagil talus eespool. Seisin seal väljas akse kõrval valmis iga silmapilk käsutäitmiseks. Kojas komutasid sidemehed teistest roodudest. Kõik olime üksteisele võõrad, kuid ühise saatuse osalised. Jutt ja nali ei sobinud hästi. Anti viimaks käsk olla valmis ärasõiduks. Saime ka ühele reele, — ja nüüd algas pöörane kihutamine Võru poole. Talumehel, kes küüdis pataljoni ülemat, oli väle hobune, vaevalt jõudsin järele. Õpetajate rood jäi meist nüüd maha, kuigi ka neil oli käsk olla meil kannul. Ilm oli päikesepaisteline. Arutasime, et kui ka lähedastes taludes ja metsades on vaenlasi, ega need julge enam meid tülitada. Pealegi jõuame kiiresti edasi. Eespool, Võru kohal, hõljus must suits, ja paistsid tuleleegid. Mis seal küll peaks tehtama? Kihutasime muudkui aga sinna poole. Juba laskus päike madalale. Ehapuna ja tulekuma segunesid värvides.

Päike veeres parajasti kui jõudsin Võru majade vahele. Siin-seal ilmusid üksikud inimesed lagedale. Sõitsime linnast läbi kuni järve kaldani. Üle jää paistis, kuidas teisel pool kaldal paar meest tulelondiga süütasid vaguneid põlema. Mõne minuti järel hakkas tuli lõomama. Pärast räägiti, et vaguneisse põlenud liha, singid, vili jne. Pataljoni ülem tuli vaksali poolt meile vastu ja tegi korralduse meie „Kandle“ seltsimajja minekuks. Pidime seal ootama korraldusi.

„Kandle“ seltsi maja oli ilus ja ruumikas punane telliskiviehitus, aga külm kui hundital. Einelauapidaja ei avaldanud rõõmu ega kurbust meid nähes. Mõned käskjalad saadeti sealt ute korraldustega oma roodude juure. Käisin biljarditoas edasi-tagasi, et saada sooja ja toibutada sõidust külmanuid liikmeid. Sinna toodi kelgul haavatud vaenlane. Tema reieluu oli lastud läbi ja ta oigas ja vandus eesti ja vene keeli: „Viennad, viennad — bratzö.“ Ta kahjatses väga, et oli tulnud ratsahobusega üle järve oma „ülesandega“ meie poole. Ta polegi tahtnud tulla, aga teised sundinud, ütelnud, et sina oskad keelt.

Ta küsis juua. Vett aga polnud leida. Vang karjus ja oksendas. Verd oli kogu põrand täis. „Kandle“ seltsi majja jäi ka pataljoni ülema staap. Selle tõttu toodi sinna veel teisigi vange. Mina neid vaatama ei läinud. Biljardituppa toodi mingisugused kotid. Pidin neid valvama. Täitsin seda ülesannet ükskõikselt. Pea tuli minule vahetus ja mul kästi minna sidemehena pataljoni ülema juurde, kes pidi asuma võõrastemajas, mille aadress mulle ka anti. Vastutulejate juhatause järel leidsin peagi võõrastemaja üles. Seal oli muidu päris korralik olemine, kui poleks olnud näha laastamise jälgi. Klaver oli siiski terve ja ka peeglid seinatel. Pataljoni ülem käskis mind minna magama teiste sidemeeste juurde. Võisin mõne aja järele jälle inimese viisil puhata, sest ka tuba oli soe ja pehme madrats külje all. Kuid vaevalt sain padrunitasku ümber ja kasuka seljast võtta, kui tuli uus käsk: õpetajate roodu sidemees pataljoni ülema juure! Panin ruttu kasuka selga ja ruttasin pataljoni ülema juurde. Pataljoni ülem võttis kaardi ja laotas selle lauale lahti, näitas siis mulle kaardil Tamula järve, ja teesid Nursi mõisa. Sinna olla saadetud õpetajate rood, aga nad polevat enestest juba paari tunni jooksul saatnud teateid, kas nad ka kohale jõudsid. Mina pidin minema selgitama, kus nad on. Ma võtku pataljoni 5. roodust selleks otstarbeks hobune. 5. rood asuda kohe üle raudtee sama maantee ääres.

Astusin soojast toast välja tuisu kätte. Linnas löi kell 11. Tänavail põlesid tuled. Inimesehinge polnud kuskil näha, nii ei saanud kellegi käest ka midagi küsida. Jõudsin siiski õnnelikult 5. roodu, kus sain viimati ka korrapidja ohvitseri jutule. See seletas, et kõiki küüdimehed on lastud koju, hobuseid ei ole. Tuli paratamatult minna jala. Hädaohuta see teekond polnud. Kõik vaenlase salgad polnud veel jõudnud lahkuda Võru ümbrusest, neid teati olevat veel siinseal metsades. Pidin seetõttu olema kahevõrra ettevaatlik, kuigi oma rood pidi olema varem läinud siit läbi.

Maantee viis mööda kalmistust. Selle värava kõrval olevas majakeses vilkus tuli. Läksin küsima teed Nursi mõisa poole. Keegi naine seletas taganurgast, et sinna olla umbes 10 km maad, mõis olla tee lähedal paremat kätt. Maantee hargned, seal kohal kaheks. Soovitas minna läbi kalmistu — olla otsem. Hiilisin kalmistu haudade vahelt läbi maanteele. Ööpimeduses mustendasid metsad, ka vesi kohises kuskil tee ääres.

Korruga hüüdis keegi mulle: „Seisa!“ Kui selgus, et olin „oma mees“, lasti edasi. Sinna oli asetatud valvepost, et keegi ei pääseks teadmata linna ega ka linnast välja. Kuid õpetajate roodust ei teatud postil midagi. Kui nad on läinud läbi, siis juba varemalt. Sammusin edasi ööpi-medusse. Kahel pool teed kohises paks mets, see

oli nagu seltsiks. Edasi oli järv ja mäeseljak. Seal oli ka mingi suvemaja ja kauplus, aga kõik pimedad; vist ka tühjad. Kuulatasin — ja sammusin jälle metsa. Kõndisin mööda võõrast maanteed kuni väsisin. Arvasin, et eks ma nüüd 6—7 km ikka ole linnast kaugel. Algas jälle laige maa. Enne kui edasi läksin, puhkasin metsaserval. Ilm ei olnud sula. Oli hommikupoolne öö. Uni ja rammestus tikkusid vägisi kallale. Kaugemal eespool vilksatas korraaks tuli ja kustus siis jälle. Tõusin ja tuikusin edasi. Jälle olid üksikud metsasalgad, mäekesed ja orud. Loodus oli siin ilus. Aga kus on Nursi mõisa? Ene-se arvates olin kõvasti 10 km ära käinud, aga ei tee haru kuskil, mis oleks keeranud paremale, mõisa poole. Läksin veel umbes 3 km edasi (esimest korda käies tundub maa kuidagi palju pikem), seisatasin ja kuulasin. Kõikjal oli vaikne, ei olnud kuulda ei koera haukumist, ega muud kippu-kõppu. Õlad jäid juba hellaks seljakoti kandmisest ja püss rõhus ka omajagu. Mine tea, kus on see Nursi mõisa? Kas olengi õigel teel? Minna tagasi ja ütelda, et ma ei leidnud, ka see ei läinud! Kogu selle maa ulatuses ei olnud tee ääres ei poodi, kõrtsi ega muud elumaja, kuhu oleks võinud minna küsima. Kas kaugemal oli talusid, seda pimedas ei näinud. Ees mustendas mingi kõrgem metsatukk. Sammusin sinna — aga mõisat seal polnud. Kas pole hull! Hinges võitlesid nukrus ja viha. Tegin otsuseks minna tagasi, saagu või halvem!

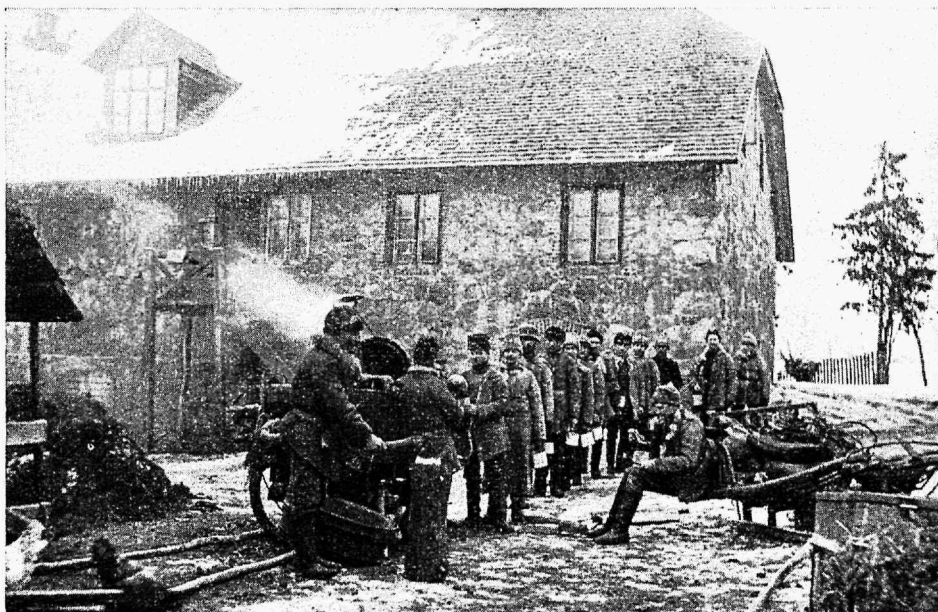
Tagasi minnes oli tee veel igavam ja pimedam. Hommikul kell 4 jõudsin jälle eelpool mainitud valveposti juure. Seal seisid nüüd uued mehed, kes ei teadnud midagi minu eelmiseõhtusest läbiminekust. Usutleti ja küsiti ühte ja teist. Viimati jääd mind uskuma — ja ma pääsesin edasi. Nendelt meestelt siiski kuulsin, et õpetajate rood oli sealt läinud läbi, aga kuhu, seda nemad ei teadnud. Jõudsin viimaks pataljoni ülema ette ja jutustasin täpselt kõik ära, kus käisin ja et õpetajate roodu mina ei leidnud. Küll olla nad aga sellest valvepostist läinud mööda, mis linna lähedal metsas. Ootasin kurjustamist, aga ülemus oli lahke ja sõnas: „Noh, pole viga, kui nad sealt postist mööda läksid, siis on kõik korras, seda ma teada tahtsingi.“

Puhkasin paar tundi. Uni oli raske. Kui äratati, paistis päevalgus juba ruumi. Siin olid vist elanud Võru jõukamad inimesed, mida tunnistasid pildid, peeglid, põrandavaibad ja lõhutud mööbel. Varsti saadeti moonavor küüdimeestega (ehk „kiudumeestega“, nagu võrulased ütlesid) Nursi mõisa. Minagi läksin nendega kaasa. Sõitsime taliteed, otse üle järve, metsadest ja heinamaadest läbi. Küüdimehed tähendasid, et sealt olla paar versta otsem. Nursi mõisas oli meil ruumikam elu, aga kardetavam ja murelikum. Pidime valvama mõisat igast küljest —

sellepärast olid valvekorrad sagedamad ja pike-mad. Siin olime 3—4 päeva. Kütsime mõisa saali soojaks ja pikutasime vabal ajal õlgedet. Siin oli vaenlane viibinud enne meid kauemat aega. Mööbel ja sisemised ukсед olid lõhutud. Klosett oli ummistunud ... ja mustust põrandal. Sama eesmärgiga oli tehtud kõrvaltoa põrandasse auk ... Teisel korral vedeesid mööbel ja raamatud ning igasugune risu põrandal. Üks pööningukamber oli terve, seal olid mõisaomanikkude riided, klaver ja muidu iluasju. All saalis nähtavasti oli pidutsetud: seal oli lauad, pingid ja paberist lipud mitmesuguste lööksõnadega. Mõisad avaldasid minu peale üldiselt igalpool ru-

Pääsesid liikuma jutud — õpetajate rood on oma ülesande täitnud, ta võib minna koju! Seal tärkas mõte kogu roodu päevapildistada. Ei mäleta, kes seda asja korraldas, kuid kavatsus teostati. Mäletan, oleks nagu olnud pühapäeva hommik, kui kogunesime „Kandle“ maja ette ja seal tehti meist ülesvõtte. Sama päevapiltnik jäädvustas ka roodu 1. rühma pildile.

Võrus käis meid vaatamas ka Sõjavägede Ülemjuhataja kindral J. Laidoner. Katsusime ülevaatusel olla nii sirged kui võisime. Ta tänas meid tehtud töö eest ja ütles, et palju on veel meil teha. Kojulaskmisest aga mitte sõnagi! Nii meie lootused purunesid seekord.

Tallinna Kaitsepataljoni õpetajate-roodu sõdureid Varstus supisabas märtsis 1919.

suvat muljet, nõnda ka siin. Need hooned oma raskusega ja haigutava tühjusega nagu lämmatasid hinge. Mõisa ees oli kütüdimeeste hobuseid vahel enam kui paarkümmend. Kütüdimehed ise pikutasid saali kõrval vähemas toas. Ka kütüdimehed tundsid endid kodus olevat; nad kõnelesid ajaviiteks igasugu jutte. Küisin sagedasti nende toas nende kõnelusi kuulamas. Sama sihiga ka magasin paaril õöl seal. Sain nõnda vähe lähemalt tuttavaks ka Võru murrakuga.

Ühel hommikul saime käsu minna Võrru tagasi. Läksime jälle vana teed. Võrus asusime korterisse kuhugile tee- või võorastemaja peale. Elanikud olid sealt põgenenud, toad ja mööbel seega meie tarvitada. Siin oli palju julgem ja kodusem kui Nursis. Valvekordadel käimisega polnud palju muret, — ainult üks mees seisis all koja ukse juures.

Öösisel patrullkäigul paelus minu tähelepanu maja Riia tänaval, kus Kreutzwald pani kirja „Kalevipoja“. Kaks väikest akent ärkklikorral nende taga ta istus ... Alumise korra aknast sisse vaadates paistsid riidenagid, nagu tavaliselt seltsimaja eeskojas. Ja puud, mis Kreutzwald pidi olema istutanud, olid üsna viletsad.

Ega meie Võrus vist küll kellelegi lausunud, et oleme õpetajad, aga mine tea, kust Võru ametivennad olid saanud sellest siiski teada. Ja nad valmistasid meie auks ühiskümnasiumi ruumes teeõhtu, kuhu läksime karvastes kasukates ja veesaabastes, mõni isegi viltides. Võru ametivennad ja -õed olid aga enam-vähem „balli“ ülikondades. Söödi-joodi ja lasti vastastikku elada. Peeti kõnesid ja tunti endid kõigiti hästi. Lahkudes oli pidutuju näiliselt küll kõige parem, aga sisetunne muretses tuleviku pärast ...

Järgmisel hommikul anti käsk minna Nursi mõisa tagasi. Vantsisime siis küüdimeeste järel, nagu „nukrad penid“. Tuju oli kõigil räbal. Ei olnud tahtmist kõnelda, olime vait kogu tee. Nursis olid toad juba jõudnud jahtuda. Neid tuli jälle kütta, nagu uut elu alustada. Nüüd oli olemine eelmisega võrreldes seal kaugelt mitte-meeldivam. Pakane tegi liiga. Iga soe ulualune oli siis üliarmas. Keetsime mõisa suure pesuköögi katlas teevett, laulsime, mis keegi mõistis, et lämmatada oma tуска. Mõnedel meie hulgast oli süiski läinud korda jääda Võrru maha — ja sealt pääseda Tallinna. Neil olid seal head sileded. See mõjus aga masendavalt mahajääjate meeleolule.

kolme nädala järele esimene kord, kus jälle saime riidest lahti.

Edasilikumine Haanja mägismaal.

Kojulaskmise küsimus oli endiselt selgusetu. Otsustasime pöörduda kindral Laidoneri poole. Kuid see kavatsus jääb teostamata. Meid kästi valmis olla minemiseks Läti piirile. Sõitsimegi varsti küüdimeestega Võrust välja mööda sama teed, mille kaudu mina omal ajal otsisin Nursi mõisat. Nüüd nägin, et olin tol korral õigel teel. Olin tookord mõisast veel paar kilomeetrit kaugemalgi. Mõisa paistis küll teele, ta oli metsa serval paremal pool maanteest. Kes vaadata os-

Tallinna Kaitsepataljoni sõdureid Võru all märtsi algul 1919.

Päev hiljem küsutati meid jälle Võrru tagasi. Mõned arvasid, et reservi. Meil oli nüüd jälle vabam elu. Linnas oli ikka mõnusam kui maal mõisas. Hulkusin tihti mööda Võru linna ja sammusin ka linnast eemalolevasse jaama. Jaama ees seisis parajasti meie soomusrong. Olime neist rongidest ju mõndagi „karutükki“ kuulnud, nüüd nägin teda lähemalt oma silmaga. Vedurirattad olid kõik halli raudplaadi all ja hallide platvormide otstest luurasid suurtükkide torud. Keegi oli parajasti kaksiti ühe suurtüki peal, puhastas seda ja laulis ise... Jaamahoone oli täiesti lõhutud: seinad viltu ja ahjud uperkuuti, telefonitraadi otsad ja pilpad siin-seal laiali. Siin oli teinud tööd mingisugune lõhkeaine. Lume peal vedelesid kõiksugused kaltsud, padrunikestad ja ka verd oli näha. Võrus küsisime ka saunas. „Ühistöö“ poolt anti igapähele puhas pesu. Oli

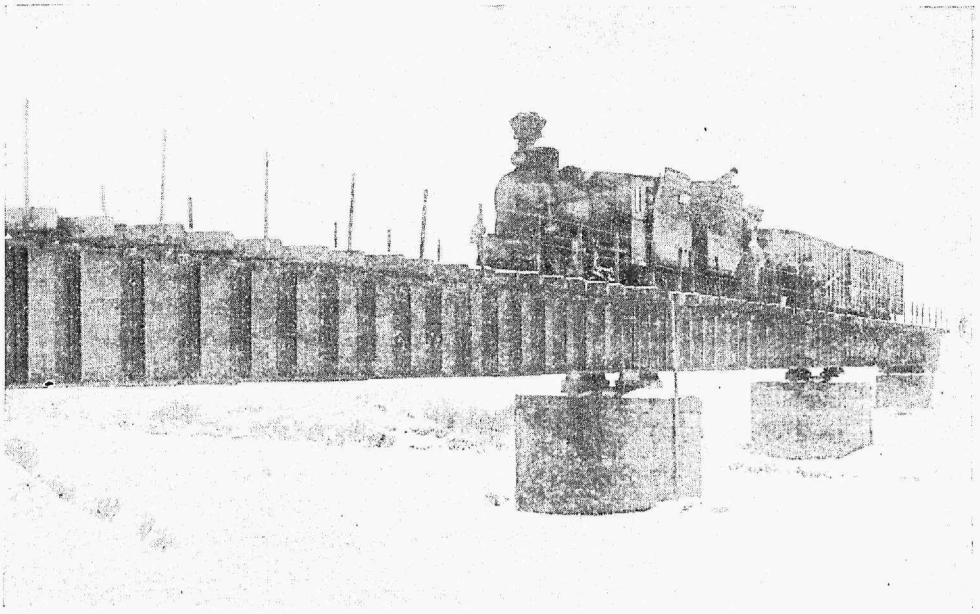
kas, sellele paistis silma. Aga tee maanteelt mõisasse oli tüüsti tuisanud kinni, seda talvel ei käidud või käidi vähe. Ööpimeduses ei võinudki ka teed näha, seda ei olnud ka nüüd, päevavalgel, märgata. Vaatasime mõisa poole, kus meie nii mõnegi päeva elasime.

Roodu ülema kohuseid täitis seekord ametivend Summer, kuna roodu ülem Veidermann sõitis Võrust mingisuguse asjatoimetuse pärast Tallinna. Ilm oli tuisune ja tuul kõle. Väsinud ja külmast haaratuna jõudsin Rõuge kirikumõisa. Siin see Kallas omal ajal elas. Õpetaja elutoad olid nüüd maha jäetud ja külmad. Kuid mööbel ja pildid seintel olid süiski terved. Ühte ruumi oli üsna suure rutuga mõndagi majakraami ja riideid hunnikusse loobitud. Koguduse arhiiv oli kohal, kuid selle kallal oli käidud. Kütsime ruumid soojaks ja hakkasime haviga arhiivi

korraldama ja raamatuid lappima. Ainsa õo magasime soojas toas. Teisel päeval toodi käsk edasi minna — Huanja poole. Ilm oli veel tuisusem ja külmem. See tegi olemise vastikuks, rikkus tuju. Ei mäleta enam, mis nimed neil paikadel kõik olid, milledest möodusime. Niisugusel ajal ja juhtudel on inimene ikka tüdinenu, ta ei tahagi midagi kuulda ega näha, ta igatseb rahu — ja sooja tuba! Maa on siin kiinkline. Tee ääre jäi Munamägi ja teised kuhilad oma metsatukkadega. Hobused puperdasid lumes, ise kõrvalt upitades pääsesime suure vaevaga edasi. Õhtuks jõudsime me suurele maanteele — Haanja õigeusu kiriku juure. Muist roodu oli läinud juba ette, kuhugile karjamõisa (vist Plaani) õomajale. Kuid seal oli nii vähe ruumi, et meie enam sisse ei mahtunud, mille tõttu olime sunnitud tagasi tulema Haanja kiriku juurde. Seal asusime kuhugile käsitöölise külma tuppa. Kүүdimehed olid juba tüdinenu ja sõitsid salaja, ilma loata, igauks oma teed. Kohaline preester oli põgenenu, aga selle asemel tuli tema vend meie jutule. Ta oli väga jutukas, küsis ühte ja teist, nii et meil juba umbusaldus tõusis. Rahutu ja pinev oli sealne olemine. Vaenlase lüin oli ligidal, pidime olemas seda valvsamad. Minu valvekord oli öösel. Hulkusin, püss laskevalmis, ümber õigeusu kiriku. Räägiti, et selle kiriku tornis olnud vaenlase kuuliprits, ja nad olevat viinud kirikuristad enesega kaasa. Kuid nüüd oli kiriku uks lukus ja väliselt kõik korras.

Et meil elamine kitsik, siis siirdusime järgmisel hommikul, peaaegu omal algatusel, veel ettepoole kuhugile mõisalaadilisse talu. Hüüsimine sinna väga ettevaatlikult läbi metsa. Seal oli soe tuba ja lahke pererahvas. Nad hoidsid ilmselt meie poole. Kahjuks ei mäleta enam selle koha nime. Aga Haanja kiriku juurest oskaksin sinna minna veel tänapäevalgi. Ta on teed mööda umbes 3 km, otse üle mägede aga on tee veel lähem. Talus võeti parajasti sealihaga praetud kapsad ja tangupudru ahjust välja — ja meilegi anti iga mehele oma osa. Õhtul tõime õled tahakambri ja heitsime magama. Vaenlase kallaletungi ohu poolest oli siin ka palju hädaohutum, meil oli valvata ainuke juurdepääs. Vaevalt olime aga saanud unuda, kui tuli ühest teisest roodust käskjalj teatega: meie peame minema kohe Plaani mõisa juure ning ootama seal uut korraldust. Meid olevat määratud selle roodu ülema käsutusse. Ei olnud enam aega silmigi hõõruda — karm käsk tuli täita. Maha jäi soe tuba, rahu ja uni. . . Sõitsime mööda heinamaid, metsi ja külavaheteid, kuni jõudsime koidu eel kuhugi suuremasse talu. Seal oli juba teisi ees, — küüdihobuseid oli õu täis. Teised tõttasid sisse sooja, minna jään õue, aida nurgale valvele. Päike tõusis parajasti, külm oli küre. Pea marsisid mehed (vist 7-st polgust) kuhugile pahemale.

Ka meie sõitsime küüdimeestega paremale. Kästi olla võimalikult vaikselt. Jõudsime kuhugile heinamaale metsa ääres. Teejuhtideks olid meil paar kohalikku kaitseleitlast, kes tundsid hästi ümbrust. Hobused ja moonakotid jäeti metsavarju, ise aga hüüsimine metsast läbi lagedamale. Seal oa mäeveer ja selle ees männivõsastik, vist lumega kaetud sool. Sammusime mäeveerule, et vaadata, mis ees. Seal paistsid talud üle välja, umbes tubli kilomeetri kaugusel. Aga juba kargatasid paugud ja vihisesid kuulid. Meid oli nähtud. Kuulid lendasid meie õnneks aga liiga kõrgelt, üle meie peade. See oli vaenlase üldine nõrkus, et kuulid lendasid tal alati liiga kõrgelt. Kuid seekord oli meil hea seisukoht: olekski kuulid lenanud madalalt, oleksime ikkagi olnud kaitstud mäeveeruga. Seadsime püssid mäeharjale, ise olime kõhuli harja varjus lumel — ja andsime „sõru“. Jõudsin kõigest kõmmutada paar pauku, kui sain käsu minna 7. polgu juure sidemeheks. See polk pidi minema Savioja küla peale kõrvalt; meil oli ülesandeks neid toetada. Roomasin mööda lund ja võsastikku üsna selle küla lähedale, aga polku ma üles ei leidnud. Tulin tagasi ja teatasin, mis nägin. Meil tuli nüüd võidelda üksi. Tulistamine jäi korraks vaiksena, kuid meie ei võinud siiski liikuda paigalt. Korraga hakkasid paugud kostuma kuskilt kõrvalt, üsna ligidalt. Kuid kuulid vihisesid endiselt üle meie peade, ainult mõni üksik kuul riivas ka lund. Tulistasime vastu sinna poole, kust meidki tulistati, ilma et meie kedagi oleks silmanud. Päike tõusis kõrgele ja vaenlasel oli alla päeva parem sihtida. Meie kuulipilduja oli männipõõsa taga, meeste rea otsas. Nüüpea kui talude vahel keegi liikus, nii hakkas kuulipilduja kohe täristama. Nõnda vahetasime kuulisid kuni lõunani. Siis jäi vaenlase pool kõik vaikseks. Osa meie rühma mehi hüüsisid pahemale, et takistada meie ümberhaaramist ja et jõuda selgusele, kuhu jäi 7. polk, kes pidi tungima selle küla peale. Lüksin vähe aja pärast vaatama, kuidas käib neil käsi. Kõndisin küll hästi madalalt, kuid ometi oli vaenlane mind märganud, — kuulid hakkasid vinguma minu ees ja taga. Roomasin kõhuli oma meeste juurde. Seal tulime üksikhaaval tagasi, ilma et keegi oleks saanud haavata, aga ka ilma 7. polku leidmata. Korraga kuuldas meie kuulipilduja ragin. Vaenlane vastas ka kohe. Jõudsime kardetavast kohast jooksta üle, mäveeru taha oma meeste juure. Olime kaunis väsinud ja sel päeval täiesti söömata. Kellegil leidus leiba. Kõhuli lume sees lamades viskasime leivatükke küüst kätte ja kustutasime oma nälga. Päike vajus madalamale ja meil oli nüüd parem sihtida. Vaenlane vaikis — ja meilegi ootasime. Minul ei olnud häda, — liikusin ju ühest kohast teise, aga neil, kes kogu aja lume peal lamasid, hakkas külm ja tüdimus. Juba juleti tõusta ju

Mustjõe raudteesild, mille skaudid vallutasid veebruaris 1919.

jüüda juttu ajama mäeveeru varjus, sest valve oli väljas ja kuulipilduja juures istus mees. Siis ilmus võõrast polgust üks mees meie juure ja jutustas kuidas vaenlased teda püüdnud, ja kuidas ta siia sattunud. Ta teadis ka rääkida, et meid olevat tahetud piirata ümber, aga eemal taludes olnud teised meie väeosad vastas. Ronisime välja mäeveerule ja sealt lagedale väljale. Kuid ettevaatuse pärast hoidsime siiski üksteisest võimalikult kaugelt, harvadel vahedel, et kui avatakse ootamatalt tuli, siis meid raskem on tabada. Lääksime naabertallu luurele. Seal öeldi, et vaenlane on lahkunud. Kuid siiski lähenesime õhtuvidevikus ahelikus väga ettevaatlikult majale, kus vaenlane asunud. Kohe piirasime maja ümber ja valve pandi välja. Kolm meest (nende hulgas ka mina) saadeti lähemasse taludesse vaatama, kuidas neis lood. Saime teada, et vaenlane oli lahkunud sama päeva pärastlõunal. Oma langenud ja haavatud olevat nad viinud kaasa. Lääksime selle järele oma rühma juurde tagasi. Ruumika tagakambri põrandal olid öled tallatud vaenlase poolt sasiks. Et talu toauks oli meie kuulide all, siis ei pääsenud vaenlased selle kaudu välja ja olid sunnitud maja tagumise seina sisse selleks tegema avause.

Saime sõjasaagiks koti herneid, mis suure ähmiga unustati maha, või mis ei mahtunud enam koormasse. Magasime põhkude sees rasket und. Järgmisel hommikul päevalgel hakkasime ligemalt vaatama, kuhu olime sattunud ja mis ümbruses näha ja kuulda. Meie kuulidest olid kõik õunapuude oksad kistud pooleks; tallis lamas hobune, kel kuul oli vigastanud jalga; va-

naema hõõrus ja „tohterdas“ hobuse juures. Tema vaade, jutt, otsused olid noomivad, tõsised, kuid ta ei laitnud meid, ei heitnud meile midagi ette. Nooremad mehed olid kõik ära: kes põgenenud, kes vaenlase poolt viidud kaasa. Talu oli tüiesti naiste majandada. Perenaine jutustas, et väljalt olevat kantud tallu langenuid ja haavatuid. Ka neid kohti vaatasime, kust vaenlane meid tulistas. Meil oli läinud hästi: ei ainustki langenut ega haavatut. Vaenlasel olnud aga 3 langenud, haavatute arvu perenaine ei teadnud, neid olnud aga õige rohkesti. Käisime ka teistes taludes, kus vaenlane asunud. Mitmelt poolt olid nad peremehe enesega viinud kaasa; nende saatuse pärast oldi mures. Vaatasime ka ühte vaenlase poolt surmatut. Tal olid mustad juuksed ja vurrud. Mõned teadsid kõnelda, et ta olevat olnud Moskva üliõpilane, kes tulnud kodumaa eest võitlema. Seal ta rüüd lamas heinte peal, palja peaga, paljajalu, vestiväel.

Veel samal päeval saime uusi küüdimehi ja sõitsime läbi metsa vaenlaste jälgil umbes 3 km edasi, Põdrametsale. See oli jõukas talu: ilusad hooned, mesipuuad, kenad ruumid jne. Talu oli kõrgemal kohal, igast küljest metsaga ümberpiiratud, seega kaitse mõttes ebasobiv. Pererahvas kõneles omavahel läti keelt, aga ka eesti keelt oskasid nad. Tagatoas laotasime põrandavaipade peale ka öled, samuti ettetuppa. Ümbrusega ligemalt tutvunud, läks 1. rühm Kuusiku juhtimisel luurekäigule, et kindlaks teha, kus vaenlase lähem asukoht. Meie juht sammus mööda teed umbes 10 sammu meie ees, meie sumasime tee kõrval lumes, pikas ahelikus, aga ikka

niipalju vahet, et pöösaste ja puude vahel üksteist võisime näha. Tee ääres oli puust puuse tõmmatud telefonijuhed; selle raiusime pooleks. Metsas nägime tee ääres kahte vaenlase langenut. Lamasid üsna üksteise kõrval, püssid käes, täies mandris, vildid jalas. Ei ainust vereplekki ega vägivallamärki. Jätsime nad oma rahuks ja hüüisime edasi. Tee viis läbi metsa järve kaldale. Kõrkjate otsad paistsid läbi jää ja lume. Järve laius oli ehk umbes kilomeeter. Metsast oli üle lageda hea vaadata, kuidas vaenlane teisel pool kaldal talus tegutses. Üsna järve kaldal kase all oli mees ratsahobusega. Oleksime võinud avada nende pihta tule, aga olime vaikselt kui hääred ja rühkisime tagasi.

Tuli mõelda kaitse korraldamisele. Metsadesse seati valvetõkkesid ja püürid pidasid vaenlase iga sammu silmas. Järgmisel ööl tuli vaenlane meile võõraks. Jõudsime metsast valvekorralt tagasi ja heitsime ettetuppa põhkudele, lahtiriidetumata, püss käekõrval. Silmad tahtsid just kinni minna, kui hüüti: „Välja kõik!“ (Kuidas see hüüe „välja kõik“ alati käis läbi keha!) Hüppasime kõik istukile. Igaüks kahmas veel, mis enesest pandud eemale — ja olime õues. Rutuga paiskusime ahelikku aia äärsesse lumme. Juba vihisesid kuulid nii et maja seinad aina raksusid. Pererahvas jooksis ruttu keldrisse. Oli kaunis pime. Kuu peitus pilvedesse. Üle valge lumise välja mustendas mets, kust meid tulistati. Sihtisime umbes sinna kohta, kus valge ja must viir cemal ühinesid. Tulistamine ei kestnud kaua: umbes poole tunni pärast lakkas vaenlase tulistamine — ja ka meil polnud enam põhjust edasikõmmutamiseks. Ootasime veel, et ehk tulevad metsast lagedale, aga ei. Meil kaotusi polnud. Lüksime jälle tuppa puhkama. Järgmisel päeval käisid püürid laurel metsas, kust tulistati ja nägid üht langenut lumel. Juhtusime jälle mööduma neist kahest langenust.

Kuigi talu seisukoht kaitse mõttes polnud just sobiv, oli selle küeshoidmine siiski tarvilik, kuna sellest viis mööda külavahetee.

Vist arvati, et oleme juba väsinud ja paari päeva pärast määrati meile puhkus. Tulime paar kilomeetrit tahapoole Saia talu. Meie asemele aga tuli uus väeosa (ei mäleta missugune). Saia talus võisime elutseda vähe lahedamalt; magades võisime isegi saapad jalast ja kasuka seljast ära võtta. Valvekorralt ei olnud ka nii sagetad; leidus juba aega korralikult söömiseks ja kirjutamiseks. Meie rood kuivas iga päevaga kokku: kes kord mõnel põhjusel Tallinna pääsis, see sinna ka jäi! Meile toodi jälle pakke tubakaga ja muu kraamiga Tallinnast.

Kuid kaua ei saanud meie maitsta rahu-põlve, kõigest ühe päeva. Järgmisel hommikul liikusime jälle Põdrametsa tagasi, vanade õlgede peale. Need, kes siis tulid meie asemele, olid

„läinud“. Kaevasime augud lumesse, panime isegi õled alla, et niiskus ei teeks liiga, ja ootasime vaenlast. Igaühel oli oma kindel koht teada. Metsadest, nii pahemalt kui paremalt poolt, kostis lahingkära ja hüüdeid. Kord kostsid paugud üsna meie õue alt. Saatsime sinna mõned lasud — ja nagu pärast kuulsime — üsna heade tagajärgedega. Meie roodust võeti need, kes olid enne teeninud ohvitseridena, teistesse pataljoni roodudesse ülemateks. Üks meie üksusi tahtis omavolil liinilt taganeda. Nad venisid pikas reas mööda teed Põdrametsa poole. Meie kohta jõudes nad peatusid ja siin läks ohvitseril korda neid jälle korraldada ja tagasi viia.

Vaenlane ei jätnud meid ka rahule. Järgmisel varahommikul hakkas jälle vanast kohast meie pihta sadama kuule. See oli aga ka viimne tülitamine selles talus.

Juba järgmisel hommikul läks kogu rood sinna tallu, kus luurekägul nägime asuvat vaenlast. Talu kutsuti vist Pulli taluks. See oli ruumikas ja korralik talu suure maantee ääres. Pööniguluuk järve suunas seisis veel lahti. Seal olevat kuulipilduja meid varitsenud, et kui üle järve tuleme, siis on kõik valmis. Pererahvas oli jõudnud vaenlase prahi põrandalt koristada. Tõime eneste jaoks uued õled. Siin talus oli päikest nagu rohkem ja hingata kergem. Oli tunne nagu oleks nüüd sõda lõppenud. Järele jõudis ka meie toidukatel ning saime mõne aja tagant jälle sooja suppi, Tallinnast toodi ka pakke külastamiseks.

Magasime ühe öö üsna rahulikult, sest oli teada vaenlase taandumine Marienburgi. Järgmisel päeval hakkasime meiegi minema selles sihis. Paistis, et siin oli igal pool võideldud ägedasti. Augud lumes ja padrunkestad seal kõrval olid selle tunnistajad. Pöördusime varsti suurelt maanteelt kõrvale, pahemale poole. Küüdmehed tõendasid, et siit olevat osem. Maha jäid talud, väljad, metsad, mäeküngud, lõhutud mõisad, porised teed, uudishimulikud vahtijad. Oli sula, aga mitte veel vesine. Hakkas juba minema pimedaks, kui sõitsime üle lageda. Nüüd pidi Marienburg varsti paistma. Aga paks udu takistas nägemast.

Sõitnud üle järve ootamatalt olimegi Marienburgis. See oli laupäeva õhtul kella 6 ajal.

Soomlased olid päev enne võtnud linna oma alla, nad tulid meile lahkesti vastu. Kuid keelega oli siiski teatud raskusi. Teati, et mina soome keelega saan hakkama, ja otsiti mind. Kuid enne oli juba roodu ülem küsinud soomlastelt, et kas nad ei teaks juhutada „ruumisid“, kuhu minna öömajale. „Ruumis“ tähendab aga soome keeli surnukeha ja neid oli seekord Marienburgis palju. Soomlane oli väga lahke, viis meie mehed surnukehade juure ja näitas neid, kuid ruumisid, mida oli vaja meie meestel, ei leitud.

Alles siis, kui meie mehed nimetanud „öömaja“, saanud soomlane aru, mis tarvis. Sellest juhtumisest kõneldi meil veel hiljemgi korduvalt — see oli meie oma vahepaluke tõsisel ajal. Paistis kui oleks Marienburg inimestest täiesti tühi, väljas liikusid sõdurid — ja ainult püssidega. Ja seda soovitati meilegi, sest kohalikud elanikud vihkasid meid, hoides vaenlase poole. Saime enestele korteri kuhugile teemaja peale, just kiriku

4. jalaväepolgu orkester mängimas Narvas 1919. a. lõpul.

vastu. Mine tea, kust see teade oli ulatanud teemajapidaja kõrvu, et meie oleme õpetajad. Mees (lätlane) oli väga lahke, küsis ja päris kõik, kuidas meil on kooliolud ja teised asjad, isegi sõjosaladustesse katsus ta tungida. Pärast soovitati meile olla mehega ettevaatlikum. Ja seda ka tegime. Magasime paljal põrandal, õlgi polnud kuskiltki saada. Oma kasukad laotasime alla. Asusime seal 23 meest, muist õpetajaid olid turu nurgal asuvas majas.

Oli pühapäeva hommik. Kiriku ukсед meie vastas tehti lahti, aga kella ei löödud. Ka inimesi polnud näha minemas kirikusse. Tänavail aina sõdurid. Kogu 1. Tallinna Kaitsepataljon oli siin koos.

Õpetajate roodu valvata oli vana kiviait, kuhu vaenlane oli jättnud maha kaeru, kartuleid ja muud toidumoonna. Seda olid aga kohalikud elanikud väledad laialitassima ja meie pidime seda nüüd takistama.

Vahepeal leidus meil aega ka ringivaatamiseks. Käisime ka Marienburgi lossis. Seal võis näha, kui kaugele võib minna inimene oma lõhkumishoos. Vist olid lossi omanikud eriti rikkad kellade poolest, nende osi ja rattakesi vedeles siin põrandal rämpsus sees kõikjal. Kapslid (vist kuld ja hõbe) olid ära võetud. Kõrgest lossi tornist võis näha ka kaugemale. Otse lossi trepi ees punaste lippude vahel oli vaenlase ühishaud. Seal olid laibad kaetud ainult õhukese mulla korraga. Muist langenuid oli alles matmata.

Vahepeal oli meie rood kuivanud üsna kokku. Juba hakati kõnelema, et teda iseseisvalt enam pole vajalik, et tarvis on ta liita mõne teise roo-

du külge. Sõjatüdimus aga võttis võimust ikka enam ja enam.

Siis toodi ühel heal päeval pataljoni ülema telegramm, milles kästi mind väetenistusest vabastada ja saata koju. Seisin seekord all ukse juures valvel. Telegramm anti minu enese kätte. Valvekorra möödumisel tõttasin roodu ülema juure, kes mind omakorda saatis pataljoni ülema juure korralduste saamiseks. Pataljoni ülem oli kõigti vastutulelik, kirjutas sinise plüatsiga telegrammi nurgale „täita“ ja oma nime. Siis käskis minna kantseleisse dokumentide saamiseks. Kantseleis tekkis aga kirjutaja vastutulematuse tõttu takistusi dokumentide kättesaamisega ja sel päeval ära sõita ei saanud.

Ja lõpuks oli kahju nagu lahkuda ka. Ega minagi parem ole kui teised, kes jäävad. Et ärasõidust asja ei saanud, siis võtsin veel öösisel valvekorra enese peale aida juures. Järgmisel päeval sain vajalikud paberid kätte.

Kaaslased ei olnud kadedad, et lahkusin. Nad olid ükskõiksed, tuimad. Polnud ju mina esimene, kes lahkus. Aga mul oli kahju neist. . .

Vaksalis teatas konduktor, et rong läheb õhtul. Aga võta nüüst. Raudtee oli vahepeal seljagant lõhutud, pidime ootama, kuni see parandatakse. Kuid kõigile seda saladust ei avaldatud, öeldi ikka, et varsti sõidame. Magasin öösel vagunis. See oli lõhutud I klassi vagun, kuid hästi soojaks kätetud. Ootasin veel järgmise päeva, siis õhtul saime minema. Aga nälg oli, sest juba 24 tunni jooksul polnud midagi saanud hamba alla. 1. märtsi hommikul jõudsin Tallinna.

2. jalaväepolgu sõjatandreil Tartust taandumisest võitlusteni Petserimaal.

Lõpetasin Valga Realkooli VI klassi Saksa vägede Riia alla tulekuks 1915. a., mil kool evakueeriti Valgast Lõuna-Venesse. Viimase, 7-klassi, lõpetasin Tartu realkoolis, milline kool jäi kohale.

1917. a. sain oma paberid anda sisse ka Tartu vene ülikooli, kuid Saksa okupatsioonivägede tulekul vene ülikool lakkas töötamast. Sügisel 1918. a. avatud saksa ülikooli aga eestlastest peale saksameelsete keegi ei astunud. Ka mina mitte.

Koolipingilt lahkusin ma nii siis 17-aastasena ja polnud ma veel 18 aastat täis 1918. a. novembris kui Eestist lahkusid Saksa okupatsiooniväed ja ma kaitseks Tartus hakati värbima vabatahtlikke, sissetungiva vaenlase tagasitõrjumiseks. Nagu kõik mu sõbrad ja tuttavad, nii ka mina endastmõistetavalt pidasin oma kohuseks järgneda sellele kutsule ja juba 27. novembril sammusin üle Kivisilla Raekoja tänavale, kus asus formeeritava 2. jalaväe-polgu staap, ning registreerusin sõjaväeteenistusse. Mäletatavasti oli registreerimisel võimalus ka valida, millisesse roodu keegi soovib astuda. Avaldasin soovi 1. roodu pääsemiseks, milles sattusin veel ka 1. rühma ja 1. jakku, milles olid kõik pikad, sirged poisid, kellede keskel olin üks lühimaid. Jäin sellesse üksusesse kogu oma rindelviibimise kestvuseks.

Roodu esimeseks asukohaks oli üks tühjunud erakortereid raudteejaama lähedal, Eesti Noorsoo Kasvatuseseltsi Tütarlaste Gümnaasiumi taga. Käisime sealt igapäev rividriilil Tähtvere väljakul, kus saime ühtlasi ka oma esimese karastuse vastupanuks eelolevatele talvekülmadele. Kuna riidevarustus tuli igatüüpi muretseda ise, siis hakkisin minagi enesele päris korraliku endise vene sineli ja tellisin tuliuued säärsaapad, mis aga õnnetuseks kingsepa liistu alt tulid välja kitsastena. Uute tellimiseks polnud aga enam aega ja seepärast muretsesin enesele veel ühe paari suuri vilte, mis hiljem osutusid minule, nii õelda, elupäästjateks.

Varsti tuli meile käsk, koos polgu 2. rooduga, jala- ja ratsamaakuulajatekomando-

dega, kapten J. Andersoni juhatusel välja sõitmiseks Tartust põhja poole, Torma rajooni, vastu vaenlasele, kes üle Vasknarva oli tungimas juba Mustvee poole. 13. detsembril asusimegi Tartus voorimeestele, kolm meest igasse rekke, ja sõit läks lahti sõjavälja suunas. Sõita tuli mitukümmend kilomeetrit. Juba esimesel peatusel vahetasid Tartusse tagasi pöörduvaid voorimehi maalt kokkukäsitatud küüdimehed.

Tormas ootas meid ees kohaliku kaitseliidu salk, kelle kaasabil korraldasime esimese kaitseliini lähedalasuvas Kõnnu külas. Minagi sooritasin siin oma esimese valvepostis olemise, kahekesi kuskil üksikul metsasihil, ööpimeduses, lumehangedes. Vaenlane oli kuuldavasti jõudnud juba üsna meie külje alla, Lohusosse. Kuid järgmisel päeval, 16. detsembril, oli siiski kõikjal veel vaikne. Tartust jõudis meile järele ka välikatel ja Torma kirikumõisa õuel saime sõjateel esmakordselt rammusat lihasuppi. Olu-kord oli põnev. Meeste meeoleolu oli pinev, kuid siiski hea.

17. detsembril läks aga juba põrgu lahti. Kõnnu küla suunas, kus parajasti asusid meie jalamaakuulajatekomando ja kaitseliitlased, algas püssitule ragin, mis kestis kogu päeva. Öhtuks meie osad taganesid Kõnnust Tormasse. Järgmisel päeval vaenlane ei tunginud kohe edasi. Alles öhtu eel, mil olime lahinguvalmina ahelikku tõmbunud Torma kirikumõisa ette, madalale sooveerele, algas meie ees metsas tulistamine püssidest ja kuulipildujatest. Meilgi oli kaks kuulipildujat, kuid üks neist vaikis kohe pärast esimest valangut ning varsti lakkas ka teine töötamast. Sellest häirituna jättis saabuvast ööpimeduses tulistamise ka meeste ahelik. Meie esimene tõsisema tuleristimine oli lõppemas üsna äbarikult.

Olin paugutanud metsa suunas, kust kostus vaenlase püssitule ragin, hoolsasti minagi. Minu kõrval tegi sedasama Joh. Tulff, endine trefferist ja peale minu ainumaid kooli- ja üliõpilasi meie roodus, kes oli minu vanune ja kellega hiljem jagasin kõik oma sõjamured ja -rõõmud, kuni ta sai raskesti haavata Petseri all.

Feodorovka küla detsembri lõpul 1919.

Tulff järsku müksas mind: ahelikku ei olnudki enam! Tõesti, — veel vaid mõnda üksikut mehekogu võis silmata lippamas ülesmäge, mõisa taha ööpimedusse.

Eks siis läinud meiegi kohe neile järele. Aga seda just kui märkanud, vaenlase kuulipildujad kõvendasid veelgi oma valanguid, saatets taganejale. Märkasin, et üleval mäeseljandikul asetseb mingi üksik-elamu-osmik. Hüüdsin Tulfile, et püüaksime jooksta selle taha varju. Kuulid vingusid ümberringi. Tundus, nagu otsiksid need ainult meid. Meie ahelikust polnud näha enam jälgegi.

Töolistemaja, mille taha jõudsim, ei pakkunud meile küll mingit tõelist kaitset. Vaenlase kuulipildujakuulid, läbides maja katuse, paiskasid meile kaela õlgi. Kuid siiski kuidagi nagu pisut julgem tunne oli olla selle inimelamu räästa varjus.

Meile oli umbes teada, millises suunas viib tee Tormast Laiusele, sinna, kuhu võis olla taganenud meie ahelik. Lühikese hingetõmbe järele asusimegi sumama läbi lumiste orgude ja metsade, järele oma meestele.

Vastu hommikut, olles puruväsinud, pooldi väevõimuga murdsime kusagil sisse teeäärseesse tallu, kus meile lõpuks võimaldatigi mõnetunniline uni. Talus kuulsime ka, et meie salgad olid läbinud selle piirkonna juba mõni tund varem.

Laiusele, kuhu Tormast on umbes 25 kilomeetrit, jõudsim järgmisel päeval. Leidsim siin ees vaid paarkümmend meest; teised kõik, eriti kaitseliitlased, olid valgunud laiali, „teadmata kuhu.“

Pataljoniülem Anderson ja kõik teised meie ohvitserid olid aga kohal. Oodanud veel mõne tunni, siirdusime edasi Jõgevale. Ka seal ei peatunud meie kuigi kaua, sest algul nähtavasti otsustati korraldada uus

vastupanu Laiusel, milleks järgmisel päeval tulime uuesti Laiusele tagasi. Vaenlane meile küll veel järele ei tulnud, aga Laiuselt lahkusime siiski juba mõne tunni pärast, kuna saadi korraldus ületada raudtee Jõgeva juures ja taganeda Põltsamaale.

Jõgeva jaamas saime täielikumalt teada ka vahepeal toimunud Tartu langemisest ja nägime ka rongi, milles Tartus formeeritud kohalike sakslaste n. n. Balti pataljoni osa, — kellel platvormvagunitel ei puudunud ka mõned suurtükid, — oli taganemas Tallinna suunas. Hiljem saime teada, et Tartus oli neile enne väljatagamemist tehtud korraldus ühinemiseks meiega Põltsamaal! Aga jumal nendega, nad meid just ei huvitanud!

Järgnes tähtis murdeäeg meie sõjalises olukorras. Jõudsim Aitu, saime käsu liikuda Aidu külje alla Lahavere külla. Sellel rindel, selle Viljandimaa jõukama küla kiviäedade taga võtsime vastu ja lõime tagasi vaenlase esmakordselt 27. detsembril 1918. Meeste enesetunne paranes sajaprotsendiliselt. Ei mõjunud seegi, et järgmisel päeval vaenlane katsus meid rünnata juba laiemal rindel ja mitte ainult maantee piirkonnas, nagu eelmisel päeval. Kolmandal lahingupäeval oli vaenlasel juba ka kolmetolline patareid toodud kohale. Oli eriline tunne esmakordselt sattudes suurtükitele alla!

Pärast paaripäevalist vaheaega, 4. jaanuaril 1919. a., oli meie roodul eriti kibe päev. Meie küll ei kartnud, et vaenlane meie rindest suudab läbi murda, kuid levis kuuldus, et vaenlane on meid haaramas pahemalt tiivalt, Kose küla juurest. Sinna saadeti talle vastu 4. rood. Öhtu eel vaenlane taganes ülepeakaela kogu rindel.

Oli päeva paar vahet ja siis saime käsu vaenlast „otsima minna“. Algas sõit kütide-meestega, mis mõningate üksikute takistuste

ja peatustega kestis kuni Petserini välja. Esimene peatus oli meil Kurista mõisas, Aidu—Jõgeva pooltel teel. Seal võisime näha taganenud vaenlase hävitustöö jälgi. Kuna mõisas ka ööbisime, oli aega ka ringivaatamiseks. Kasutasime juhust ja käisime mõisas ka saunas.

Järgnes pealetung Tartule, mille käik on üldiselt teada. 2. jal.-polgu osadest jõudsid siin ette soomusrongid ja meist paremal asuvad Kuperjanovi partisanid Puurmanni mõisas. Polguga koos töötas nüüd juba ka patareid, ltn. H. Maimi juhatusel.

Kujunes nii, et meie ülesandeks esialgu muud ei jäänudki, kui kihutada küüdihobustega regedel järele soomusrongidele, kes juba 9. jaanuaril olid vallutanud Jõgeva. Sõitsime maanteel piki raudteeliini. Voldi jaamast olid meie tulekuks parajasti lahkunud soomusrongid. Nägime jaama juures ka langenuid vaenlasi.

Kuni Tartuni läks kõik libedasti. Sinna jõudsimme 14. jaanuari keskpäevaks, seejärele, kui soomusrongid olid hommikul vallutanud linna. Unustamatuks jääb hetk, mil peatusime oma regedel Suurturul ja Kүүüni tänaval, oodates korraldust edasiseks tegevuseks. Ootamine võltas ligi kaks tundi ja selle kestel võisime ka päris põhjalikult tutvuda linnaelanike meeoleolude ja tunnetega vabanemise puhul. Kogu Suurturu ümbrus oli rahvast täis murdu. Meile heideti imetlevaid pilke, vaatamata sellele, et meie kõik olime kasvanud habemesse, mustad ja määrduvad ning et meie riietuski oli lapiline ja narmendav.

Kasutasin ootusaega selleks, et tõttasin ümber nurga Kүүütri tänavale, kus elas minu onu. Tagasiteel üks saksa vanaeideke silistas mind sinelikäiksest, sõnades pisarsilmil: „Ooh, meie elupäästja!“ Ei tea, kas temalgi mõni omakstest jäi Krediidkassa keldrisse. . .

Tagasi teiste juure jõudnud, sain minagi mõne lille Tartu daamidelt. Siis tuli meie polgule käsk minna Haaslavasse, Kriimani mõisa.

Haaslaval oli meil umbes nädalapikkune peatus, luurekäikudega ja vähemate kokkupõrgetega vaenlasega. Luunjas oli meil ühel päeval ka kibedamgi lööming vaenlasega. Seejärele vaenlase vastupanu nõrgenes ja edasitungil ühest külast teise meie tavaliselt saime rohkesti vange ja mitmesugust sõjamoona. Petseri alla väljajõudmise ajaks üksnes meie 1. rood oli vaenlaselt saanud sõjasaagiks üle 30 kuulipilduja!

Liikusime edasi Ahja-Rasina-Veriora suunas, millised kohad läbisime võrdlemisi

takistusteta. Alles Orava all, Orava metsades pani vaenlane ägedamalt vastu. Siin aga andis meile õige tõhusat toetust meie toetuseks saadetud suurtükipatarei. Suurtükid olid küll vanad, Soomest toodud vene „kindlusesuurtükid“ läinud sajandist, milledest tulistamine nõudis aega, kuid mürsud tegid oma töö siiski hästi.

Petseri all raudteeliinini väljajõudes, meie patareid asus kohe tulistama vaenlase patareid, mis oli silmapiiril, otse Petseri ees, majade vahel. Pärast lühikest tulevahetust vaenlase suurtükid vaikusid. Nagu hiljem selgus, oli üks meie mürske kukkunud otse patareisse, surmates mehi ja hobuseid. Vaenlane viis siis kohe kiiresti kogu patareid ära.

Jõudsimme Petseri ette 31. jaanuari hommikupoolal. Petseri poolt tulistati meid. Meie 1. ja 4. roodud tõmbusid ahelikku piki kõrget raudteetammi, ning tulistasid vastu. Vaenlane tulistas meid majade varjust ja raudtee ning linna vahemaal asuvast Patškovka külast; ahelikke lagedal meie ei näinud. Vastastikune tulistamine kestis juba paar tundi, kui meist paremal, peaaegu seljatagant metsast tuli nähtavale mingi pikem vaenlase voor, reed täislaaditud sõjamoona. Võtsime selle voori lähedalt tule alla enne, kui ta jõudis ületada raudtee. Mehed jätsid voori ühes mõnede surnutega kohale, kadusid Petseri suunas kungaste vahele. Nagu hiljem selgus, oli vooris üle kümne kuulipilduja ja väga suurel arvul laskemoonakaste.

Selle järele nägime Valga poolt tõusvat vedurisuitsu — ja mingi kaubarong tossutaski varsti meie kohale. Meie muidugi võtsime selle kohe lähitule alla. Otse meie kohal vedur aeglustas kiirust, ja korra juba paistis, et rong peatub. Siis aga näis ta jälle saavat elu sisse, ja pääseski meist mööda ja jõudis Petseri jaama meist pahele, umbes 3 km kaugusel. Hiljem kuulsime, et olime surmanud veduril juhi, kuid viimasel hetkel oli vedurijuhi abi lisanud auru juurde ja päästis seega rongi.

Meie kohal hüppas rongilt maha teiselepoole raudteed üks vaenlase sõdur, käes puust kast, mille ta pillas lumme. Jättes kasti maha, pistis ta kohe punuma Petseri suunas. Meie ahelikust avati põgeneja pihita püssituli. Kuid mehel oli õnne, — nägime lund kuulidest ülestuiskavat otse tema ees ja taga, kuid ta jäi nähtavasti kuulidest puutumata ja kadus orgu Petseri suunas.

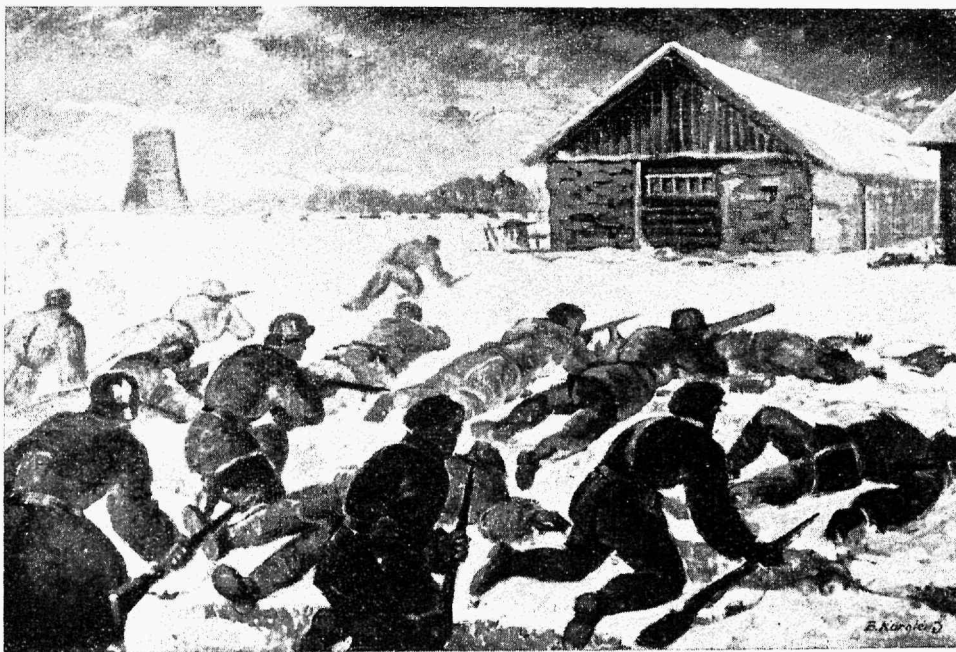
Nüüd alles taipasime, et on tarvis lõhkuda raudteeliin. Alt raudteeputkast saimegi niipalju „muukraudu“, millega keera-

sime lahti mõned roopad, juhuks, kui peaks Valga poolt veel mõni rong katsuma läbi pääseda. Alt, raudteeliini kõrvalt lumest leidsime ka põgenenud sõduri kasti, milles leidsime vaid mõni riideräbal, lusikas ja lihtne taskunuga.

Seega olime Valga-Pihkva raudtee lõiganud läbi juba päev enne Valga langemist, mille tõttu vaenlasel puudus võimalus oma varustuse äraveoks Pihkvasse. Petseri vallutamise toimus alles kaks päeva hiljem, seejärel kui olime järele oodanud ka teised

Olime enne varavalget jõudnud välja külani, mis asetses paksu metsa ääres. Olime liikunud nii vaikselt kui vähegi võimalik, nõnda et vaenlase valvepostki ei kuulnud meid enne, kui juba avasime tule küla majade pihta. Meie marutule all läks külas kohe lahti suur plagamine, ja meie hooleks jäi vaid edasi tormata piki külatännavat, et püsida põgenejate kannul. Kui olin minagi jooksnud juba nii mõnestki majast mööda, märkasin ühe maja uksele vene vanaeite, kes viipas mulle käega ja näitas püsse, mis olid

B. Korolev'i maal.

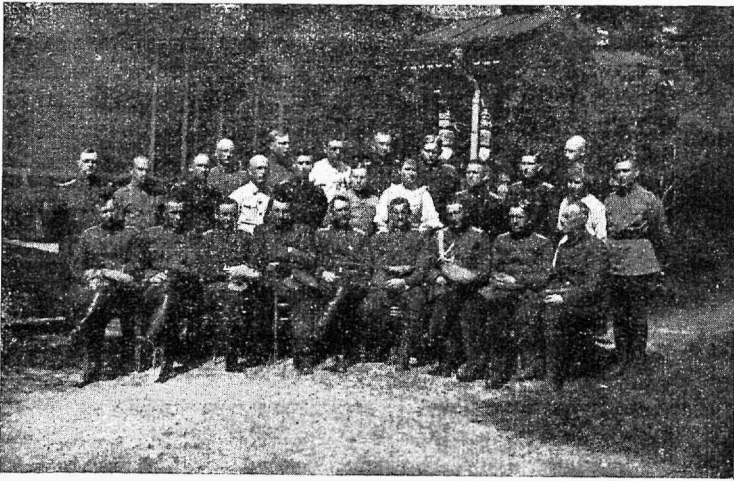

Soomusrongide dessant Tähtvere mõisa väljal pealetungil Tartu vallutamiseks.

roodud ja pidanud võitlust Petseri ees asuva Patškovka küla vallutamiseks, mille kün-gaste taga vaenlane end kaitses visalt. Patškovka langemise järele vaenlane taganes kohe välja ka Petserist, kuhu marssisime sisse 4. veebruari hommikul.

Petseri kloostriasse asus 3. jal.-polgu staap, kuna roodud hakkasid ründama kül-lasid poolrõngas linna ümber. 1. rood suu-nati algul külade peale Petserist põhjapool. Külade vallutamiseks oli meil juba kujune-nud välja oma kindel meetod, — üritada pealetungi võimalikult varahommikul, „enne kukke ja koitu“, mil magavat vaenlast võis tabada kõige hõlpsamini kabuhirm. Mäle-tan üht niisugust pealetungi, nimelt Räbtse-va (Räättsüvä) külale, mis mulle on jää-nud meele eriti ka selle tõttu, et siin ma võt-sin ka oma esimesed vangid.

asetatud püsti majatrepi kõrvale. Umbusk-likult lähenesin majale. Eit sõnas nüüd mulle: „Nad on siin sees!“ — „Kes?“ — „Punased. Keldris.“ Vaatasin tännaval ringi. Mu kaaslased olid kõik juba tõttanud edasi, tulemas nägin veel vaid meie roodu sani-tari. Hüüdsin ta kohale ja astusin siis ise ees elutuppa. Pilt, mis avanes, oli õige ma-sendav. Akna all laual võis näha värskeid teejoomise jälgi, laua all vereloigus lamas surnud sõdur. Aknaruut oli katki, kuul oli meest tabanud nähtavasti otse teejoomisel. Ajaviitmatalt kiskusin lahti keldriluugi, mis venelastel tavaliselt on otse keset tuba ja hüüdsin keldrisse: „Välja ükshaaval, käed püsti!“ Üksteise järele ilmus keldrist päe-vaavalgele 5 meest, kokkunud nägudega. Kobanud kõik läbi, andsin nad meie sani-tari valve alla, kes ootas esikus. Üks mees-

1. jalaväepolgu staap Vabadussõja päevil.

test oli nähtavasti mingi ülemus, kuna ta sineli peal kandis laia rihma, samuti oli tal binokkel, mille võtsin ära. Binokkel oli õige vana. Sanitar viis vangid küla taha metsa servale, kuhu olime jätnud oma küüdimehed. Ise aga liitusin küla teises otsas taganejad tulistavate kaaslastega.

Algul, esimestel päevadel pärast Petseri vallutamist, oli vaenlase väljatõrjumine küladest kaunis hõlbus, aga hiljem vaenlane nähtavasti sai abivägesid ja võitlused kujunesid juba hoopis raskemateks, näiteks Lesgi ja Vašina-Gora ümbruses. Meil oli langenuid ja haavatuid. Kord tabas üht kuulipildurit kohe minu kõrval kuul läbi kuulipilduja sihtaugu otse otsa ette — mees sai surma silmapilkselt, vajudes selili.

Ühel päeval meid südilt toetanud soomusrongid valmistasid meile eksikombel ka suure üllatuse: nad arvasid, et külas, milles asusime, on vaenlane ja avasid meile tule. Alles seejärel kui meilt saadetud mees viis neile teate meie kohalolekust, lõppes pommitamine, mis õnneks küll ei nõudnud ühegi mehe elu.

Need päevad, veebruari keskpaigas 1919. a., olid soomusrongidelgi kõige tõsisemad ja verisemad nende tegevuse kestel.

Ei käinud kuigi hästi ka nende meie roodude käsi, kes asusid külades Petseri ees, raudteeliinist lõunapoole. Eriti nõrgad olid III pataljoni uuestiformeeritud roodud, kes olid sunnitud sageli taganema. Kuna aga 1. rood juba algusest oli omandanud polgu sitkeima üksuse kuulsuse, siis ei jätud meid kuigi kauaks ka rinde põhjaossa, vaid saadeti appi lõuna poole, abiks ühele või teisele roodule, kes külast oli väljataganenud ja kel meie abiga siis küla tuli vallu-

tada uuesti. Vähe-masti üks hea külg oli niisugusel meie roodu rännakuelul selles, et meid paigutati polgu varuväeosana otse Petserisse ühte tühjaksjätetud koolimajasse, kus oli kaugelt parem olemine kui kuskil külas. Aga seevastu jälle tuli teha pikki, kuni 10-kilomeetrilisi retki läbi lume, mis olid väga väsitavad. Ka olid meie roodu kaotused tavaliselt suuremad, kui mõnel teisel roodul; mõnes suuremas

operatsioonis kahanes roodu koosseis langenute ja haavatute näol õige tunduvalt. Paaril korral, polnud meie 40-mehelisest koosseisust järel rohkem kui ainult 11—12 meest kuni saadi jälle „värsket verd“ 2. diviisi tagavarapataljonist.

Üksikutest lahingutest ja pealetungidest, milliseid kõiki üksikasjades enam ei mäleta, ja milliseid kõiki nii-kui-nii ei jõuaks ka kirjeldada, tahaksin siinkohal esile tõsta vaid ühe, nimelt selle, millas võtsime korraga kõige rohkem vange, kes pealegi enamikus olid eestlased.

Küla nime enam ei mäleta, see asetses Petserist otse idasuunas, umbes 10—12 km kaugusel. Sellest külast oli parajasti taganenud välja polgu 7. rood, kommunistliku Tallinna eesti kütipolgu survele. Saime Petseris viibides käsu järgmisel hommikul ühineda rindel 7. rooduga ja küla võtta tagasi. Toimisime ka nüüd oma tavalise meetodi järele ja üritasime rünnaku külaale öösel vastu hommikut. Mäletan, küla oli suur ja piklik, koosnes õieti kolmest osast. Paikusime ahelikku, paarikümne sammu kaugusele üksteisest, ja liikusime öövaikusel küla esimeste majadeni. „Kes tuleb?“ hüüdis ühe maja kõrval eestlasest-valvepost. „Omad“, vastasime tasa. Aga ta laskis hoiatuspaugu, ja siis ei jäänud meilgi muud, kui tulistada. Läks raginaks. See kestis umbes tund aega. Eriti tõhusat tööd, nagu tavaliselt, tegi üks meie Levisi mehi, endine lihunikupoiss Toss, kes lahingutes sattus niivõrd hasarti, et ei maldanud jääda pikali, vaid, kõhelik mehike, nagu ta oli, tõusis püsti, tõstis Levisi käevarrele ja — muudkui ragistas. See julgus aga maksis talle hiljem elugi, seejärel kui ta kord juba oli saanud haavata ja paa-

rikuulise ravimise järel Tartus tuli roodu tagasi ja oma „süsteemi“ siiski jätkas. Suur naljahammas oli ta seejuures, — mees mõnusa ja sõbraliku iseloomuga, kõikide lemmik.

Ka seekord Toss kõndis mööda küla tänavat, sihtides otse majade akendesse. Kohkunud vaenlase kütid langesid kohe. Küla teises otsas aga juhtus suurem õnnetus: meie aheliku pahemal tiival ette tõtanud meie roodu ülem,

leitn. Kiima — parimaid sõdureid ja sümpaatsemaid mehi, keda mäletan, — jäi vaenlase ühe reelt tulistava kuulipilduja tule ette ja sai valangu keha keskele. Ta suri mõni tunni pärast.

Külalt ei jõudnud siiski väljapõgeneda kõik tema äsjased kaitsjad. Aovalgel, kui olime lõplikult seisukorra peremehed, loetlesime vange; neid oli üldse 112. Kuna meie roodul tuli jääda esialgu abistama 7. roodu, siis määrati vangide konvoeerimiseks tagalasse vaid kuus meest, kellede hulka sattusin ka mina.

Käsutasime vangid kahekaupa ritta, selle pika rivi etteotsa asus kummagile poole kaks konvoeerijat ning rivi keskele ja lõppu samuti kaks meest ja algasime teekonda Petseri poole. Oli õige käre pakane. Tee viis läbi tuiskunud lumehangede; aovalguses võis meie peade kohal näha vehklevaid virmalisi.

Oli kummaline tunne vangide viimisel. Nad olid ju kõik eestlased, kes oleksid meie 6 mehelt võinud võtta relvad ja püüda põgenedagi. Aga nad ei teinud seda, — neil puudus selleks julgus. Ei püüdnud neist palju ka meiega alustada juttugi. Alles Petseri lähedal mõned üksikud avaldasid, et nad polevat mitte kommunistid, et neid olevat Võrumaal taganedes väevõimuga mobiliseeritud ja võetud kaasa. Samas rääkijad juhtisid tähelepanu mõnele mornilt vaikijale, kes neid tagant sundinud ja ähvardanud.

Viisime vangid polgu staapi Petseri kloostri ja läksime siis puhkama oma roodu ruumidesse, kuhu ka rood sama päeva õhtul jõudis rindelt tagasi.

Märtsis kujunes polgu seisukord Petseri ees äärmiselt raskeks. Lahingud jätkusid

1. jalaväepolgu osi kaitsel Narva jõe kaldal.

järjest. Üldise väsimuse, uneta ööde ja külma tagajärjel needki, kes polnud haavatud, ei toiminud enam endiselt innukalt ja otsustavalt. Värskeid toetusvägesid polnud nähtavasti kuskilt võtta ja 11. märtsil langes Petseri vaenlase kätte. 1. rood, kes siis parajasti asus Petserist lõuna pool, Lasareva külas, taganes Vastseliina lähedusse Voronitsa külla. Lahkus ka 1 pataljoni ülem kaptn. Anderson, kes määrati 7. polgu ülemaks.

Aga rõõmutud päevad vahetusid varsti jälle parematega. Meie rood sai uuesti tugeva annuse „värsket verd“ tagavarapatallonist. Ka vaenlane üteldi olevat saanud suuri abijõude. Meist pahemale, otse meie pataljoni kõrvale asusid uued abimehed soomlaste Põhja-Poegade näol ja see tõstis meiegi meeleolu märgatavalt.

Algas jälle äge pealetungideseeria Merimäe kõrgustikkude sihis, mida meist lahutas umbes kolmekilomeetriline org, ning mille seljandikul asusid külad, millede nimed on nüüd juba läinud meelest. Ühel ebaõnnestunud pealetungil nendele küladele, seejärel kui vaenlane oli lasknud meie ahelikud otse oma kuulipildujapesade ette, sai teiste hulgas raskesti haavata ka mu lähem kaaslane Joh. Tulff. Ta jäi taganemisel teistest maha, kuul oli purustanud ta jalaluu, teine kuul oli tunginud läbi käest, ning kolmanda, pika lihahaava, oli ta saanud selga lumel roomamise ajal. Alles siis kui ta juba oli kaotanud tublisti verd, leiti ta meie seisukohtade ees võsastikus ja toimetati sanitarrongile Piusa jaama. Pärast üheksakuulist põdemist Tartus ja Haapsalu sanatooriumis mees siiski paranes täielikult.

Mäletan, olin Tulfi pärast niivõrd vihane

vaenlasele, et veel samal päeval otsisin üles ltn. Maimi, kes momendil oli meie küla taga ühe heinakuhja otsa ülesseadmas vaatluspunkti oma patareile. Palusin, et ta püüaks võimalikult süüdatagi need külad vaatepiiril, millistest vaenlane sel päeval sünnitanud nii palju kahju meie meestele. Ja nii oligi, — järgmisel hommikul võttis meie patarei vaenlase seisukohad meetodilisele pommitamisele, ning juba pärast lõunat kaks neist põlesid kui jõuluküünlad jõulupuus.

Õnn püsis ka edaspidi minuga, haavatagi ma ei saanud, ainsa kehalise veana hakkasid mul märtsi lõpul mõlemad suured

märksa lahendam. Sa sõjategevus kujunes Marienburgi (Aluksne) vallutamise järele, mille ümbruses polk nüüd asus, märksa vaiksemaks. Kahel korral nõuti polgust Tallinnas avatud sõjakooli jaoks keskkooli lõpetanuid, kuid mõlemal puhul jäin nimestikust välja, sest elukutselise sõjamehe verd ei tunnud ma eneses olevat. Aga kui sügisel Tartus avati esimene eesti ülikool, läksin polguülema polk. H. Kurvitsa jutule palvega mind üle viia Tartu Kooliõpilaste Pataljoni, et saaksin edasi õppida ülikoolis. Polgu ülem oli sellega lahkesti nõus ja 1919. a. septembris, mil polk Marienburgist toodi Valka puhkusele, kutsus polk. H. Kurvits mu

1. suurtükiväe-polgu 1. patarei positsioonil Narva-Jõesuus veebruaris 1919.

varbad mädanema, — mõnel valvepostil viibides oli külm neid läbi viltide näpistanud. Pataljoni arst võttis mu mõneks päevaks oma hoole alla ning seejärel sain loa kolmeks päevaks sõita Valka puhkusele. Juba nädalate vältel polnud ma saanud sinelit seljast ja paratamatalt tekkis „sõpru”, kelledest igatsesin vabaneda kas või ajutisekski. Vanematel oli Valgas aia nurgas oma saun, mis mul nüüd kogu aeg mõlkus mees.

Ena oli üllatusest päris keeletu, kui mind nägi uksest sisseastuvat. Tal puudusid vähimatki teated minust Vabadussõja puhkemisest saadik. Kohe pandi nüüd ka minu jaoks saun kudemä.

Polku tagasi jõudes oli elu nüüd juba

enese juure, ulatas kätte üleviimise paberi ja tema käepigistusega lõppesidki mu ametlikud sidemed polguga.

Tartus määrati mind Kooliõpilaste Pataljoni tööroodu ja komandeeriti pataljoni staapi õienduslaua kirjutajaks, millises ametis juba leidsin eest Albert Kivika.

Veel rida teisigi nimesid meenub mulle pataljonist. Neil oli otse ræekoja taga oma söömla, kus kroonu toidunormist pluss mõningatest lisaostudest ühiselt palgatud virtin valmistas meile maitsevaid lõunaid. Seal käis söömas ka kaunike kogu Jaane: Jaan Kangilaski, Jaan Taklaja, Jaan Puusild, Jaan Kannelaud, — või oli neid ehk rohkemgi? Siis mäletan veel nimesid: Alfred Koort, Karl Kesa, Käspre, Meoma, Ants Oras jne.

Viljandi kooliõpilased

Lõuna-Viljandimaa ja Põhja-Läti VABASTAMISLAHINGUIS.

Astumine sõjaväkke.

1918. a. detsembri lõpppäevil olid vaenlase väed juba lähenemas Viljandile.

Sellal õppisin Viljandi realgümnaasiumis ja minul, nagu paljudel teistelgi kaasõpilasil, tuli seista küsimuse ees, mis teha — kas lasta asjadel areneda, nagu nad arenevad, või astuda sõjaväkke ja hakata vaenlasele vastu.

See oli kolmandal jõulupühal kui jalutasime koolivend Felix Schultsiga tänaval ja omavahel arutasime seda küsimust. Sellal olid mõned meie õpilased juba astunud sõjaväkke, nimelt sellesse väeossa, millist formeeris Viljandis polk. Puskar. Ei mäleta enam, kuidas seda väeosa nimetati, kas surmapataljon, Viljandi kaitsepataljon või Viljandi vabatahtlik pataljon. Neid nimetusi selle väeosa kohta tarvitati, aga kas just algul või veidi hiljem — seda ei mäleta. Väeosa oli korteris Viljandi mõisa uues lossis, kus praegu leiavad peavarju Viljandi politseiasutused. Otsustasime Schultsiga, et läheme lossi ja vaatame, kuidas koolivennad seal elavad. Läksimegi. Meid võttis vastu koolivend Alfred Tõnisson, kes teatas, et meie olevat külalised ja meil tulevat oma nimed kirjutada külalisraamatusse. „Külalisraamat“ toodi ka kohe välja ja seda silmitsedes selgus, et see oli formeeritava väeosa vabatahtlike nimekirj. Meil kõige selle vastu midagi ei olnud ja kirjutasime oma nimed „külalisraamatusse“. Seega olime astunud Eesti Vabariigi sõjaväkke.

Järgmisel päeval anti meile vanad jaapani-süsteemilised püssid, siis käisime õppustel ja laskeharjutusil. Kogu pühade vaheaja käis väeosa formeerimistöös.

Esimesi sõjaretkeid.

Ei mäleta täpselt, kas oli see 1. või 2. jaanuaril 1919. a., kui meie salk käsutati kütühobuseile ja teatati, et meil tuleb sõita Tarvastu mõisa. Enne ärasõitu jagas polk. Puskar Viljandi lossi ees meile juhtnööre ja õpetusi, kuidas käituda antud olukorras. Muuseas andis ta regedel istuvalle meestele nõu jalad trampida lu-

mest puhtaks, siis ei hakkavat jalad reel istudes külmetama. Tarvastu retkel asus tolmorral 22 kooliõpilast leitn. Hollandi juhatusel. Peale Hollandi kuulus salka veel 3 ohvitseri — leitn. Koern, leitn. Rehe ja lipn. Buck.

Tarvastusse jõudes leidsime sealt eest Suislepa kaitseliidu üksuse Vaabeli nimelise ohvitseri juhatusel. Neid oli umbes 30 meest. 4. jaanuari ööl tegi meie salk esimese lahingretke. Kütühobuseil sõitsime Kärstna veski juure, seal lähedal pidi asuma vaenlane. Arenes tulevahetus mis ei kestnud aga kaua. Lõpuks käisime sees ühes talus, kust vaenlane oli väljataganenud. Saime sealt suure hulga kuulipilduja linte.

6. jaanuaril oli Kärstna lahing. Ka meil oli ühenduses selle lahinguga täita mingi ülesanne, kuid milles täpselt see ülesanne seisis, seda ei mäleta. Pärast ülesande täitmist sõitsime Tarvastusse tagasi. Seal ei olnud meil midagi teha ja ajaviiteks harrastasime märgilaskmist puust kujukeste pihta, milliseid keegi oli kusagilt leidnud. Peale selle tegelesime ka Tarvastu mõisast saadud piirituse transporteerimisega Viljandisse. Varsti aga kolisime tagasi Viljandisse.

Järgmine retk viis meie salga Lõve mõisa. Sõitsime sinna kütühobustel. Öö magasime Kärstna kõrtsis. Lõvele jõudes leidsime sealt eest vene „valgete“ väejuhi Balahhovitši salga, kes korraldas retkesid Helme peale. Neil kujunes see asi nii, et hommikul nad alustasid pealetungi Helmele, lõunaks vallutasid Helme, õhtuks aga valgus salk jälle Lõvele tagasi. Nii korduvalt. Nagu kuulsime, koosnes Balahhovitši salk peamiselt ohvitseridest.

Lõvelt käsutati meie salk Leebiku-Vanamõisa mis asub umbes 2 km kaugusel Leebiku mõisast. Leebiku-Vanamõisas peatusime mitu päeva. Seal oli koomiline vahejuhtumine. Kord valvesõdur jooksis uksest sisse ja karjus: „punased tulevad“. Tegelikult selgus, et mõisa moonakate lapsed olid sõjapsühhoosist nakatatuina teinud mõisast eemal omakohast riviõppust ja see oligi viinud meie valvesõduri eksitusse.

18. jaanuaril algas Leebiku-Vanamõisast pealetung Leebiku mõisale. Lahingust võttis osa ka kaks suurtükki leitn. Tamme juhatusel, üld-

se oli selles lahingus palju suurtükituld. Suurtükitulest süttis muuseas põlema ka Leebiku mõisa valitseja elumaja. Leebiku mõis vallutati ja sellest peale see jäigi meie vägede kätte. Leebikus puutusime kokku ka Tartu kooliõpilastega, kes olid arendatnud pealetungi Pikasilla poolt. Meie salk toodi pärast Leebiku vallutamist tagasi Leebiku-Vanamõisasse.

Hiljem seisis meie salk või rood Rulli alevikus. Seal pidime minema Tõrva peale, et seal lüüa vaenlast välja. Vaenlase vastas oli seal veel 3. polk. Vahepeal aga olime vaenlase survele sunnitud Rulli alevikust tagasitõmbuma, kusjuures kaassõdur Martin Juurik pidi peaaegu jääma vaenlase kätte. Rullist taganesime Lõve mõisa. Selle taganemise ajal mina, Georg Järvekülj ja Peet Nõmmik tulime Kärstna mõisa arstiabi saama. Sealne arst ütles meile, et ta praegu meiega midagi peale hakata ei saa, aga järgmisel päeval ta olevat Viljandi sõjaväe haiglas, tulgu meie oma hädadega siis sinna. Kuidagi jõudsimegi Viljandisse ja seadsime sammud sõjaväe haiglasse. Seal öeldi meile, et sellenimelist arsti seal ei olevat. Kogu meie arstiotsimise rännaku tulemus oli see, et meid loeti väejooksikuiks ja paigutati Viljandi lossi keldrisse vahi alla. Meie väljavaated olid kurvad, kõneldi isegi mahalaskmisest. Teadagi, et sellised väljavaated mõjusid meile rusuvalt. Hiljem, kui olime juba pääsenud vabadusse, kõnelenud meie kaaskannataja Peet Nõmmik mõnele sõpradele, et sel ööl Viljandi lossi keldris ta annud endale töötuse, et kui ta siit veel pääseb eluga, siis pühendab end Jumala teenimisele. Minul ei ole otseseid andmeid, kas Nõmmik tõesti endale sellise töötuse andis, minule ta sellest ei kõnelenud, aga tõsiasi on, et Nõmmik hiljem õppis kirikuõpetajaks ja kuulu järgi olevat ta seda töötuse andmise momenti mitmel korral oma jutlustes kasutanud.

Lõpuks selgus, et meie ikkagi ei olnud mingisugused väejooksikud ja meid saadeti oma

väeosas Rulli alevikku, mis vahepeal oli jälle langenud meie vägede kätte. Rullist liikusime kohe Tõrva peale. Tõrvas oletati vaenlase tugevat vastupanu, mispärast saadeti pealetungile kahekordne ahelik. Oletati, et kui esimene ahelik lüüakse puruks, siis teine ahelik ikkagi saavutab edu. Kooliõpilaste üksus oli paigutatud teise ahelikku. Kuid Tõrva vallutati suurema lööminguga. Vaenlane tulistas halvasti, nende kuulid lendasid üle esimese aheliku ja alles teises ahelikus kuuldi kuulide vingumist. Kooliõpilaste hulgast ei saanud keegi surma ega haavata. Üldse kogu talvise sõjaperioodi kestel ei kannud kooliõpilaste üksus mingisuguseid kaotusi.

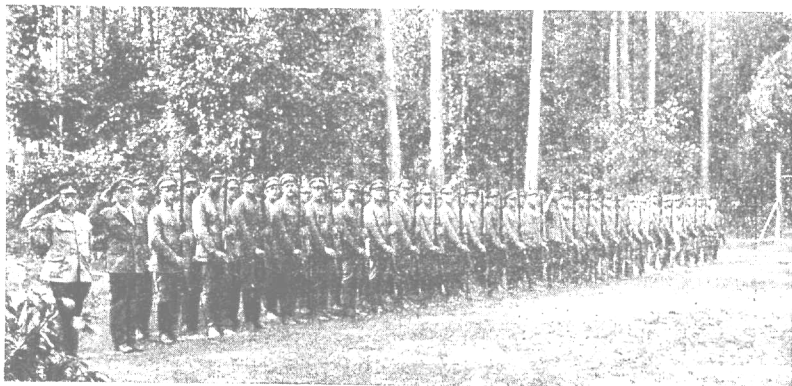
Tõrvas sattusime majja, kus vaenlane oli taganedes jätnud maha terve ahjutäie leibu. Need leivad võtsime ahjust välja, kusjuures veendusime, et need olid küpsetatud palju paremast jahust kui meie leib. Mõned meie hulgast avaldasid arvamist, et leivad võivad ehk olla mürgitatud. Nälg aga ei lubanud kaua kaalutleda, söime leivad ära ja kellegile ei juhtunud midagi.

Pärast Tõrva vallutamist oli kokkupõrkeid vaenlasega veel Hummulis ja Soe aleviku juures. Seal liikusime edasi Valga suunas. Meiega oli kaasas ka Kuperjanovi partisane. Nagu pärast kuulsime, oli sellal toimunud verine Paju lahing. Meil aga ei olnud Valga poole liikudes selle kohta mingisuguseid teateid. Pärast Soe alevist lahkumist liikusime kogu päeva sügavas lumes. Valga lähedal tuli meile vastu Põhja-Poegade luure, kellelt kuulsimegi, et Valk on langenud meie vägede kätte. Seejärel käsutati meid kohe kolonni ja marssisime Valka.

Valgas peatus kooliõpilaste rood mõne aja ja viidi siis Tartu, kus jällegi oli pikem peatus. Tartust käsutati meid tagasi Viljandisse, kus asusime jätkama õppetööd. Korteriks oli meie roodul sellal Viljandi Jaani koguduse õpetaja maja.

Ruhja all.

Õppetöö koolis kestis takistamatult kuni aprilli lõpuni 1919. a. Meie aeg oli jaotatud kasarmuelu ja õppeülesannete täitmise vahel. Siis, see oli 28. aprillil, ilmus meie roodu hästirietatud ohvitser nahkkuues ja siniseis pükstes. Saim teada, et see oli meie uus rooduülem leitn. Elbrecht. Rood käsutati Viljandi real-

1. jalaväepolgu õppekomando Narva-Jõesuus 1919. a.

gümnaasiumi pargi juures asuvasse Sieversi majja, kuhu juba varem oli toodud ka Põltsamaalt salkkond sealsaid kooliõpilasi. Nüüd liideti Viljandi ja Põltsamaa kooliõpilased üheks rooduks. Ka Viljandist oli vahepeal tulnud roodu palju kohalikke kooliõpilasi, nii et lõppude-lõpuks roodu koosseis ulatus 120 meheni. Samal ajal ilmusid roodu juure ka halastajaõde pr. Kerevares, neid Alver ja Kroll. Meile anti uued venesüsteemi püssid, inglise teraskiivrid, neli

Madsen-kergekuulipildujat ja neid, kelle rõivastus oli vilets, varustati ka rõivastusega. Tollal viibis Viljandis ka kindral E. Pödder ja linnas, samuti ka meie hulgas liikus jutt, et kooliõpilased saadetakse rinde lähedale mingiks demonstratsiooniks.

30. aprilli õhtupoolikuks olid kõik ettevalmistused tehtud, värske rood rivistati realgümnaasiumi pargis, jäädvustati fotoplaadile ja kindral Pödder tegi roodule ülevaatus. Seejärgi marssis rood orkestri saatel läbi linna raudteejaama. Rahvast oli tänavail murdu; Hariduseltsi tütarlastekooli õpilased ehtisid rindele minejaid lilledega. Jaamas rivistati meid uuesti ja kindral Pödder pidas kõne. Varsti asusime vagu-nesse ja sõit läks Mõisaküla poole.

Mõisakülas ootas meid ees jälle suur rahvahulk. Siin saime teada, et meie rood on määratud dessandiks kitsarööplisele soomusrongile. Õhtuvidevikus käsutatigi meid soomusrongile ja sõitsime Mõisakülalt välja Ruhja suunas. Mõne-aegse sõidu järele peatus rong ja meile korraldati lahinguõppus, kuna suurem osa poisse põlnud varemalt üldse saanud lahingukogemusi. Peamiselt õpetati, kuidas rongilt maha tulla ja ahelikku hargneda. Õppust juhtis kindral Pödder isiklikult, kes meiega koos oli lahkunud Viljandist. Peale selle oli kohal ka polk. Reek. See oli esimene ja ainuke lahinguharjutus, mis sellele roodule üldse korraldati.

Pärast õppust sõitsime soomusrongil tagasi Mõisakülla. Siis oli meile juba tehtud selgeks, millises järjekorras tuleb meil lahkuda rongilt, kui satume tõsisesse tegevusse. Puhata meie kaua ei saanud. Öösel kella 2—3 ajal sõitsime soomusrongil uuesti Mõisakülalt välja. Siis oli meil juba teada, et ei tule mingit demonstratsiooni, vaid tõeline lahing ja et kui saabub järgmine peatus, siis tuleb lahkuda rongilt ja

Meie kuulipilduja-pesa Vabadussõjas Viru rindel Rüigi küla all.

hargneda ahelikku. Selle teadmise tõttu valit- ses roodus teataval määral erutatud ja ebamu- gav meeleolu.

Olime möödunud Kirbla jaamast kui rong viimaks peatus. Ta ei saanud enam edasi, sest tee oli lõhutatud. Ronisime rongilt maha ja harg- nesime ahelikku kahele poole raudteed. Olime ainukesed, kes sel hommikul Mõisakülalt läk- sid lahingusse. Kuulsime, et meie ees pidi veel asuma soomusrongi dessantkomando. Ei läi- nudki kaua aega kui juba algas tulevahetus vaenlasega. Täitsin tollal roodus veltvebli ko- huseid ja mäletan et mul tuli vahetevahel lii- kuda piki ahelikku ja ergutada üksikuid pois- se, et nad teistest ei jääks maha. Otse lahingu algul sai Põltsamaa poiss Kenn haavata. Soomusrong avas suurtükitule paremale poole raudteed, kus asus muuseumi mingi koolimaja. Umbes sealpool kandis sai üks 6. jal-polgu mees surma. Nii liikusime tulistades hea tüki maad edasi.

Lahingu ajal roodu ülem Elbrecht andis mul- le käsu minna paremale poole raudteed ühte tallu, kus olevat meie mehed ja luua nendega side. Asusin teele koos kellegi teisega, kelle nime ei mäleta. Jõudsime õnnelikult tallu. Seal leidsime ühe 6. polgu osa. Tervitasin ohvitseri ja teatasin, et kooliõpilased liiguvad edasi ja et mind on saadetud sidepidajaks. Ohvitser vas- tas mulle, et tema mehed pidavat praegu talu õuel koosolekut. Sellega see asi jäigi ja tar- gemaks ma seal ei saanud. Pärast seda käiku kestis tulevahetus ja mulle on jäänud meele moment, mil lebasin kusagil põõsa taga ja tund- sin kohutavat hirmu. See tunne oli nii tugev, et ta mõneks ajaks täielikult paraliseeris mu teo- võime. Siis aga kadus see tunne järsku, tõu- sin püsti ja minus ei olnud enam jälgegi hir- must. Sellal liikus ahelik edasi, koolimaja jäi

meist vasakule, kuhu saadeti side. Sealpool aga kedagi ei leidunud. Koolimajast möödudes nägime maja juures vaenlase kaevikuid. Vaenlast seal enam ei olnud. Siis tõmmati meie ahelik kokku ja kolonnis marssisime Ruhja alevikku. Kell võis olla umbes 11 hommikul.

Ruhjas oli peatus kuni umbes kella 4-ni pärast lõunat, siis liikusime kolonnis edasi lõuna poole. Vaevalt olime välja jõudnud ühe mäenõlva tagant, kui meid võeti vastu kuulipildujatulega. Igatahes töötas meie aadressil mitu kuulipildujat. Mingisugust käsklust meile ei antud; poisid aga laskusid kobaras pikali. Õnneks tulistasid vaenlase kuulipildujad nii kõrgelt, et kuulid kedagi ei tabanud.

Minu mäletamise järgi toibus sellest paanikast esimesena Eduard Veldemann. Meist veidi eespool oli põllukraav. Veldemann jooksis sellesse kraavi ja avas vaenlasele Madsenist tule. Siis juba toibusid ka teised, nende hulgas Theodor Andresson, Oskar Sassian, Artur Loorits. Kuidagi paiskusime ahelikku ja asusime vaenlast tulistama. Tulevahetus kestis tüki aega. Meie ees oli soo pisikese ojanireksegaga. Liikusime järkjooksudega edasi, kuni jõudsime kohani, kus meil tuli lamada, nagu poisid pärast lööpisid, pea orus ja jalad mäel. Siin jätkus tulevahetus, mille kestel sai surma Viljandi kõrgema algkooli õpilane Jaan Veldemann. Raskesti sai haavata Martin Teinfeldt. Mäletan selgesti pilti, kus kaks roodukaaslast olid tassimas Teinfeldti. Teinfeldt nägi mind ja palus, et laseksin ta maha, ta olevat väga raskesti haavatud. Asetasime haavatu pikali ja katsusime siduda tema haava. Tal oli rinnahaav ja sidumise kestel ta nõrkas meie käes. Kusagilt saime vankri ja ja valge hobuse, asetasime haavatu vankrile ja saat-sime minema.

Selle tulevahetuse kestel sai veel mitu poissi haavata, kuid nende nimed on mul ununenud. Hakkasime juba nurisema rooduülema peale halva positsiooni pärast. Kõigile oli selge, et sellest olukorrast pääsemiseks tuleb midagi võtta ette. Viimaks hakkasime edasi liikuma meie ees asuva oru suunas. Niipea kui jõudsime orgu, vaikis tulistamine. Meie lähedal leidis üks talu, kus poisid üksteise järele käisid endid soojendamas. Rood aga jäi kogu ööks sinna orgu ahelikku.

Järgmise päeva kujunemist ma täpselt ei mäleta. Igatahes võis olla nii, et vaenlane oli tõmbunud tagasi ja meie liikusime edasi. Ei mäleta, et meid keegi oleks tülitanud. Liikusime Salatsi jõe ääre, kus vahetasime ära ühe 6. jal-polgu osa. Mäletan veel, et just enne jõe ääre jõudmist sai haavata Albert Mikkor, kes kuulus ettesaadetud luuresalga koosseisu.

Salatsi jõe ääres oli võrdlemisi idülliline

elamine, kui maha arvata, et vaenlane meid tihti pommitas väikekaliibrilist suurtükest, milliseid poisid nimetasid „poolteisekopikaliks”. Kord „poolteisekopikalise” mürsk lendas läbi talu hoonest, kus meie poisid olid sees. Selle paugu eel oli kõik olnud rahulik, üks poistest, Lapi nimeline, oli sõidutanud teist poissi lapsevankris mööda taluõue ja osa poisse tantsinud klaveri saatel talu peretoas. Siis tuli mürsk ja igasugune „eraelu” katkes paugupealt. Üldiselt aga need pommitamised pois-se palju ei häirinud.

Salatsi jõe ääres viibimise ajast on veel jäänud meele episood, kus roodu ülem/ltn. Elbrecht käsutas meid talust välja lahinguharjutusele. Püssid kästi panna hakki ja käsu kohaselt poisid varustusid malakatega. Selle „õppuse” kestel saime tugevat suurtükituld, mis paiskas roodu laiali. Ühel teisel korral saime ka tugevat suurtükituld, kui rood seisis parajasti pudrusabas. Mäletan, oli keedetud kartuli pudru ja poisid olid ootamas head söömaaega kui korraga hakkasid kõmisema vaenlase suurtükid. Igauks jooksis varjule kuhu sai. Mina ja Jaan Reinbach hüppasime pudrukatala juure ja kukkusime rüüstama selle sisu. Ise kiitsime, et see on ainuke kord elus, kus saab võtta oma käega. Ajajooksul poisid aga harjusid suurtükitulega ja enam ei kartnud seda.

Salatsi äärest viidi rood Ruhja. Liikudes hanereas läbi metsa, saime jälle suurtükituld; öieti sai seda meie voor, milles meil muu hulgas oli vankril ka üks klaver, kuid õnneks see ei saanud suurtükitulest kannatada. Ruhjas tekkis kellegil kavatsus asutada kino. Kinole taheti moodustada ka orkester ja mõned poisid saadeti Viljandisse muusikariistu tooma. Olin ka nende hulgas, samuti Alfred Tõnisson. Kuid kinoasutamisest ei tulnud midagi välja. Kui Viljandist koos oma kaaslastega Ruhja tagasi jõudsin, oli meie rood Ruhjast juba lahkunud ja paigutatud Säde jõe ääre vahetuseks 6. polgu ühe roodule. Jõudsime oma roodu juure mõni päev pärast seda kui rood oli lahkunud Ruhjast.

Olukord Säde ääres oli tolkorral võrdlemisi vaikne. Rood asus jõe kaldal Maailmastõjaaegseis kaevikuis. Rühmad paiknesid järgmiselt: 1. rühm paremal, puutudes kokku 6. polgu Golt-kuulipildujatekomandoga, 2. rühm jõe silla juures (oli ainult silla ase, sild oli põletatud), 3. rühm roodu staabi juures, ühes talus, 3 km kaugusel staabist läbi metsa vasakul seisis üks rühm. Viimaste rühmade vahemaal ei olnud kedagi. Talu, kus seisis üks rühm, asus, nagu tähendatud, rindest veidi tagapool. Kõneldi, et selle talu perepojad teenivat vaenlase väes ja sellepärast vaenlane seda talu ei tulistavat. See võis ka olla võimalik, sest meie

sealoleku ajal seda talu tõesti ei tulistatud. Vaenlase kaevikud asusid otse meie vastas üle jõe.

Esiolgu oli Säde ääres võrdlemisi rahulik. Vaenlane meid palju ei tulistanud ja ka meil ei olnud käsku vaenlase tulistamiseks. Sageli võis vaenlasi näha jõe ääres vett viimas. Ka peeti miitinguid. Miitinguile löid meiegi poisid aegajalt sekka. Mäletan, kord õpilane Peeter Sepp pidas vaenlastele üle jõe kõne meie maaüksimuse lahendamisest.

Säde ääres käis meid vaatamas ka üks

Madseni ja nii kui ta tule avas, oli näha, kuidas vaenlase tuleasemelt lendasid tukiid ja söed.

Mõnikord oli teist laadi ärevust. Kord tekkis jutt, et kõige kaugemal vasakul asuva rühmaga on katkenud side. Väli telefon jäi korduvaile helistamisile tummaks. Oli karta, et rühmaga on juhtunud midagi tõsist. Lõpuks kui asja hakati selgitama, selgus, et selle rühma poisid olid läinud rühma asukohast veidi kaugemale, varjatud kohta ja asunud kartuleid küpsetama. Suures küpsetamishasardis nad olid jätnud telefoni hoopis valveta.

Vaenlase poolt purustatud raudtee Petseri ja Irboska vahel.

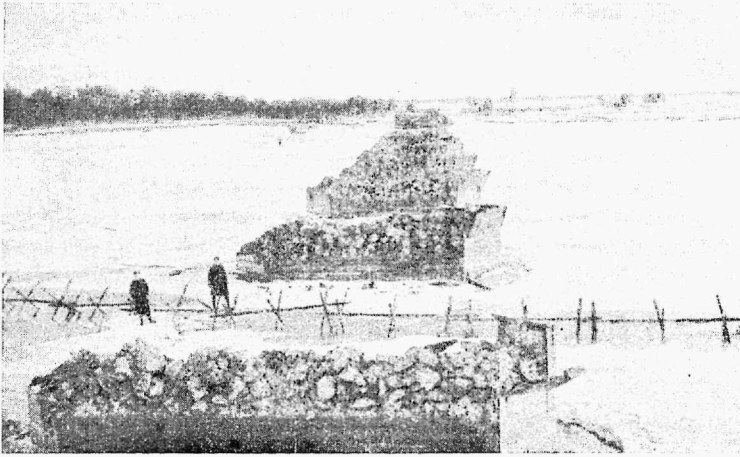
Ameerika sõjaväelane, Ameerika abiandmise aktsiooni esindaja. Ei mäleta selle ameeriklase nime, ainult niipalju on jäänud meele, et ta oli võrdlemisi kõrgekasvuline mees. Ameeriklaselt sai iga mees 10 pakki sigarette. Neid sigarettide pildusime propagandaks ka üle jõe vaenlastele. Sellal liikus meie seas kuuldus, et Säde jõest me kaugemale üldse enam ei lähe.

Siis aga muutus olukord ja läks lahti päris korralik sõda. Igapäev ja sageli, ka öösiti, olime vaenlasega tulevahetuses. Mäletan, et üks vaenlase valvepost tulistas meid väga tabavalt, aga meie ei saanud selle valveposti asukohta kuidagi kindlaks määrata, nii kuidas seda ka katsusimegi. Ka meil olid kaevikute ees öised valvepostid. Kord oli vaenlasel jälle mingi koosviibimine ja oli kaevikute taga süüdatud tulelõke. Vist oli see Viktor Anderson, kes ronis männi otsa, tõmbas samasse ka

Ranzeni ja Volmari vallutamise.

19. mai õhtul saime korraga käsu minna üle Säde jõe. Mingisuguseid erilisi ettevalmistusi jõe ületamiseks ei olnud tehtud ei enne seda käsku ega tehtud neid minu mäletamise järele ka pärast käsku. Sild oli jões kord olnud, aga nagu juba tähendasin, oli see ärapõlenud. Jõgi oli sügav, kõrgete kallaste vahel. Kuid käsk on käsk ja seda tuli kuidagi täita.

Kõige kaugemal vasakul asuva rühma mehed, need kartuliküpsetajad, olid meisterdanud midagi parve taolist. Teistel puudusid igasugused vahendid sügava jõe ületamiseks. Üks Põltsamaa poistest tegi katset mööda põlenud silla poste, mis veest välja paistsid, minna üle jõe, kuid kukkus jõkke ja jättis oma püssi jõepõhja. Hiljem sukeldusin sellel kohal korduvalt, kuid püssi kätte ei saanud. Siis leidis

Mahapõletatud Kriuša (Krivasoo) sild novembris 1919.

keegi silla lähedusest ühe küna, millega kavatsesime hakata poisse üle jõe vedama. Mina, Edgar Oissar ja veel mõned teised võtsime selle küna ja veidi maad sillast vasakul asusime katsetama, kuidas küna inimesi kannab ja kuidas selle abil pääseda üle jõe. Küna ei kannud rohkem kui ühe poisi. Siis Oissar kui kõige pikem ja raskem asus künasse ja sõitis sellega üle jõe. Ta pidi küna tagasi lükkama, et järgmine ülemineja saaks seda kasutada. Millegipärast aga Oissar küna tagasi ei lükanud, vaid asus ise tagasiteele. Vaevalt oli ta jõudnud kesk jõge, kui vaenlane avas meie pihta püssitule. Igamees katsus, et sai ennast peita kaevikusse. Oissar jõudis meepoolsele kaldale, raputas end veest välja tulles ja jooksis siis mäest üles, kaevikusse. Sellest „üleminekust” oligi rooduülem, nagu pärast kuulsin, teinud järelduse ja teatanud pataljoni staapi, et osa koolipoisse olevat läinud üle jõe.

Pärast nurjunud katseid jõe ületamiseks jäime kaevikusse, kus pidasime ägedat tulevahetust vaenlasega. Selles olukorras oli võimatu midagi ette võtta jõest üleminekuks. Nii meie ei pääsenudki enne üle jõe kui teisel üks teine väeosa oli läinud üle ja vaenlane tõmbus ka meie eest tagasi. Selle vahepealse sekeldamise ajal oligi, kui käisin jõest Põltsamaa poisi püssi otsimas, kuid kahjuks asjatult.

Kui vaenlase taganedes rood pääses üle Säde jõe, liikus ta edasi Ranzeni alevi suunas. Roodu peajõudude ette saadeti luure, kes pidi selgitama vaenlase asukohad. Luuresalka kuulusid Artur Loorits, Eduard Lillioja, mina ja veel mõned poisid, kelle nimesid enam ei mäleta. Ilm oli palav ja olime hirmsasti väsinud eelmise öö ja hommikupoole jandamisist Säde jõe ääres. Kõigest hoolimata oli luuresalga meeoleu väga hea. Teel käisime sees mitmes

talus, kuid vaenlast ei leidnud. Viimaks tüdisime jalgsi vantsimisest, hankisime kusagilt talust valge hobuse vankriga, ronisime vankrile ja lasime sõitu Ranzeni alevi poole, ise lauldes tuntud lööklaulu: „Tubakas ei maksa raha!..”

Jõudsime ühe talu lähedale, mis asus meie sõidu suunas paremat kätt. Talu läheduses märkasime liikumas rohelisid rõivas mehi, kelle tegevusest võis järeelda, nagu ajaks nad loo-

mi. Nagu hiljem selgus, osutusid meie tähelepanekud õigeks. Mehed olid tõesti ametis karja kojuajamisega, kartes lahingu puhkemist, kuid sellega nad siiski toime ei tulnud. Jõudnud taluinimeste juure, pärisime neilt teateid olukorra kohta. On peale selle veel jäänud meele, nagu oleks keegi meid hoiatanud edasi sõitmast. Igatahes ei saanud meie talust kuigi põhjalikku informatsiooni; otsustasime siiski edasi sõita seni kui meid tulistama hakatakse.

Vaevalt olime jõudnud talu hoonete varjust maanteele, kui vaenlane avas meile tule. Meie hobune hakkas lõhkuma, hüppasime vankrilt maanteekraavi, seadsime sinna Madseni üles ja tulistasime vastu. Samal ajal mina kui luuresalga ülem saatsin teate roodu, et vaenlane on ees, et nende kaevikud on nähtavad, et oleme vaenlasega tulevahetuses ja tulgu rood järele. Ainult liigutagu kolonnid, et rutem edasi pääseda. Tee viib kogu aja läbi metsa ja karta pole midagi. Pidasime siis tulevahetust vaenlasega ja ootasime roodu. Selle tulek aga viibis. Paistis, nagu oleks möödunud väga kaua aega sellest, kui saatsin roodule teate. Arutasime omavahel seisukorda ja lõpuks jõudsime otsusele, et minul tuleb minna ja selgitada, kuhu rood jääb nii kauaks.

Mu tee viis läbi talust, kus varemalt olime mürganud karja kojuajamist. Läksin talu õuest läbi ja tahtsin ronida üle aia. Selleks ronisin aia ääres kasvava paju otsa. Niipea kui olin jõudnud puu otsa, suunas vaenlane mulle ägeda tule. Katsusin, et aga rutem puu otsast alla saada, püss jäigi sedakorda paju otsa. Sain selle siiski kuidagi alla ja jätkasin teed. Lõpuks jõudsin roodu juure ja leidsin selle ahelikus ootamas. Rood ootas sidet 6. polgu ühe rooduga, kes pidi vaenlast haarama paremalt poolt tiivahaardega. Nähtavasti, ei

jõutud aga ära oodata, kuni side jalule seatakse ja rood asus edasi liikuma, kaasas ka pataljoniülema kapt. Trossi. Kui rood lõpuks jõudis meie luuresalga juure, kes vaenlasega pidas tulevahetust, ei olnud meie läheduses kusagil märgata teisi väeosi.

Roodul arenes vaenlasega tulevahetus. See venis pikale ja poistel hakkas igav. Aheilikus lamades mängiti kaarte ja otsiti muud ajaviidet. Mõned poisid olid lahingu ajal käinud ühes talus, leidnud laualt lõunasöögi ja lasknud seda endile hea maitsta. Martin Aidas oli kusagilt saanud äratuskella (vist oli Aidas üks neist, kes talus söömas käis) ja laskis seda meelelahutuseks mängida. Mäletan, et magasin tulevahetuse ajal kolme kivi vahel umbes tunni aega. Enne uinumist ütlesin lähemaile kaaslasile: „Kui surma saan, siis äratage mind!” Meie ees oli lage väli ja meie positsioonist kuni Ranzeni alevini võis olla umbes üks kilomeeter.

Lõpuks tuli pataljoniülemalt käsk rünnakuks. Kohe tõusid poisid maast ja marulises tempos algas jooks Ranzeni alevi poole. Kellelgi ei olnud aega tulistada, kuigi vaenlane andis vastu marutuld. Mäletan, et jooksin mööda alevi poole viivat teed, mis tegi väikese käänaku. Olin üksinda maanteel, vahtides kogu aja kahele poole. Viimaks seltsis minuga Edgar Oissar, kes tuli vasakult poolt maanteed võsast. Jooksime mõlemad mööda teed. Korruga Oissar peatus ja näitas mulle oma unistuse pilti. Siis lisasime jälle sammu, kuna pildivaatamisega jääme teistest veidi maha.

Maruline jooks kestis vahetpidamata kuni alevini. Veidi enne seda vaikis vaenlase marutuli. Vaenlane taganes; käsitsivõitlust ei tulnud, kuigi poisid olid olnud ka selleks valmis, enne rünnakut, tulevahetuse ajal, ihudes tääke.

Alevisse jõudes nägime suurt hoonet leekides ja sellest kostis aegajalt plahvatusi. Nagu kõneldi, olnud siin vaenlase sõjamoona ladu,

mis varustanud kogu rinnet. Kõneldi ka, et vaenlane ladu süüdates jätnud hoonesse ka oma haavatuid, sest nende väljatoomiseks polevat jätkunud enam aega. Ranzeni alevi vallutamisel said meie roodust haavata Elmar Linder ja Jaan Reinbach, esimene säärest, teine käest.

Ranzeni alevist liikusime esialgu veidi edasi, ööseks aga tulime alevisse tagasi. Olime hirmsasti väsinud. Saime ulualust kusagil majas, kus üksteise otsa kiilutuina pidime veetma öö. Padrunitaskuid meil ei olnud, padroneid kandisime tavaliselt püksitaskuis. Kuna taskud olid peaaegu kõigil kulunud läbi, siis ei saanud lõpuks padroneid hoida ka taskuis. Ööseks poisid asetasi padrunipakid majja pliidile ja sealt neid sattus ka pliidi alla. Teisel hommikul tulid Colt-kuulipilduja komando mehed ning asusid pliidil teed keetma. Pliidi all algas igavene pragin. Küll seletasid poisid, et kuuse puud alati praksuvad, aga Colti mehed seda juttu ei uskunud.

Ranzenist liikusime edasi Lizdeni mõisa suunas. Olin luuresalgaga. Ühe metsa veerul oli väike tulevahetus vaenlasega, kusjuures Madseni mees Pullisaar sai sääremarjast haavata. Andsime temale nõu tagasi minna, kuid Pullisaar vaidles vastu: „Oh, selle haava pärast küll ei lähe.” Lõpuks haav siiski mõjus temale sedavõrt, et olin sunnitud teda eemale tassima. Ilma suurema lahinguta langes Lizdeni mõisa meie kätte. Sellest mõisast leidsime suure kogu täistopitud linde.

Edasi toimus Volmari linna vallutamine, millise operatsiooni lähtepunktiks oli Lizdeni mõis.

Volmari peale liikumist alustas meie rood kolonnis. Ette saadeti luuresalk, kuhu kuulusid Karl Ormisson, Heinrich Treufeldt, Artur Loorits, Jaak Gregor, Georg Järvekül, mina ja vististi ka Aleksander Kaigas ja Välk; kaht viimast kindlasti ei mäleta.

Teele asudes leppisime omavahel kokku, et

Vabadussõjas langenud 1. jalaväepolgu lipn. V. Bach'i ärasaatmine Peeterristilt.

liigume vaikselts ja ei anna vaenlasele endast märku, juhtugu mis tahes. Seda kokkulepet meie aga ei saanud olude sunnil pidada. Teel jõudsimise järele 6. polgu luuresalgale (kuulusime ka ise 6. polgu koosseisu, kuid kooliõpilasist eraldamiseks nimetati teisi, 6. polgu mehi „polgumeesteks“). Selle salgaga koos liikusime edasi. Meid oli nüüd kokku umbes 20 meest. Mõõdusime mõnest talust, kust meid tulistati. Ka meie laskisime mõned paugud vastu. Tegime kiirkäiku. Mulle on jäänud mulje, nagu oleks vaenlane kogu aja asunud meist paremal. Kui tulistamine järjekordselt lahti läks, siis kadusime vasakule poole teekraavi, kus vaenlase kuulid meile ohtlikud ei olnud. Nii saime mitmes kohas külgitud. Kohal, kus tee tegi käänaaku, silmasime vaenlase kaevikuid. Sinna andsime tugevasti tuld. Vahetevahel liikusime mööda kraavi jälle edasi. Siis nägime huvitavat pilti, kui kaevikuist lahkus arvukas vaenlase väeosa. Hiljem kõneldi, et neid olnud seal 800 meest.

Tükk maad enne Volmari mõisa jõudmist saatsime sidemehe Volmari mõisa taha, võrdlemisi linna lähedale. Linn jäi meist vasakule. Volmari mõis kujutas endast kivimüüri ümbritsetud hoonetekogu. Esialgu meie ei julgenud mõisa minna ja jäime metsaservale ootama. seal tekkis vaieldus „polgumeestega“, kes arvasid paremaks peajõude oodata järele. Meie jälle arvasime, et tuleb ikkagi edasi liikuda. Lõpuks meie luuresalk liikuski hanereas edasi. Jõudsimise mõisa ja selgus, et see oli vaenlasest tühi. Nüüd järgnesid meile ka „polgumehed“.

Istusime mõisa kõrvialal ja arutasime, kas veel edasi minna või ei. „Polgumehed“ soovitasid jälle peajõude oodata järele. Korraga paistis paremat kätt teel tolmupilve. Meil oli kaasas teatrinokkel, sellega uurisime kahtlast tolmupilve. Madseni mees Järvekülgl kaalutles, kas tulistada või ei. Tulistamisega ta siiski toime ei tulnud. Lõpuks hajus tolmupilv ja siis nägime teel naistesalka. Samas otsustasime, et läheme edasi, Volmari linna.

Vahepeal Jaak Gregor oli teotsenud „omal käel“. Ta oli juba käinud linnas, tuli nüüd tagasi ja oli tee suhtes asjatundja. Gregor muuseas kõneles, et tal olnud linnas ühe vaenlasega kahevõitlus, millel aga polevat olnud erilisi tulemusi.

Asudes linna poole nägime jõesillal, mis paistis meieni, vaenlase põgenevat ratsaüksust. Järvekülgl tahtis seda tulistada, kuid vist läks tal Madsen rikki. Enne linna majade vahele jõudmist nägime, et meie peajõud olid juba jõudnud nägemiskaugusse ja olid meie taga ahelikus. Nende kohal möllas šrapnellituli. Meie ei saanud hoiduda kahjurõõmust roodu häda puhul, sest rood sattus tule alla just seetõttu, et ta meile liig aeglaselt liikus järele. Kui jõud-

sime linna majade vahele, avati ühes majas aken ja koolipoisi rõivais noormees pakkus meile suitsu. Ta küsis meilt saksa keeles, kas oleme Rauddiviisist. Küsisime omalt poolt, kas linnas vaenlasi on. Saime vastuseks, et vaenlane asuvat teiselpool jõge.

Asusime teele jõe suunas. Meie kõnetajad hoiatasid meid, et ärge minge, vaenlasi on palju. Liikusime siiski edasi, kuni jõudsimise jõe ääre, päris silla otsa juure. Seal pöördusime tagasi ja nüüd seltisime meiega jälle „polgumeeste“ luuresalk. Juttu ajades rühkisime silla suunas. Sild oli purustatud. Vist oli see Loorits, kes tähendas korraga, et vaadake, vaenlased seavad kuulipildujat üles. Jooksime. Leidsime silla lähedal mingi augu või nõo. Pugesime sinna. „Polgumeeste“ automaadimees ja Järvekülgl asusid tulistama. Tükk aega kestis tulevahetus. Mulle on jäänud mulje, nagu oleksime sellel korral ühtejärke viibinud linnas kolm tundi. Lõpuks vaibus tulevahetus. Vahepeal aga oli meie laskemoon jõudnud otsakorrale. Hakkas jube võõras linnas, pealegi kui ei olnud teateid, kas rood kavatseb meile tulla järele või ei. Liikusime siis tagasi, ise hoidsime kogu aja silmad lahti, et ei juhtuks üllatusi. „Nüüd la-sevad!“ hüüdis korraga Loorits. Sellele järgnes tulevalang, aga kuulid meid õnneks ei tabanud. Ühe maja juure jõudes saime õige madalat Maksimi tuld. Loorits oli näinud, et kuulid tunginud veidi maad minu peast kõrgemal majaanina. Ta kartnud minu pärast. Lõpuks jõudsimise maja taha ja seal olime väljaspool hädaohtu.

Sellest majast veidi edasi oli mingi haigla ja haigla juures tiik. Tiigis vedeles surnud mees, kel olid seljas haiglarõivad. Kui jõudsimise haigla õue, langesid halastajaõed ja arstid meile sõna tõsisel mõttes kaela ja jutustasid lugusid vaenlase hirmutegudest. Haigla juurest edasi liikudes saime juba kokku oma roodu poistega. Nägime, kuidas Viktor Anderson kanti kirikust välja. Ta oli omal algatusel läinud kirikutorni, et seal Madseniga tulistada vaenlast. Tornis oli ta saanud läbi teraskiivri kuuli pähe ja oli kukkunud torni trepist alla. Ta suri varsti.

Stolbeni lahing.

Pärast Volmari langemist meie vägede kätte saime linna ümbruse metsadest vange salkade viisi, ikka 5—10 meest korraga. Rood käsutati linna lähedale Annenhofi mõisa, kus ta peatus mõne aja. Siis peatusime veel Kokenhofi mõisas ja kõige kauemini Dikelni mõisas, kus oli ilus ümbrus, — järv saartega ja park. Siin püüdsime rohelisi konne ja proovisime, kas need ka süüa kõlbavad. Dikelnist viidi rood 35 km eemal asuvasse Stolbeni mõisa, kus tuli võtta vastu meie

üks suurimaid lahinguid Vabadussõjas — lahing Saksa Rauddiviisiga.

Stolbenis elasime tüki aega päris rahulikku elu, kaevasime kaevikuid ja tegime muid töid. Üks rühm Theodor Andersoni juhatusel viibis mõisast umbes üks kilomeeter eemal, vasakul, Mazeneki talus. Kaks rühma asus mõisas, üks rühm paremal, puutudes kokku „polgumeestega”.

20. juunil saadeti Stolbenist välja luuresalk, kuhu kuulusid Georg Järvekülg, Felix Schults, mina ja Aleksander Kaigas. Tee viis Muzeneki talust mööda. Marssisime umbes 5 kilomeetrit, siis jõudsime ühe talu juure. Talus ei teatud sakslasist midagi. Edasi minnes nägime ühe talu õuel särgiväel meest, kes osutus puhkusel-

ka sakslased olid alustanud liikumist meie rinde suunas, nii et meie liikusime tagasi suunaga paralleelselt sakslaste omale. Lõpuks jõudsime siiski õnnelikult Stolbeni mõisa tagasi. Vahepeal oli meie roodu rühm, kes asus paremal, osa võtnud lahingust Roopa alevi juures ja selles lahingus jäid kaks roodukaaslast, Aidas ja Aua, sakslaste kätte. Sakslased vallutasid Roopa.

Sama päeva õhtuvidevikus hakkas saksa patari Stolbeni mõisast pommitama, kusjuures võis märgata, et ta hoidus tabamast härrastemaja. Öhtul kella 18 ajal jäi kõik vaikseks. Samal öhtul käisime veel pataljoni ülema kapten Jooksoni juures aru andmas päevase luurekäigu tulemusist.

Vaenlase poolt purustatud Stakelni raudteesild, meie vägede poolt ajutiseks liiklemiseks kordaseatuna.

viibivaks läti ohvitseriks, kellega sattusime vaielusse. Lätlane asus seisukohal, et pole mõtet sõidida sakslastega, kuna „Landeswehri” olevat suuri teeneid Riia vabastamises punaste võimu alt. Jätsime lätlase ta seisukohtadega sinnapaika ning jätkasime teekonda, kuni kästutud 5 kilomeetri asemel olime marssinud maha umbes 15 kilomeetrit. Meile tulid teel vastu kaks läti ratsaväelast, kes hoiatasid meid, et ees olevat palju sakslasi. Tahtsime siiski selles ise veenduda ja liikusime edasi. Meie ees oli jõgi sillaga, umbes 200 m kaugusel. Korraga märkasime endile vastu jooksmas üht naisterahvast, kes kogu aeg tegi kätega tõrjuvaid liigutusi. Siis hakkasime tähelepanelikult silmitsema ümbrust ja silmasime silla juures salkkonda sakslasi kahe kuulipildujaga. Muidugi katsusime, et saime tagasi ja sakslased õnneks ei märganud meid.

Vaevalt olime käinud mõned kilomeetrid, kui hakkasid kostma miinipildujate paugud. See oli, nagu selgus pärast, Roopa alevi juures, kus oli alanud lahing. Märkasime läbi metsa, et

Järgmisel hommikul kella 10 paiku andis vaenlane hõredat suurtükituld ja seejärgi asus pealetungile, 1. rühmale Muzeneki talu juures. Osa sellest rühmast taganes mõisa, kuid ülejäänud osa pidas vastu. 22. juunil käsutati mõisas viibivad rühmad mõisa pargi ääre soo peale ahelikku. Sakslased olid tunginud Muzeneki talu ja mõisa vahelisele maa-alale. Soo ääres tekkis selle tagajärjel segadus. Taganesime soo äärest pargi juure kaevikusse. Seal avasime sakslasile ägeda tule ja sakslased lõpuks tõmbusid tagasi, jättes maha surnuid ja 2 kuulipildujat.

Viimasel lahingupäeval sakslased tõmbusid tagasi ja hakkasid taganema. Roopa lähedale kavasisime välja Aidase ja Aua laibad. Mõlemad kaasvõitlejad olid sakslaste poolt surmatud ja kohalikud elanikud olid nad matnud.

Pärast Stolbeni lahingut jäi meie rood reservi ja hiljem enam lahingutegevusest osa ei võtnud. Juulikuus saadeti rood Viljandisse, kuhu ta jäi kohaliku kooliõpilaste pataljoni koosseisu kuni pataljoni likvideerimiseni märtsis 1920. a.

Tartu Kaitsepataljoni ridades Tartust taandumisest — tagasijõudmiseni.

Olukord Tartus Vabadussõja algpäevil. Kaitseleidiu asutamine ja tegevus.

Saksa okupatsioonivõim oli juba langemas ja Saksa sõjaväe osad lahkumas Eestist. Ltn. M. Libene organiseeris Tartus juba avalikult kaitseleitu, mille asukohaks oli Karskusselts „Ugaunia“ ruumid. Kuulusin ka kaitseleitu. Mäletan, et esimesi ülesandeid, mis mulle anti täita oli valvepidamine Maarjamõisa kliinikute juures, kust mõned talumehed omavoliliselt vedasid Ülikoolile kuuluvaid laudu ja raudtalasid. Ühes teise kaitseleitleasega pidasime ühe mehe lauakoormaga kinni, kes seletas, et ta ostnud laudad saksa sõdurilt. Tegime talle selgeks, et saksa sõduril ei ole õigus müüa Eesti riigile kuuluvat varandust ja et meie ei luba temal laudu ära viia. Mees sai asjast aru ja ladus lauakoorma maha. Raskem oli juba teise mehega kes oli ostnud raudtalad; tema ei tahtnud neist loobuda, läks kliiniku kantseleisse ja kutsus seal enesega kaasa ühe saksa sõjaväelase. See õigustas müüki ja meid revolvriga ähvardades saatis mehe raudtaladega minema. Meie ei saanud siin midagi teha, sest relvi meil veel ei olnud, kandsime ainult kaitseleidiu varukamärki.

Detsembris 1918. a. oli „Ugaunia“ seltsi ruumes kaitseleidiu üldkoosolek, kus oli arutusel Tartu linna kaitsmise küsimus. Leitn. M. Libene esines ülevaatega senisest tegevusest. Ütles, et vaenulised väed on lähenemas Tartule; ta tahtis teada, palju leidub kaitseleitleasi, kes on nõus minema võitlema vaenlase vastu. Temale vaieldi vastu; üks vanem mees võttis sõna ja ütles: „Sellest midagi välja ei tule, meil ei ole õigeid sõjariistu, pealegi oleme vanad mehed, kes ei tunne lahingut.“ Leitn. M. Libene rõhutas veel kord, et Tartu kaitseleidiu ülesanne on Tartu linna kaitsmine. Koosoleku enamus jäi aga siiski selle juurde, et Tartu kaitsmine on sõjaväe asi ja et mõtetu on minna lahingusse sõjaliselt väljaõpetamata meestega.

Kaitseleitleasena käisin mitmel korral koos kooliõpilastega uues vaksalis valvepostil. Seal leidis mitmesugust sakslastest maha jäänud sõjavarustust ja toiduaineid, mida rahvas tikkus murruna rüüstama. Kord ajas kapten Press kaitseleitlelastega rahva värava taga laiali.

Kooliõpilased viisid viimaks ühel öösel kogu selle varanduse kuhugile vaksalist ära. Hiljem nägin seda varustust Põltsamaal, juba Tartu Kaitsepataljoni omandusena.

20. det. 1918. a. kutsuti kaitseleitlelaste staapi, mis asus „Villa Margarethe's“, Tähe ja Katriina tän. nurgal. Ltn. M. Libene ei lubanud enam kellegil minna koju. Oli koos umbes 20—30 mehe ümber. Meeleolu oli staabis nähtavasti halb. Linnas käisid patrulleerimas 2—3-mehelised salgad. Oli rüüstamisi. Rüüstati muuseas riigiviina ladu Kastani tänaval, kuid kaitseleitlelastel ei lastud minna seda takistama. Olin patrullis Aleksandri ja Turu tänavatel, koos ühe teise kaitseleitleasega. Käsk oli kõiki, kel paistab olevat rüüstatud varandust või relvi, võtta kinni ja viia staapi. Sidet oma staabiga pidime hoidma pidevalt, sest iga minut võisid meile järele tulla hobused ärasõiduks. Võtsime Turu tän. kinni ühe hulkuri, kel oli „tsetvertnoi“ rüüstatud viina kaenla all, ja viisime ta staapi. Ltn. M. Libene saatis mehe meiega sealtsi vahiruumi; seal ei võetud aga meest ruumi puudusel vastu vaid saadeti staapi, Suurturg nr. 3. Seal märgiti mehe nimi üles ja saadeti minema. Staabist anti minule kiri M. Libesele viimiseks. Selles oli nähtavasti mingisuguseid instruksioone, sest kirja saamise järele kutsuti kõik patrullis olevad kaitseleitlelaste kokku.

Meie ruumi oli toodud 2 tunni sakslaste moosi; sellest jagasime ühe tunni ära. Sain enesele ühe umbes viienaelalise puukastitäie moosi, mille öösel viisin koju oma vanematele. Ühtlasi sain vanemaid informeerida meie ärasõidust.

Tartust — Põltsamaale.

Meile olid järele saadetud Jaama mõisa hobused plaanvankritega, kuhu äraminejaid kaitseleitleasi asus 20 mehe ümber. Sõitsime Rae-koja ette, kus ühinesime ohvitseridega ja Tartu kooliõpilastega. Sõitsime Tartust välja Tallinna teed mööda.

Linnast vaid mõne kilomeetri kaugusel hakati kusagilt meid tulistama. Jooksime algul põldudele laiali. Kapten Eller ja ltn. Libene ei lubanud meil vastu tulistada, sest Treffneri gümnaasiumi õpilased lahkusid linnast meist hiljem ja

olid seega meist tagapool. Meie tulistamine vaibus ka õige pea. Edasi liikusime juba lahingukorras. Ette saadeti väike eelsalk, samuti ka külgedele mõned mehed.

Hommikul jõudsimme Puurmani mõisa, kus peatusime mõne tunni ja jõime kuuma teed. Puurmani mõisas oli õige rohkesti näha Kuperjanovi partisaane. Põltsamaale jõudes asusime korterisse Põltsamaa Põllumeeste Seltsi majja. Esimesel ööl olin patrullis. Öö oli väga külm. Teisel ööl olin kooliõpilase Jürgensoniga valvel staabi välisuksel. Külma tõttu läksime staapi sisse. See oli tühi korter, kus peale ühe lihtsa laua ja pika pingi ei olnud mittekuigi midagi. Kui meie juba küllalt olime külmetanud, siis läksime tagasi oma korterisse; meid nägi aga valvekorra ohvitser ja hakkas meiega pragama, kuidas võisime omavoliliselt lahkuda. Seletasime, et staabis veel midagi ei ole, mis vajaks valvamist. Ohvitser lubas selle järele meil minna magama.

Põltsamaal ei saanud mina olla minutitki tegevusetu. Tallinn oli leivapuuduses ja oli käsk rekvireerida vilja. Põltsamaa ümbruses oli see ülesanne pandud Tartu politsei jaoskonnauilema hr. Juudase peale, kes ka viibis Põltsamaal. Olin temaga hästi tuttav ja et ma vähe vanem olin kui kooliõpilased ja pealegi äris kauemat aega teeninud, siis võttis hr. Juudas mind enesega kaasa. Läksime Lustivere mõisa, kuhu oli kasutatud hulk küüdihobuseid. Seal saatsime kogu viljatagavara Võhma jaama, Tallinna saatmiseks. Vilja rekvireerimise juures olin mina kaalujaks.

Ühtlasi olime saanud korralduse, kui Aidu poolt meie väed peaksid taganema, siis kogu Lustivere mõisa kari ajada Põltsamaale. Tarbekorral võisime selleks kasutada sundabinõusid. Õnneks ei olnud meil aga vajadust seda käsku täita, sest Aidu lahingu võitsid Eesti väed.

Ühel ööl olime 15 kooliõpilasega Lustivere mõisas eelpostil. Väljas oli patrullis 5 meest, kuna teised asusid mõisa raamatukogu ruumis. Öö oli kottpime ja tuiskas kõvasti. Meie hulgas oli ka Albert Kivikas, kes raamatukogus uuris käsikirju ja silmitses raamatuid. Raamatuid leidus riulitel laest põrandani.

Jõulupühad pidasime Põltsamaal. Mina valveteenistuses ei olnud, kuid esimest korda pidin minema jõe äärde hobuseid jootma. Esimesel Jõulupühäl oli pidulik lõuna. Tallinnast oli tulnud keegi meie kõnelema. Pidas süütava kõne. Kõik ohvitserid istusid meiega ühes lõunalauas. Toiduks olid hapukapsad sealihaga; igale mehele anti ka pits viina.

Tartu Kaitsepataljonis.

Põltsamaale saabus pataljoni ülemaks Tallinnast al-leitn. Karl Einbund. Kõik mehed ja õpilased jaotati roodudesse ja rühmadesse. Sain

2. roodu ja 2. rühma, kus oli ülemaks leitn. M. Libene. Meie rühmas oli rohkem vanemaid mehi. Viidi läbi jaotus ametite peale. Ja nii mõnelegi mehele anti kaaslaste poolt tabav hüüdnimi.

Jaauarikuu ühel ilusa päeva hommikul oli hobuseid kogu meie õu täis. Pakkisime regedele ja vankritele pataljoni kogu varanduse. Talumehed rakendasid hobuseid ette. Raskematele koormatele pandi ette kaks hobust. Osa küüdihobuseid oli ainult kooliõpilaste veoks; ühele reele mahutati 5—6 õpilast ja iga koormaga vankrile kaks meest. Õhtuvidevikus algas meie teekond Viljandi suunas. Minu koorma ees oli kaks valget hobust ja minu kaaslaseks oli Patska nimeline kooliõpilane, kes ei osanud juhtida hobuseid. Hobused ei olnud varemalt sõitnud paaris ja olid ka muidu sobimatud — üks liialt noor, teine liialt vana. Kui setukat lõin piitsaga, pani noor kohe tuhatnelja jooksa. Koorem sisaldas kuule ja oli küllaltki raske, selletõttu jäime voorist maha. Tee oli ka kohati tuiskunud, kuid reega oli siiski parem sõita, kui suure vankriga, sest vanker tikkus libisema ja siis pidid poisid ise seda hoidma. Ühe truubi juures kukkus vana hobune selili kraavi; sain ta küll kolgi küljest lahti rakendada, kuid kraavist välja ei saanud enne, kui viimastena välja sõitnud neli kooliõpilast veltveebel Kofkiniga tulid appi. Enam mina seda hobust ette ei rakendanud, vaid sidusin ta valjaid pidi koorma taha; kuid ta ei jõudnud ka nüüd pidada sammu koorma ees oleva noore hobusega ja lasin ta viimaks päris lahti. Enne Viljandi jõudmist märkas kapten Kruus, et minul teine hodune puudus. Oli vist arvamisel, et ma hobuse ära olen müünud, kuna ma pealegi jõudsin Viljandisse ligemale kaks tundi hiljem, kui teised. Lubas mind anda sõjakohtu alla, kuid minu õnneks sõrkis hobune peapesu saamise ajal parajasti järele.

Viljandis oli pataljonis juba täieline sõjaväeline kord. Käisime öösiti tänavail patrullis. Päeval oli sõjaväeline õppus. Laskeharjutusi pidasime Viljandi järvel. Juhatas laskeharjutusi ltn. M. Libene. Ka viibis neil harjutustel pataljonitülem al-ltn. K. Einbund ja andis meile vajalikke õpetusi.

Käidi ka luurel. Jaanuari esimesil päevil käis üks meie osa ka Kärstna lahingus. Olin sel ajal parajasti rekvireerimise-komisjoniga kaasas Tarvastu ja Suislepa mõisas juustu ja muud rekvireerimas. Korteri olime Tarvastu mõisas. Sinna toodi 20 mehe ümber vaenlasi, kes Kärstna lahingus olid langenud vangid. Meil oli pataljonis alati hea toit, kuid Tarvastus saime mõisajäänud teenijailt toiduks kollaseksmuutunud silke ja koorega kartuleid. Ka ei suhtunud mõisa teenijaskond üldse kuigi heatahtlikult meisse. Tarvastus jäin mina anguinasse ja ei saa-

4. jalaväepolgu positsioon Feodorovka küla juures det. 1919. a. Esiplaanil pommipilduja.

nud teistega sõita Viljandisse tagasi. Ei olnud kuigi lõbus lamada õlgedel. Juba kolmandal päeval sai endale küüdihobuse ja sõitsin tagasi Viljandisse oma pataljoni.

Viljandis tuli pataljoni palju Tartu mehi, enamikult Tartu kaupmehed ja majaomanikud ning teisi Tartu tuntud seltskonnategelasi. Ühel päeval käis meid külastamas Tartu tuntud kaubamaja omanik Rudolf Holst, kes teadis jutustada nii mõndagi Tartu oludest. Lubas hobusega Tartu tagasi sõita ja meilt viia kirju omastele. Saatsin ka kirja oma vanemaile. Ei olnud ju vanemal aimugi, kus kohal ma võisin olla.

15. jaan. 1919. a. anti meile käsk olla valmis teeasumiseks. Pakkisime oma asjad seljakottidesse. Hilisõhtul kogunesime Viljandi turule, kuhu oli õige suurel arvul küüdihobuseid kokku käsutatud.

Viljandist sõitsime Tartu poole. Öö oli talve kohta võrdlemisi küllaltki soe. Ei tulnud külmetada ega ka palju jooksta ree kõrval. Meil oli reel viis meest. Küüdiimees oli hommikul Põltsamaa vallast toonud Viljandi puid. Koju temal aga ei lubatud sõita, vaid ta pidi meid viima sihtkohta. Mees ei nurisenud, kahjatses vaid, et hobusele on vähe moona kaasas. Hommikupoolel ööl jõudsimme Varblasse. Seal siirdusime Jõesuhu, kust küüdihobused saadeti tagasi. Jõesuust edasi liikusime juba ahelikus.

Meie rood saadeti Rannu mõisast paremale, metsa äärde. Meile oli antud käsk ilma ltn. M. Libese käsuta mitte lasta ühtegi pauku. Esimesest roodust saadeti mõisa suunas 5-meheline salk — A. Reeben, Ahas, Kofkin ja kaks tundmata meest — piiluriteks. Vähe aja pärast kuulsime mõisast püssipauke. Selgus, et piilurid olid avanud omal algatusel mõisale tule ja vaenlase sealt kihutanud minema. Meie kuulpildujad olid viidud Rannu veskisse ja nüüd kuulsime kuulipilduja raginat, mis tulistas põgenevat vaenlast. Meie rood läks edasi paremalt-poolt mõisat. 2—3 km Valguta poole jõudsimme järele esimesele roodule, kes oli jälitanud vaenlast. Rivistusime ahelikust kolonni ja siirdusime koos l. rooduga tagasi Rannu poole. Tagasi tulles oli treffneristil Meomal kaasas Eesti lipp, ta pani selle püssitiku otsa ja lauluga olime peagi mõisas. Mõisas selgus, et Ahas oli saanud surma ja Kofkin oli surmavalt haavatud. Ta lamas mõisa suures saalis ja tema juures olid dr. Kroll ja kooliõpilane Timmermann, kes oli velskeriks ambulantsis.

Sõjasaagiks langes meile 14 vaenlase ratsahobust koos tuliute sadulatega. Ka püsse ja padroneid saime vaenlaselt. Vangi langes 2 hiinlast. Ltn. M. Libene käskis minul mõisahooned läbivaadata, kas ehk vaenlane ei ole kusagil peidus. Vaatasime 3-mehelise salgaga kõik moonamajad, lauda ja laudapealse läbi, kuid vaenlasi meie ei leidnud.

Öösel olime 15 mehega Rannust eemal Valguta pool postil. Järgmise päeva õhtuvidevikus võtsime Rõngu aleviku oma alla. Kuna Rõngust hargneb rohkesti teid, siis seati meid kõiki kohe teede valvele. 2. roodu 2. rühm (17 meest) allohvitser Korro juhatusel, saadeti Rõngust Paluperasse suunduva tee otsale. Asusime ühte majja. Palusime perenaist, et ta annaks meile midagi süüa ja põhku magamiseks. Kuid Heido, Maailmasõja läbiteinud mees ütles: „Poisid, mina lähen teele valvele ja kui ma vilistan, siis tulge kohe välja.“ Vaevalt sai tema mõnikümme samm majast eemale, kui juba käis tema vile. Meie ei jõudnud veel kõik ahelikkugi jooksta, kui meile avati vaenlase äge püssituli. Äge laskmine kestis seal kogu öö. Ka teistel teedel oli kuulda laskmist. Ltn. Libene käis vahetvahel meile korraldusi andmas. Aegajalt käisime ka toas. Perenaine oli saanud meile juba praadida sealiha, mis maitses ülihästi. Magamisest ei tulnud sel ööl aga midagi välja. Umbes kell 11 öösel püüdsid kaks vaenlase ratsameest meie ahelikust minna läbi. Väljasolevad mehed avasid ratsanikkudele tule. Toasviibjad jooksid rüsinal välja. Minu kõrval oli väike kommertskooli õpilane Nielender, kes sai ütelda: „Läheme sõjasaaki...“, kui teda tabas vaenlase surmav püssikuul otse pähe, viies

kuklalt ära suure tüki. Kaks õpilast viisid ta püssidest tehtud kanderaamil Rõngu mõisa. Vahepeal oli ltn. M. Libene saatnud meile toetuseks kuulipilduja, mis rakendati varsti tegevusse vaenlase ratsaväe tulistamiseks.

Pärast Nielenderi langemist ei tahtnud enam keegi minna tuppä; olime kogu öö ahelikus. Tulistamine meie poolt kestis kogu aja jooksul. Hommikupoole muutus tulistamine ka teistel positsioonidel ägedamaks. Ltn. M. Libene käis meid kontrollimas ja käskis vaenlase pealetungi korral taanduda Rõngu kiriku taha metsa. Ta saatis pataljoni ülemale kirja ja hommikul tuli korraldus taandumiseks. Läksime tagasi Rannu mõisa. Ltn. Libene oletas, et vaenlane alustab järgmisel hommikul uut pealetungi. Vaenlasel oli Tilgal õigeusu kiriku juures patarei, meil aga põlnud ühtegi suurtükki. Meil oli tegutsemas ainult kaks roodu, kuna vaenlase jõud olid aga palju suuremad, pealegi oli tal tugev ratsavägi Palupera mõisas.

Hommikul oli meie pataljoni velsker Reimann läinud koos teise mehega ühte tallu piima tooma ja oli langenud vaenlase kätte kogu reega, mille peal oli meie pataljoni sanitaarvarustus, — arstimid ja sidumismaterjal. Teisel päeval saime teada, et Reimann ja ta kaaslane olid surmatud Palupera jaamas.

Ühel päeval, Rannu mõisas olles, hakkas vaenlane meile suurtükkituld andma. Parajasti oli mõisas palju ümbruskonna mehi mobilisatsiooni käsu tõttu. Tekkis paanika, osa mehi hakkasid hobustega kihutama metsa poole. Osa sõdureid oli saunas; mõned panid jooksu mõisa poole, riided kaenlas. Meie juurde tõttas kohe ltn. M. Libene ja andis käsu ahelikku paiskumiseks. Olime kogu öö metsa ääres ahelikus. Öö oli külm. Külmetasime ja lõdisesime väljas. Tulistada meil ei lubatud. Hommikul tulime tagasi mõisa. Rannus viibimise ajal käisid teised roodud ka Valguta lahingus. Seal said nad vaenlaselt sõjasaagiks seljakotte. Mõnes seljakotis

oli habemeajamisenuge ja muud varustust. Varsti saabus meile Rannu mõisa kaks suurtükki, mida tõid kohale Tähtvere valla peremehed küüdi korras. Neilt kuulsime ka rõõmusõnumit, et Tartu on juba meie vägede käes ja vaenlane sealt eemale löödud. Läksime teist korda Rõngu alevikku vallutama.

Vahepeal oli Elva sild äraparandatud ja soomusrongid pääsenud edasitungima. Rõngu pihta anti mõned suurtükimürsud ja vaenlane taandus Valga sihis. Meie pataljoni liikus nüüd ka kohe Pikasilla poole. Üks öö magasime Pühaste külas Kaarma talus põrandal põhul. Järgmisel päeval olime Pikasilla lähedal Purtsil. Minul kästi Aakre vallavanema abi juurde minna teatega, et tema käsutaks kogu valla hobused küüti. Üks Pühaste küla peremees aga tõendas, et kogu valla peale on vaba veel ainult üks noor hobune. Teised hobused on kõik Kuperjanovi partisanide ja Tartu Kaitsepataljoni käsutuses.

Ühe öö magasime Pikasilla lähedal Purtsi veski juures Aakre mõisa metsaülemate korteris. Metsaülem Raudjalg, vanem mees, oli vaenlase poolt surmatud. Ta abikaasa hakkas meile keetma suppi. Kiire edasisõidu tõttu jäi meil aga supp söömata.

Jaauarikuu lõpupäevil olime Pikasilla lahingus, mis kestis päev aega. Vaenlane oli vasakulpool Emajõe ja meie paremalpool. Kuulipildujad ja automaatpüssid ragisesid; ka meie kaks suurtükki olid kibedasti tegevuses. Melle oli saadetud abiks Kuperjanovi pataljonist üks rood; ka Viljandi Kaitsepataljon võttis osa lahingust. Pikasilla lahingus said mõned meie mehed haavata.

Ühel hommikul pärast Pikasilla lahingut, Pikasillal olles, nägime oma imestuses suurt sõjaväelist voori lähenemas Pikasillale. Varsti selgus, et see oli vene „valgete”, Bulak-Balakhovitši väeosi. Olime vihased, et ajal, kus meie peame minema vaenlast tagaajama, tema tuleb ära.

4. jalaväepolgu osi positsioonil Viru rindel 1919.

Bulak-Balakhovitš istub ratsahobuse seljas laias mustas kaukaasia mantlis. Seletas meile, et tema lõõnud vaenlast kõvasti. Võtnud hulka vange, kellede hulgas olnud ka hulka hiinlasi. Lubas nüüd minna Pihkvat võtma ja mõne nädalaga jõuda Petrogradi. Jutuajamise kestel üks kooliõpilane tema arvel tegi nalja eesti keeles. Nähtavasti sai ta aga siiski aru, et temast midagi räägiti. Ta kutsus poisi lähemale ja päris järele, millisest polgust ta on.

Enne Pikasilla lahingut läksid kord 5 meest ratsaluurele. Nende hulgas oli ka meie pataljoni kõige noorem poiss, Tartu laenukassapidaja Nurki poeg. Purtsi lähedal ühel metsavahelisel teel kohtasid nad vaenlase salgaga. Väike Nurk kukkus hobuse seljast maha ja sattus vangi. Ta seletas hiljem, et komissar võtnud ta enese kõrvale saani ja viinud Valka, et teda hiljem viia Petrogradi, näitamiseks, kui väiksed lapsed Eestis sõdivad. Nurk oli aga Valga jaamas ära kadunud rahvamurdu. Jooksnud jaamast välja ja põgenes hiljem Tartu. Kui meie pataljon tuli Tartu puhkusele, oli Nurk meil juba jaamas vastas.

Peatusime edasiminekul Rulli kõrtsi lähedal, Suislepa vallas ühes suures talus. Heitsin ööseks klaveri alla paljale põrandale pikali, kuid magamisest ei tulnud midagi välja, sest poisid, kes tulid väljast valveteenistusest, pidasid oma kohustuseks klimberdada klaverit. Arkasin igakord muidugi üles, vaatamata sellele, et korralikult ei olnud maganud juba Rannu lahingust saadik. Kui meil just lahingut polnud, siis oli igal öösel ikka valveteenistus. Oli nii, et meist peaaegu keegi ei saanud ei saapaid jalast ega sinelit seljast.

Rulli kõrtsi lähedalt talust läksime ühel hommikul metsavahelist teed mööda ahelikus lahingusse. Meid juhatas ltn. Luiga ja teejuhiks oli üks kohalik taluperenaine. Metsast väljudes võtsime üle soo suuna Tõrva peale. Meist kaugemal töötas ägedalt kuulipilduja. Kuid enne kui meie jõudsime sihtkohta, oli Tõrva juba meie vägede poolt võetud. Tõrvast läksime nüüd vasakult mööda ja rühh õõbis ühes üksikus majas. Varahommikul läksime ahelikus Hummuli poole edasi. Meie ahelik oli nii pikk, et selle ühte otsa enam ei näinud. Sideks olid nüüd juba ratsamehed. Väikse valgega algas lahing. Vaenlane tulistas püssidest ja ühest kuulipildujast. Lahingu algul sai minu lähedal põlvest haavata ltn. Luiga. Läksime tükike maad edasi, kuid vaenlane avas meile kuulipildujast tule. Viskusime pikali ja tulistasime ühe mäe veerul kuni kella 2-ni. Vahtevahel tõi mõni poistest meile roomates kuule. Viimaks käsutas kapten Eller meid vasakule, üteldes: „Jookske aga vasakule, kas teie aru ei saa, et kuigi praegu jooksevad teil kuulid üle pea, varsti need hakkavad langema teie pihta.“ Jooksime vasakule, kogu

aeg tulistades vaenlase kuulipilduja sihhi. Arvatavasti meie tuleandmine vasakult mõjus: vaenlase kuulipilduja lakkas meid tulistamast. Läksime edasi. Vaenlase kuulipilduja töötamise kohal oli suur hunnik kuulikeste. Öhtuks lõppes lahing meie võiduga. Ööseks jäi suurem osa poisse välja valvele. Ka mind saadeti koos kooliõpilase Vasaraga valveposti. Postil olime ühes tundmata kohas mäe otsas, kus all orus kasvatis emalepad. Öö oli õige pime. Korraga kuulsime, et meie poole nagu tuleks keegi. Vasar tahtis juba jooksta sõna viima, et vaenlane on tulemas. Kuid terava kuulafamise järele saime aru, et all orus tuulega kokkupuutuvad puokasid tekitasid hääli, mis tundusid kõndimisena. Postil olime hommiku kella 4-ni, kuni meile tuldi järele. Kohe käsutati meid ahelikku ja lahingukorras liikusime edasi Valga poole. Edasimineku oli väga väsitav, sest lumi oli sügav ja heinamaad ja sood mättaid täis. Poisid olid kõik higised. Vahel puhkasime mõne minuti. Kuna Valga juba eelmisel päeval oli vallutatud meie vägede poolt, siis sellest teada saades polnud meil enam põhjust vaenlast kartma ja meid käsutati Valga lähedal teele. Marssisime korralikudes ridades Valka sisse. Nüüd alles saime ülevaate palju meid õieti oli, kuna lahingute kestel see oli võimata, kuna kõik olid laiali külades ja taludes. Valgas hakkas meie sidemeeskond otsekohe telefoniline parandama. Lahtiriietuda ööseks ei lubatud. Varsti tuligi meil minna linnast välja. Olime linnast vähe eemal mitu tundi kogu rooduga valvel ltn. M. Libese juhatusel. Kuid erilist midagi ei juhtunud. Siirdusime jälle linna tagasi. Järgmisel päeval läksid kõik kooliõpilased Sangaste jaama. Öhtul laaditi meie varustus vagunitesse ja öösel sõitsime Tartusse puhkusele.

Tartu jaamas olid meil vastas Tartu Naisseltsi liikmed lilledega. Paigutasime omad asjad Riihikohtu hoonesse Aia tän., kuhu meile oli määratud asukoht ja siis läksime „Vanemuisesse“, kus meie auks oli korraldatud kohvi. Kohvi maitstes nii, et üks meie kuulipildureist tähendas, et ta juba joob üheteistkümmendat tassi.

Järgmisel päeval võisime külastada oma vanemaid, millist võimalust ka kõik kasutasid oht-rasti. Muidugi oli minu vanemate rõõm suur jälle nägemise puhul. Kuid minule oli sõjakäik siiski nii mõjunud, et tervis halvenes. Käisin küll päeval kasarmus ja olin vahel ka valveteenistuses, kuid öösi oli minul luba magada kodus. Pataljonist läksid kooliõpilased varsti ära. Kuna mina ei olnud kooliõpilane, siis jäin ma pataljoni edasi. Pataljon formeriti nüüd ümber. Tulid mobiliseeritud mehed. Peagi saadeti nad kaitsma Valgat. Mind saadeti tervise pärast arstlikku komisjoni, kes mind vabastas sõjaväeteenistusest haiguse pärast. Paranedes astusin uuesti Kaitseliitu.

Astjatundja

foto alal

nõuab ainult

Agfa

Fototarbeid:

Kaameraid
Kitsasfilmiaparate
Filme
Kitsasfilme
Plaat
Pabereid
Kemikaale
Röntgenmaterjali

*Tiiri Paberi- ja
Puupapivabriku
Aktsiaselts*

TALLINNA LADU
VENE 29, TELEFÖN 438-99

Aktsiaselts

Tallinna Laevaühisus

Laevaomanikud, Laevamaaklerid, Speditöörid, Süteimport, Laevade varustamine.

Peakontor: S. Karja 18,
tel. 426-90 (4 liini)
Telegr. „LAEVANDUS“

Speditsoon: Tollimine, inkasso, kinnitus, korrespondendid kõikides tähtsamates kohtades.

Söed: Auru- ja sepasöed, valu- ja küttekoks alaliselt saadaval ladus ja otse laevadest. Kontor — V. Sadama 3, tel. 456-38 ja 441-80.

Laevade varustamine: Kõiksuguseid laevatarbeid ja toiduaineid, purje töökoda ja malmi ladu. Kontor — V. Sadama 3, tel. 456-38 ja 441-80.

Vabaladu: Laevade varustamine igasuguste toiduainete ja laevatarvetega. Ladu: Uus Hollandi 6, tel. 314-52.

SAKU ÕLLETEHAS A/S
TALLINN

BEITI
RAHVUSRAAMATUKOGU
AR